T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TURİZM İŞLETMECİLİĞİ VE SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

HASANKEYF ARKEOPARK ALANINA TAŞINAN ANIT ESERLER VE BUNLARIN YENİDEN TURİZME KAZANDIRILMASI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İBRAHİM İNAÇ

Danışman
Prof. Dr. Gülriz KOZBE

HAZİRAN-2023
BATMAN

Her Hakkı Saklıdır

T.C.
BATMAN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL VE ONAYI

İbrahim İNAÇ tarafından hazırlanan "HASANKEYF ARKEOPARK ALANINA TAŞINAN ANIT ESERLER VE BUNLARIN YENİDEN TURİZME KAZANDIRILMASI" adlı tez çalışması 16/06/2023 tarihinde aşağıdaki jüri üyeleri tarafından oy birliği/oy çokluğu ile Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyeleri	**İmza**
Başkan Prof. Dr. Gülriz KOZBE	……..
Üye Doç. Dr. Mustafa DOĞAN	……..
Üye Doç. Dr. Haluk SAĞLAMTİMUR	……..

Yukarıdaki sonucu onaylarım.

Prof. Dr. Osman PAKMA
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

TEZ BİLDİRİMİ

Bu tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildiririm.

DECLARATION PAGE

I hereby declare that all information in this document has been obtained and presented in accordance with academic rules and ethical conduct. I also declare that, as required by these rules and conduct, I have fully cited and referenced all materials and results that are not original to this work.

İbrahim İNAÇ

Tarih: 16.06.2023

ÖZET

YÜKSEK LİSANS

HASANKEYF ARKEOPARK ALANINA TAŞINAN ANIT ESERLER VE BUNLARIN YENİDEN TURİZME KAZANDIRILMASI

İbrahim İNAÇ

BATMAN ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TURİZM İŞLETMECİLİĞİ VE SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

DANIŞMAN: Prof. Dr. Gülriz KOZBE

2023, 215 Sayfa

Jüri
Danışman Prof. Dr. Gülriz KOZBE
Doç. Dr. Mustafa DOĞAN
Doç. Dr. Haluk SAĞLAMTİMUR

Bu yüksek lisans tezi, Batman il sınırları içerisinde yer alan Hasankeyf'deki sekiz adet taşınmaz kültür varlığının korunması ve turizme kazandırılması üzerine odaklanmaktadır. Özellikle, söz konusu tarihi yerleşimindeki taşınmaz kültürel mirasın bir bölümünün Ilısu Barajı ve Hidroelektrik Santrali (HES) Projesi kapsamında su altında kalma riskiyle karşı karşıya kaldığı ve bu mirasın korunması ve taşınması için yapılan projeler değerlendirilerek Zeynel Bey Türbesi, Artuklu Hamamı, İmam Abdullah Zaviyesi, Kızlar Camii, Orta Kapı, Süleyman Han Camii ve Er Rızk Camii olarak bilinen taşınmaz kültür varlıklarının Arkeopark'a taşınması, korunması ve turizme kazandırılması ele alınmıştır. Bu bağlamda tezimizde tanıtılan metotlarla Hasankeyf Arkeopark Alanı'nın belgelenmesi ve turizm sektörüne kazandırılması sağlanmıştır. Sergileme alanlarının tasarımı, eserlerin doğal aydınlatmayla uyumlu bir şekilde sunulmasını sağlamış ve ziyaretçilerin eserlere rahatlıkla erişebilmesi için düzenlemeler yapılmıştır. Nitekim Hasankeyf Arkeopark Alanı'na taşınan anıt eserlerin korunması ve turizme kazandırılması, sadece Güneydoğu Anadolu Bölgesi için değil; ülkemiz kültürel mirası ve turizmi için de önem taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arkeopark, Taşınmaz Kültür Varlıkları, Hasankeyf, Ilısu Barajı Projesi, Koruma, Taşıyarak Koruma, Turizm.

ABSTRACT

MS THESIS

THE MONUMENTS MOVED TO HASANKEYF ARCHAEOPARK AND REGAINING THEM TO TOURISM

İbrahim İNAÇ

BATMAN UNIVERSTY GRADUATE EDUCATION INSTITUTE TOURISM MANAGEMENT AND ART HISTORY DEPARTMENT

Advisor: Prof. Dr. Gülriz KOZBE

2023, 215F Pages

Jury
Advisor: Prof. Dr. Gülriz KOZBE
Assoc. Doç. Dr. Mustafa DOĞAN
Assoc. Doç. Dr. Haluk SAĞLAMTİMUR

This MA thesis focuses on the preservation and promotion of immovable cultural assets in Hasankeyf, located within the boundaries of the Batman province and specifically, it examines the part of the cultural heritage in this historical settlement that is at risk of being submerged due to the Ilısu Dam and HEPP Project, as well as the methods carried out for the preservation and relocation of the heritage assets. The aim of the study is to conduct a detailed research on the relocation, preservation, and promotion of immovable cultural assets such as Zeynel Bey Tomb, Artuklu Bath, Imam Abdullah Lodge, Kızlar Mosque, Middle Gate, Süleyman Han Mosque and Er Rızk Mosque in the site of Hasankeyf. In this context, by the methods have been applied to document and contribute the new archaeo-park to the tourism sector. The design of exhibition areas ensures that the monuments are presented in harmony with natural lighting, and arrangements are made to facilitate visitors' access to the assets. The relocation of monuments within the Archaeo-Park aims to preserve cultural heritage and to increase its tourism potential. The preservation and promotion of the relocated monuments in Hasankeyf Archaeo-Park Area are important not only for the Southeastern Anatolia region but also for whole country's cultural heritage and tourism areas.

Keywords: Archaeological Park, Immovable Cultural Assets, Hasankeyf, Ilısu Dam Project, Preservation, Preservation by Relocation, Tourism.

ÖNSÖZ

Bu tez çalışması, tarihi ve kültürel değerleriyle öne çıkan Hasankeyf'te bulunan taşınmaz kültür varlıklarının taşınması, korunması ve turizme kazandırılması konusunda detaylı bir inceleme yapmayı amaçlamaktadır.

Tez çalışmamın danışmanı olan Batman Üniversitesi'nden Prof. Dr. Gülriz KOZBE'ye, destekleri ve yol göstericiliği için en içten teşekkürlerimi sunarım. Sahip olduğu bilgi ve deneyimleri ile beni yönlendirdiği için kendisine minnettarım.

Bu süreçte, tez çalışmamın tamamlanmasında ailemin ve arkadaşlarımın verdiği destek büyük önem taşımıştır. Özellikle babam Abdurrahman İNAÇ, annem, eşim, çocuklarım ve diğer tüm aile bireylerimin moral desteği ve teşvikleri sayesinde bu çalışmayı başarıyla tamamlama fırsatı buldum. Tüm aile bireylerime en içten teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca, tez çalışmam için gerekli bilgilerin güncelliği ve ulaşılması gereken kaynaklara erişim sağlamamda büyük katkıları olan Batman Müze Müdürlüğü'ne, ER-BU İnşaat'a ve kullandığım diğer kaynaklardaki tüm destek sağlayan kişilere teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Umarım bu çalışma, Hasankeyf Arkeopark örneği doğrultusunda kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması konularında daha geniş bir farkındalık oluşturur.

İbrahim İNAÇ
Batman - 2023

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ ..... **iii**
ÖZET ..... **iv**
ABSTRACT ..... **v**
ÖNSÖZ ..... **vi**
İÇİNDEKİLER ..... **vii**
SİMGELER VE KISALTMALAR ..... **ix**
TABLOLAR LİSTESİ ..... **x**
ŞEKİLLER LİSTESİ ..... **x**
HARİTA LİSTESİ ..... **xii**
FOTOĞRAFLAR LİSTESİ ..... **xii**
EKLER LİSTESİ ..... **xviii**
GİRİŞ **1**
BİRİNCİ BÖLÜM **4**
HASANKEYF'İN KONUMU, JEOLOJİK YAPISI VE TARİHİ **4**
1.1 Hasankeyf'in Coğrafi Konumu ve Jeolojik Yapısı 4
1.2. Hasankeyf'in Tarihi 5
İKİNCİ BÖLÜM **14**
ILISU BARAJI VE HES PROJESİ **14**
2.1. Ilısu Barajı ve HES Projesi 14
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **18**
HASANKEYF ARKEOPARK ALANINA TAŞINAN ANIT ESERLER, BU ESERLERDE UYGULANAN KORUMA, KURTARMA VE TAŞIMA YÖNTEMLERİ **18**
3.1. Zeynel Bey Türbesi 20
3.1.1. Zeynel Bey Türbesi'nin Tarihçesi ve Mimari Özellikleri 20
3.1.2. Zeynel Bey Türbesi'nin Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Projesi 25
3.2. Artuklu Hamamı 32
3.2.1. Artuklu Hamamı'nın Tarihçesi ve Mimari Özellikleri 32
3.2.2. Artuklu Hamamı Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Projesi 36
3.3. İmam Abdullah Zaviyesi 46
3.3.1. İmam Abdullah Zaviyesi Tarihçesi ve Mimari Özellikleri 46
3.3.2. İmam Abdullah Zaviyesi Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Projesi 53
3.4. Orta Kapı (Eyyubi Kapısı) 63
3.4.1. Orta Kapı'nın (Eyyubi Kapısı) Tarihçesi ve Mimari Özellikleri 63
3.4.2. Orta Kapı'nın (Eyyubi Kapısı) Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Projesi 65
3.5. Eyyubi Kızlar Cami 72
3.5.1. Eyyubi Kızlar Camisi'nin Tarihçesi ve Mimari Özellikleri 72
3.5.2. Eyyubi Kızlar Camii Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Projesi 75
3.6. Süleyman Han Külliyesi 84
3.6.1. Süleyman Han Külliyesi'nin Tarihçesi ve Mimari Özellikleri 84

3.6.2. Süleyman Han Külliyesi'nin Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Projesi 92
3.7. Er Rızk Camii 99
3.7.1. Er Rızk Camisi'nin Tarihçesi ve Mimari Özellikleri 99
3.7.2. Er Rızk Cami Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Projesi 102
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM 115
HASANKEYF ARKEOPARK ALANI 115
4.1. Arkeopark Tanımı ve Kavramı 115
4.2. Arkeoparkın Tarihçesi 116
4.3. Arkeopark Alanı Planlama, Tasarım ve Yönetim Kriterleri 117
4.3.1. Arkeopark planlama kriterleri: 117
4.3.2. Arkeopark tasarım kriterleri: 118
4.3.3. Arkeopark yönetim kriterleri 119
4.4. Dünyadan ve Türkiye'den Arkeopark Örnekleri 120
4.4.1. Dünya Arkeopark Örnekleri 120
4.4.1.1. Stonehenge Arkeoparkı 120
4.4.1.2. Werla Arkeoparkı 122
4.4.1.3. Agrigento (Akragas) 125
4.4.2. Türkiye'deki Arkeopark Örnekleri 129
4.4.2.1. Kaunos Arkeolojik Parkı 129
4.4.2.2. Aktopraklık Arkeoparkı 132
4.4.2.3. Yeşilova Höyüğü Arkeoparkı 136
4.5. Hasankeyf Arkeopark Alanı 140
4.5.1. Hasankeyf Arkeoparkında Anıt Eserlerin Korunması ve Sunumuna Yönelik Teknikler ve Mimari Düzenlemeler 144
4.5.2. Taşınan Anıt Eserlerin Hasankeyf Arkeopark Alanındaki Konumları 144
4.5.3. Hasankeyf Arkeoparkı Açık Alan Peyzaj Düzenlemesi 158
4.5.4. Hasankeyf Arkeoparkı Gezi Güzergahı 167
4.5.5. Hasankeyf Arkeoparkı Yönlendirme ve Bilgilendirme Elemanları 174
4.5.6. Hasankeyf Müzesi 175
BEŞİNCİ BÖLÜM 181
ARKEOPARK ALANINA TAŞINAN ANIT ESERLERİN YENİDEN TURİZME KAZANDIRILMASI 181
ALTINCI BÖLÜM 186
SONUÇ VE ÖNERİLER 186
6.1. Sonuç 186
6.2. Öneriler 188
KAYNAKÇA 192

SİMGELER VE KISALTMALAR

Akt. : Aktaran
BATY : Bloklara Ayırarak Taşıma Yöntemi
BYEATY : Birim Yapı Elemanlarına Ayırarak Taşıma Yöntemi
ÇED : Çevresel Etki Değerlendirmesi
Çev. : Çeviren
DSİ : Devlet Su İşleri
Ed. : Editör
Foto : Fotoğraf
GAP : Güneydoğu Anadolu Projesi
HES : Hidroelektrik Santrali
ICOMOS : Uluslararası Anıtlar ve Sitler Konseyi
km. : Kilometre
KTB : Kültür ve Turizm Bakanlığı
KVMGM : Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü
m. : Metre
MÖ : Milattan Önce
MS : Milattan Sonra

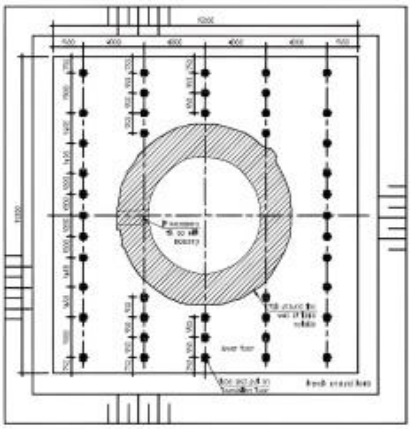
s.	**:** Sayfa
SBTY	**:** Strüktürel Bütüncül Taşıma Yöntemi
SPMT	**:** Kendinden Tahrikli Taşıyıcı Modül
TAÇDAM	**:** Tarihsel Çevre Değerlerini Araştırma Merkezi
UNESCO	**:** Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Kurumu
UNWTO	**:** Dünya Turizm Örgütü
vd.	**:** ve Diğerleri
yy.	**:** Yüzyıl

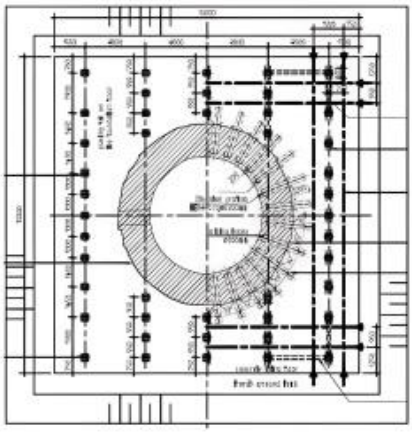
TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 3.1: Tarihi Hasankeyf Yerleşiminde Yürütülen Koruma Ve Kurtarma (Taşıma) Çalışmalarında Arkeopark Alanı'na Nakledilen Taşınmaz Kültür Varlıkları

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1: Ilısu Baraj Gövdesi 15
(Batman Müzesi Arşivi) 15
Şekil 3.1: Zeynel Bey Külliyesi Vaziyet Planı 21
(Batman Müzesi Arşivi) 21
Şekil 3.2: Zeynel Bey Türbesi, Kuzey ve Güney Cephesi 23
(Batman Müzesi Arşivi) 23
Şekil 3.3: Zeynel Bey Türbesi Bütüncül Taşıma Projesi 26
(Sevgi vd., 2017) 26

..... 26
Şekil 3.4: Zeynel Bey Türbesi Bütüncül taşıma projesi kroki yerleşim planı (Sevgi vd., 2017) ... 26
Şekil 3.5: Zeynel Bey Türbesi Bütüncül Taşıma Projesi Kaldırma Platformu Kesiti (Sevgi vd.,2017) 28
Şekil 3.6: Artuklu Hamamı Planı (Batman Müzesi Arşivi, 2016) 34
Şekil 3.23: Hasankeyf Er Rızk Camiinin Özgün Restitüsyon Planı (Sevgi vd., 2020) 100
Şekil 3.24: Hasankeyf Er Rızk Camiinin Taşıma Öncesi Mevcut Durum Planı 100
Şekil 3.25: Hasankeyf Er Rızk Camii Revaklı Mekân Kütlesi Strüktürel Bütüncül Taşıma Projesi 104
(Yılmaz vd., 20) 104
Şekil 3.27: Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi Örgü Sıraları Ve Birim Yapı Elemanlarının Numaralandırma Sistemi (Yılmaz vd., 2020) 108
Şekil 4.8: Hasankeyf Arkeopark Alanı Tasarım Planı (ER-BU İnşaat, 2023) 142
Şekil 4.9: Hasankeyf Arkeopark Alanı Anıt Eserlerin Konumlandırıldıkları Yerler 143
(ER-BU İnşaat, 2023) 145
(ER-BU İnşaat, 2023) 148
Şekil 4.13: Er Rızk Camii Arkeopark Alanındaki Tasarımının 3D Modellemesi 149
(ER-BU İnşaat, 2023) 149
Şekil 4.14: Süleyman Han Camii Arkeopark Alanındaki Tasarımı ve 3D Modellemesi 151
Şekil 4.15: Koç Camii Arkeopark Alanındaki Tasarımı ve 3D Modellemesi 152
Şekil 4.16: Kızlar (Eyyubi) Camii Arkeopark Alanındaki Tasarımı ve 3D Modellemesi 153
Şekil 4.17: İmam Abdullah Zaviyesi Arkeopark Alanındaki Tasarımı ve 3D Modellemesi 154
(ER-BU İnşaat, 2023) 154
Şekil 4.18: Artuklu Hamamı Arkeopark Alanındaki Tasarımı ve 3D Modellemesi 156
Şekil 4.19: Hasankeyf Arkeopark'ta Yer Alan Yüzen İskele 3D Modellemesi 158
(ER-BU İnşaat, 2023) 158
Şekil 4.20: Hasankeyf Arkeopark'ta Bulunan İskele Meydanının 3D Modellemesi 159
Şekil 4.21: Yaya yollarındaki dokuya uygun pergola, oturma birimleri ve aydınlatma direkleri (ER-BU İnşaat, 2023) 160
Şekil 4.22: Hasankeyf Arkeoparkı Taraçalar ve Salkım Söğüt- Fırat Kavağı 3D Modellemesi ... 161
(ER-BU İnşaat, 2023) 161
Şekil 4.23: Hasankeyf Arkeoparkı Tasarlanan Kaya Bahçeleri ve 3D Modellemesi 162
Şekil 4.24: Hasankeyf'de Endemik Olarak Yetişen Yer Örtücüsü Olan Hanım Düğmesi Bitkisinin Uygulanması (ER-BU İnşaat, 2023) 162

Şekil 4.25: Tabii eğim ve teras eğim tipi tasarımı (ER-BU İnşaat, 2023) 163
Şekil 4.26: Hasankeyf Arkeoparkında Su Seviyesinin Değişiklik Göstermesi Nedeniyle Oluşturulan Taraçalar ve Ağaçlandırma (ER-BU İnşaat, 2023) 164
Şekil 4.27: Eski Hasankeyf'te bulunan kale sokaklarının, özgün konumuna benzer olarak işlevlendirilecek meydan tasarımı (ER-BU İnşaat, 2023) 164
Şekil 4.28: Eski Hasankeyf'te Bulunan Kale Sokaklarının, Özgün Konumuna Benzer Olarak İşlevlendirilecek Meydan Tasarımı (ER-BU İnşaat, 2023) 165
Şekil 4.29: Hasankeyf Arkeoparkı'nda Ziyaretçilerin Kullanımı İçin Kafeterya, Restoran, Seyir Terası Gibi Tasarlanan Sosyal Donatı Yapıları 3D Modellemesi (ER-BU İnşaat, 2023) 166
Şekil 4.30: Hasankeyf Arkeoparkı'nda Ziyaretçilerin Kullanımı İçin Tasarlanan Amfinin 3D Modellemesi (ER-BU İnşaat, 2023) 166
Şekil 4.31: Arkeopark Alanı Tasarlanan Yarım Ada Genel Görünümü (ER-BU İnşaat, 2023) 167
Şekil 4.32: Hasankeyf Arkeopark Alanı Planlanan Gezi Güzergahları (ER-BU İnşaat, 2023) 169
Şekil 4.33: Hasankeyf Arkeopark'ı Yürüyüş Yolları (ER-BU İnşaat, 2023) 170
Şekil 4.34: Hasankeyf Arkeoparkı Gezi ve Yürüyüş Yolları (ER-BU İnşaat, 2023) 170
Şekil 4.35: Hasankeyf Arkeopark Gezi Güzergahında Bulunan Oturak Detayı (ER-BU İnşaat, 2023) 171
Şekil 4.36: Hasankeyf Arkeopark Gezi Güzergahında Bulunan Çöp Kutuları ve Konteynırların Detayları (ER-BU İnşaat, 2023) 172
Şekil 4.37: Hasankeyf Arkeopark Gezi Güzergahında Bulunan Pergola Detayı 172
Şekil 4.38: Hasankeyf Arkeopark Gezi Güzergâhında Bulunan Aydınlatma Direkleri Detay (ER-BU İnşaat, 2023) 173
Şekil 4.39: Hasankeyf Arkeopark Alanında Bulunan Yönlendirme Tabelaları 174

HARİTA LİSTESİ

Harita 2.1: Ilısu Barajı ve HES Projesi ile sular altında kalan alanlar (Baraj Rezervuar Alanı)
Harita 4.1: Hasankeyf Arkeopark Alanı Uydu Görüntüsü

FOTOĞRAFLAR LİSTESİ

Fotoğraf 2.1: Ilısu Barajı Gövdesi 16

(https://bolge16.dsi.gov.tr/)..... 16
Tablo 3.1. Tarihi Hasankeyf yerleşiminde yürütülen koruma ve kurtarma (taşıma) çalışmalarında Arkeopark Alanı'na nakledilen taşınmaz kültür varlıkları..... 19
Fotoğraf 3.1: Zeynel Bey Külliyesi Genel Görünüm..... 22
(Batman Müzesi Arşivi)..... 22
Fotoğraf 3.2: Zeynel Bey Türbesi Genel Görünüm (Gertrude Bell, 1911)..... 24
Fotoğraf 3.3: Zeynel Bey Türbesi Genel Görünüm (Batman Müzesi Arşivi)..... 24
Fotoğraf 3.4: Zeynel Bey Türbesi Giriş Kapısı ve Turkuaz Çinilerinden Görünüm..... 25
Fotoğraf 3.5: Kaldırma Kirişi İçin Delik Açma İşlemleri (Batman Müzesi Arşivi, 2018) 28
Fotoğraf 3.6: Zeynel Bey Türbe Duvarının Kesilmesi ve Hidrolik Kriko Çalışmaları. 29
(Batman Müzesi Arşivi, 2017)..... 29
Fotoğraf 3.7: SMPT Teknik Özelliklerine İlişkin Görünüm ve Deneme Çalışmaları .. 30
(Yılmaz, 2017)..... 30
Fotoğraf 3.8: Zeynel Bey Türbesi'nin Taşıması (Batman Müzesi Arşivi)..... 30
Fotoğraf 3.9: Zeynel Bey Türbesi'nin Taşıması (Batman Müzesi Arşivi)..... 31
Fotoğraf 3.10: Zeynel Bey Külliyesi'nin Arkeopark Alanındaki Konumu ve Son Hali31
Fotoğraf 3.11: Zeynel Bey Türbesi'nin Arkeopark Alanındaki Konumu ve Son Hali . 32
Fotoğraf 3.12: Artuklu Hamamı kazı çalışmaları yapılmadan önceki durumu..... 34
(Batman Müzesi Arşivi, 2014)..... 34
Fotoğraf 3.13: Artuklu Hamamı genel görünüm (Batman Müzesi Arşivi, 2018)..... 35
Fotoğraf 3.14: Artuklu Hamamı Sıcaklık Bölümünden Soyunmalık Bölümüne Bakış 35
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)..... 35
Fotoğraf 3.15: Artuklu Hamamı, Kazı Sonrası Sıcaklık Bölümü (Batman Müzesi Arşivi, 2018)..... 36
Fotoğraf 3.16: Artuklu Hamamı Temel Açma Çalışmaları (Batman Müzesi Arşivi, 2018)..... 38
Fotoğraf 3.17: Artuklu Hamamı Temel Açma Çalışmaları (Batman Müzesi Arşivi, 2018)..... 38
Fotoğraf 3.18: Betonarme Grid Sistemi için Delik Açılması, Donatıların Yerleştirilmesi Çalışmaları (Batman Müzesi Arşivi, 2018)..... 42
Fotoğraf 3.19: Betonarme Kaldırma Plağının Donatıları ve Krikoların Yerleştirileceği Çelik Borular (Batman Müzesi Arşivi, 2018)..... 42
Fotoğraf 3.20: Artuklu Hamamının 150 cm Kaldırılıp Araca Yüklenmesi..... 43
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)..... 43
Fotoğraf 3.21: Artuklu Hamamı Taşıma İşleminden Görünüm..... 43
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)..... 43
Fotoğraf 3.22: Artuklu Hamamı'nın Yeni Konumuna İndirilmesi..... 44
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)..... 44
Fotoğraf 3.23: Artuklu Hamamı'nın Yeni Yerinde Montajı ve Aralık, Ilıklık, Sıcaklık, Külhan ve Sarnıcın Plan Düzleminde Sunumu..... 44
Fotoğraf 3.24: Artuklu Hamamı'nın Yeni Yerinde Montajı ve Aralık, Ilıklık, Sıcaklık, Külhan ve Sarnıcın Plan Düzleminde Sunumu..... 45

Fotoğraf 3.25: Artuklu Hamamı'nın Yeni Yerinde Montajı ve Aralık, Ilıklık, Sıcaklık, Külhan ve Sarnıcın Plan Düzleminde Sunumu..... 45
Fotoğraf 3.26: İmam Abdullah Türbesi Kazı Öncesi Genel Genel Görünüm..... 48
Fotoğraf 3.27: İmam Abdullah Zaviyesi Kazı Sonrası Genel Görünüm..... 49
Fotoğraf 3.28: İmam Abdullah Zaviyesi Türbe ve Minareden Görünüm 49
Fotoğraf 3.29: İmam Abdullah Türbesi eyvan ve güney cepheden görünüm 50
Fotoğraf 3.30: Türbenin Kubbe ve İmam Abdullah Mezar Sandukası 50
Fotoğraf 3.31: Hasankeyf Müzesinde Sergilenen İmam Abdullah Türbesi'nin Orijinal Kapısı 51
Fotoğraf 3.32: İmam Abdullah Türbesinin Bugünkü Kapısı..... 52
Fotoğraf 3.33: Büyük Avlu Mezar Açma ve Kot İnme Çalışmaları 55
Fotoğraf 3.34: Karotla açılan deliklere demir kirişlerin yerleştirilmesi ve demir donatının bağlanması 56
Fotoğraf 3.35: İmam Abdullah Türbesi Minareye Açılan Delgilerden Görünüm..... 57
Fotoğraf 3.36: İmam Abdullah Türbesi Minareye Açılan Delgilere Çelik Krişlerin Yerleştirilmesi (Batman Müzesi Arşivi, 2018)..... 57
Fotoğraf 3.37: İmam Abdullah Türbesi'nin (SPMT) Üzerine Alınması..... 59
Fotoğraf 3.38: İmam Abdullah Türbesi'nin 10'ar cm'lik Periyotlarla Yükseltilmesi... 59
Fotoğraf 3.39: İmam Abdullah Türbesi'nin Taşıma İşlemleri 60
Fotoğraf 3.40: İmam Abdullah Zaviyesi, Minarenin Taşıma İşlemleri..... 60
Fotoğraf 3.41: İmam Abdullah Zaviyesi'nin Arkeopark Alanına Yerleştirilmesi 61
Fotoğraf 3.42: İmam Abdullah Zaviyesi Taşıma Sonrası Arkeopark Alanındaki Görünümü 61
Fotoğraf 3.43: İmam Abdullah Zaviyesi Arkeopark Alanındaki Kuzey Cepheden Görünümü 62
Fotoğraf 3.44: İmam Abdullah Zaviyesi ve Baldeken Türbelerin Arkeopark Alanındaki Konumu 62
Fotoğraf 3.45: Hasankeyf Orta Kapısı'nın (Eyyubi Kapısı) taşınmadan önceki konumu 63
Fotoğraf 3.46: Orta Kapı (Eyyubi Kapısı) Genel Görünüm (Gertrude Bell, 1911) 64
Fotoğraf 3.47: Orta Kapı Çelik Konstrüksiyonlarla Güçlendirme İşlemi 66
Fotoğraf 3.48: Orta Kapı Çelik Konstrüksiyonlarla Güçlendirme İşlemi 66
Fotoğraf 3.49: Orta Kapı Karot Açma Çalışmaları 68
Fotoğraf 3.50: Kale Kapısı'nın Üç Bloğa Ayrılarak 650 Ton Kapasiteli Mobil Vinçle Kaldırılma Çalışmaları (Yılmaz; vd., 2021) 68
Fotoğraf 3.51: Orta Kapı Yapı Bloklarının SPMT ile Taşıma İşlemi 69
Fotoğraf 3.52: Orta Kapı'nın Arkeopark İçerisinde Konumlandırılması 69
Fotoğraf 3.53: Orta Kapı Arkeopark Alanındaki Konumundan Genel Görünüm..... 70
Fotoğraf 3.54: Orta Kapı Arkeopark Alanındaki Konumundan Genel Görünüm..... 71
Fotoğraf 3.55: Orta Kapı Arkeopark Alanındaki Konumundan Genel Görünüm..... 71
Fotoğraf 3.56: Kızlar (Eyyubi) Camii'nin Güney Cepheden Görünümü..... 74
Fotoğraf 3.57: Kızlar (Eyyubi) Camii'nin Üstten Görünüm 74
Fotoğraf 3.58: Kızlar (Eyyubi) Camii Temel Açma Çalışması..... 78

Fotoğraf 3.59: Kızlar (Eyyübi) Camii Mekânlarındaki Mezarların Arkeolog ve Antropologlar Tarafından Ortaya ÇıkartılarakTaşınması Çalışmaları (Batman Müzesi Arşivi, 2018) 78
Fotoğraf 3.60: Kızlar (Eyyubi) Camii Temel Açma Çalışması Üstten Görünüm 79
Fotoğraf 3.61: Kızlar Camii Karot Delgi ve Kalıp İşlemleri 79
Fotoğraf 3.62: Kızlar (Eyyubi) Camii, Avlusunun Güneyinde ve Kuzeyinde Yer Alan Duvarlarının 3'er Bloğa Ayrılması ve Taşıma Çalışmaları (Yılmaz vd., 2021) 81
Fotoğraf 3.63: Kızlar (Eyyubi) Camii Batı Bloğu Temel Zemini Platformu ve Betonarme Kaldırma Platformu İmalat Çalışmaları (Yılmaz vd., 2021) 81
Fotoğraf 3.64: Kızlar (Eyyubi) Camii Doğu Bloğu Temel Zemini Platformu ve Betonarme Kaldırma Platformu İmalat Çalışmaları (Yılmaz vd., 2021) 82
Fotoğraf 3.65: Kızlar (Eyyubi) Camii Batı ve Doğu Bloğu Kaldırma Kriko Sisteminin Kurulması ve SPTM Taşıyıcı Platform Üzerine Alınması (Yılmaz, 2021) 82
Fotoğraf 3.66: Kızlar (Eyyubi) Camii Arkeopark Alanındaki Yeni Konumuna Taşınması Çalışmaları 83
Fotoğraf 3.67: Hasankeyf Kızlar (Eyyubi) Camiinin Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Görünüm 83
Fotoğraf 3.68: Hasankeyf Kızlar (Eyyubi) Camiinin Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Görünüm 84
Fotoğraf 3.69: Sultan Süleyman Külliyesi Güneydoğudan Genel Görünüm 86
Fotoğraf 3.70: Sultan Süleyman Külliyesi ve Minaresi 87
Fotoğraf 3.71: Sultan Süleyman Külliyesi Taçkapı 88
Fotoğraf 3.72: Kapalı Avlunun Kubbesi, İçten Görünüş 88
Fotoğraf 3.73: Sultan Süleyman Türbesi (Doğudan Görünüşü) Çeşme ve Taç Kapısından Görünüm (Uluçam, 2020) 89
Fotoğraf 3.74: Sultan Süleyman Türbesi (Doğudan Görünüşü) ve Çeşme 89
Fotoğraf 3.75: Çeşmenin Eski Hali ve Çeşmenin Taşınmadan Önceki Durumu 90
Fotoğraf 3.76: Sultan Süleyman Külliyesi Çeşme, Taçkapı ve Minareden Görünüm .. 90
Fotoğraf 3.77 Sultan Süleyman Külliyesi Minaresi 91
Fotoğraf 3.78: Süleyman Han Camii Mevcut Yerinde Koruma Yöntemi ile Derz Dolgu Ve Capping Uygulaması ve Çeşme, Avlu Duvarı ve Kapının Doğu-Batı Temelin Açığa Çıkarılabilmesi İçin Yapılan Kazı Çalışmaları (Batman Müzesi Arşivi, 2018) 94
Fotoğraf 3.79: Süleyman Han Camii çeşme bölümü taşınma işlemi 94
Fotoğraf 3.80: Süleyman Han Camii Taç Kapı bölümü taşınma işlemi 95
Fotoğraf 3.81: Süleyman Han Cami Taçkapı Bölümü Taşınma İşlemi 95
Fotoğraf 3.82: Süleyman Han Cami Minaresinin Eskiz Çalışması ve Numaralandırılma İşlemi 96
Fotoğraf 3.83: Minaresi Taşlarının Küçük El Aletleriyle Sökülmesi ve Taşların Tek Tek Numaralandırılıp Sökülerek Stok Alanına Taşınması İşlemi 96
Fotoğraf 3.84: Süleyman Han Camii Arkeopark Alanındaki Yeni Konumu 97
Fotoğraf 3.85: Süleyman Han Camii Arkeopark Alanındaki Yeni Konumu 97
Fotoğraf 3.86: Süleyman Han Camii Arkeopark Alanındaki Yeni Konumu (Kuzey Cephe) 98

Fotoğraf 3.87: Süleyman Han Camii Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Görünüm (Batı Cephe)..... 98
Fotoğraf 3.88: Er Rızk Camii Kalıntıları (Gertrude Bell, 1911) 101
Fotoğraf 3.89: Hasankeyf Er Rızk Camiinin Genel Görünümü (Kuzeydoğu ve Güneybatı) 101
Fotoğraf 3.90: Hasankeyf Er Rızk Camiinin Temellerinin Arkelojik Kazı Çalışmasıyla Ortaya Çıkarılması (Yılmaz vd.,2020) 106
Fotoğraf 3.91: Er Rızk Camii Kuzey Cephe ve Harim Duvarının 4 Yapı Bloğuna Ayırılarak Taşıma Çalışmaları (Batman Müzesi Arşivi, 2018)..... 106
Fotoğraf 3.92: El Rızık Camii Avlusu Geçici Stok Alanı Yapım Çalışmasından Görünüm 107
Fotoğraf 3.93: Er Rızk Camii Harim Mekanı Kuzey Cephe Duvarının Mobil Vinçle Yerlerinden Kaldırılma ve Taşıma Çalışmaları (Yılmaz vd., 2020)..... 107
Fotoğraf 3.94: Er Rızk Camii Minaresinin Birim Yapı Elemanlarının Numaralandırma ve Söküm Çalışmaları (Batman Müzesi Arşivi, 2018)..... 109
Fotoğraf 3.95: Er Rızk Camii Minaresinin Sökümü Yapılan Birim Yapı Elemanlarının Taşıyıcı Platformların Üzerine Alınarak Depo Alanına Taşınması (Sevgi vd., 2020) . 110
Fotoğraf 3.96: Er Rızk Camii Revaklı Mekân Kütlesi Strüktürel Bütüncül Taşıma Projesi Kaldırma Kriko Sisteminin Kurulması (Sevgi vd., 2020) 110
Fotoğraf 3.97: Er Rızk Camii Revaklı Mekân Kütlesi Arkeopark Alanındaki Yeni Konumuna Taşınması (Sevgi vd., 2020) 111
Fotoğraf 3.98: Hasankeyf Er Rızk Camiinin Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Genel Görünüm..... 112
Fotoğraf 3.99: Hasankeyf Er Rızk Camiinin Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Genel Görünüm..... 112
Fotoğraf 3.100: Hasankeyf Er Rızk Camiinin Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Genel Görünüm..... 113
Fotoğraf 3.101: Hasankeyf Er Rızk Camiinin Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Genel Görünüm..... 113
Fotoğraf 3.102: Hasankeyf Er Rızk Camiinin Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Genel Görünüm..... 114
Fotoğraf 3.103: Hasankeyf Er Rızk Camiinin Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Genel Görünüm..... 114
Fotoğraf 4.1: Stonehenge Çemberi –İngiltere 121
Fotoğraf 4.2: Stonehenge Ziyaretçi Merkezi..... 122
Fotoğraf 4.3: Werla Arkeolojik Park Alanı (Tuna, 2020)..... 123
Fotoğraf 4.4: Agrigento Arkeoparkı'ndan Genel Görünüm..... 127
Fotoğraf 4.5: Agrigento Antik Kenti (Anonim) 127
Fotoğraf 4.6: Agrigento Arkeoparkı'nda Öğrenci Etkinliği (Anonim)..... 128
Fotoğraf 4.7: Agrigento Arkeopark Müzesi 128
Fotoğraf 4.8: Kaunos Ören Yeri Arkeopark Alanı..... 130
Fotoğraf 4.9: Kaunos Antik Tiyatrosu..... 131
Fotoğraf 4.10: Üst örtü ile kaplanmış Mozaik Alan..... 132
Fotoğraf 4.11: Aktopraklık Höyük Alanı (Karul ve Avcı, 2010)..... 133

Fotoğraf 4.12: Aktopraklık Arkeoparkı giriş kapısı 135
Fotoğraf 4.13: İzmir Yeşilova Höyüğü ve Arkeopark Alanı (Anonim) 137
Fotoğraf 4.14: Yeşilova Höyüğü Ziyaretçi Merkezi 137
Fotoğraf 4.15: Yeşilova Höyüğü Deneysel Arkeoloji Alanına gelen ilkokul öğrencileri (Derin, 2010) 139
Fotoğraf 4.16: Kapalı Sergi Alanı 139
Fotoğraf 4.17: Hasankeyf Arkeoparkı Genel Görünümü 141
Fotoğraf 4.18: Zeynel Bey Külliyesi'nin Arkeopark Alanındaki Genel Görünümü ... 146
Fotoğraf 4.19: Zeynel Bey Külliyesi'nin Arkeopark Alanındaki Genel Görünümü ... 146
Fotoğraf 4.20: Zeynel Bey Külliyesi ve Hasankeyf Yerleşim Alanından Görünüm (Doğu Cepheden) 147
Fotoğraf 4.21: Zeynel Bey Türbesi'nin Arkeopark Alanındaki Konumundan Kuzey 147
Cepheden Görünümü 147
Şekil 4.12: Hasankeyf Orta Kapının Tasarımına Ait 3D Modellemesi 148
Fotoğraf 4.22: Hasankeyf Orta Kapı'nın Arkeopark Alanındaki Konumundan Görünüm 148
Fotoğraf 4.23: Er Rızk Camii Kuzey Cephesinin Arkeopark Alanındaki Görünümü 150
Fotoğraf 4.24: Er Rızk Camii Güney Cephesinin Arkeopark Alanındaki Görünümü 150
Fotoğraf 4.25: Süleyman Han Camii Arkeopark Alanındaki Konumundan Genel Görünüm 151
Fotoğraf 4.26: Süleyman Han Camii Arkeopark Alanındaki Konumundan Genel Görünüm 152
Fotoğraf 4.27: Kızlar (Eyyubi) Camii'nin Arkeopark Alanındaki Yeni Konumu 153
Fotoğraf 4.28: İmam Abdullah Zaviyesi Arkeopark Alanındaki Yeni Konumu 155
Fotoğraf 4.29: İmam Abdullah Zaviyesi ve Baldeken Türbelerinin Arkeopark Alanındaki Yeni Konumları 155
Fotoğraf 4.30: Artuklu Hamamı Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Genel Görünüm 157
Fotoğraf 4.31: Artuklu Hamamı Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Genel Görünüm 157
Fotoğraf 4.32: Hasankeyf Arkeopark'ta Bulunan Yüzen İskele, İskele Meydanı ve Yaya Yolarından Görünüm 159
Fotoğraf 4.33: Hasankeyf Arkeoparkında Yapımı Devam Eden Taraçalardan Görünüm 161
Fotoğraf 4.34: Hasankeyf Arkeoparkı Kaya Bahçeleri ve Ağaçlandırma Çalışmalarından Görünüm 163
Fotoğraf 4.35: Hasankeyf Müzesinden Genel Görünüm 176
Fotoğraf 4.36: Hasankeyf Müzesi Neolitik Dönem Balık Avcılığı Canlandırma 177
Fotoğraf 4.37: Hasankeyf Müzesi Neolitik Dönem Balık Avcılığı Canlandırma 177
Fotoğraf 4.38: Hasankeyf Müzesi Teşhir Salonu 178
Fotoğraf 4.39: Hasankeyf Müzesi Teşhir Salonu 178
Fotoğraf 4.40: Hasankeyf Müzesi Tunç Dönem Başur Höyük Eserler Vitrini 179
Fotoğraf 4.41: Hasankeyf Müzesi Neolitik Dönem Hallan Çemi Taş Eser Vitrini 179
Fotoğraf 4.42: Hasankeyf Müzesi Hasankeyf Eski Çarşı Canlandırması 180

Fotoğraf 4.43: El Cezeri'nin İcatlarına İlişkin Maketlerden Görünüm 180

EKLER LİSTESİ

EK-2 :İntihal Raporu
EK-3 :Özgeçmiş

GİRİŞ

Taşınmaz kültür varlıkları, insanlığın ortak değerleri arasında kabul edilen kültürel zenginliğin büyük bir bölümünü oluşturur. Ancak, doğal afetler (deprem, sel, toprak kayması) veya imar ve bayındırlık faaliyetleri (enerji nakil hatları, otoyollar, barajlar, kentleşme) gibi etkenler nedeniyle özgün konumlarında korunmaları zorlaşarak yok olma riskiyle karşı karşıya kalırlar. Bu durum, günümüzde taşınmaz kültür varlıklarının sayısını ciddi şekilde tehdit etmektedir. Ancak, ülkemizde ve dünya genelinde, koruma ve taşıyarak koruma projeleri yürütülerek bu olumsuz etkilerin azaltılması ve yok olma tehlikesi altındaki taşınmaz kültür varlıklarının kurtarılması için çaba gösterilmektedir.

Ülkemizde de benzer sorunlarla karşılaşılmakta ve koruma ve taşıyarak koruma projeleri yürütülerek bu olumsuz etkilerin azaltılması ve yok olma tehlikesi altındaki taşınmaz kültür varlıklarının kurtarılması için çaba gösterilmektedir. Bu çabaların en önemlilerinden biri, Dicle Nehri'nin kenarında bulunan tarihi Hasankeyf yerleşimindeki taşınmaz kültürel mirasın Ilısu Barajı ve Hidroelektrik Santrali (HES) Projesi'nin su tutma alanında korunması ve kurtarılması amacıyla gerçekleştirilen çalışmalardır.

Hasankeyf'in tarih öncesi dönemlere tarihlenen ve kesintisiz devam eden yapısal geleneği ve katmanları, Ilısu Barajı'nın inşası sonucunda ortaya çıkacak mekânsal boşluk nedeniyle tehlike altındadır. Bu nedenle, kurtarılması gereken taşınmaz kültür varlıkları için Yeni Hasankeyf yerleşim alanında Arkeopark Alanı tasarlanmıştır.

Hasankeyf'in köprüyle bağlantılı kale-kent özelliği, teras yerleşimlerinin topografyasına benzemesi açısından, yeniden yerleşimdeki yarımada Arkeopark alanı olarak seçilmiştir. Yapıların taşınması ve Hasankeyf yerleşiminin bir örneğinin inşa edilmesine bağlı olarak tasarımı geliştirilen Yeni Hasankeyf'in güneydoğusunda konumlanan Arkeopark, kültürel sürekliliğin ve kent hafızasının devam edebilmesi amacıyla anıtların yakın çevrelerindeki yapı kalıntıları ile mimari bağlamının ve olabildiğince mevcut doku ilişkisinin gözetildiği, mevcut kentin analojisi olarak düzenlenmiştir. Bu tasarımda Arkeopark, kültürel miras yarımadası olarak, Hasankeyf Yeni Yerleşimi ve su altında kalmayacak olan Yukarı Şehir arasında mekânsal bir ara yüz oluşturmuş, Hasankeyf Aşağı Şehir'de su altında kalacak alanda bulunan kültür varlıklarından malzeme sağlayacak ve bunların koruma, muhafaza ve sunumu için bir yer olacağı değerlendirilmiştir.

Hasankeyf'in büyük bir kısmının sular altında kalması, kültürel mirasın korunması ve turizmin rolü açısından önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Ancak, Ilısu Barajı Projesi kapsamında taşınan anıt eserler, arkeopark alanında sergilenerek kültürel mirasın korunması ve gelecek nesillere aktarılması için bir fırsat sunmuştur. Arkeolojik sit alanları, kültürel miras turizminin temel kaynaklarından biridir ve turistlerin ilgisini çeken önemli cazibe merkezleri olarak kabul edilir. Bu nedenle, taşınan anıt eserler, Hasankeyf'in tarihi ve kültürel zenginliğinin korunmasına ve ulusal ve uluslararası turistlerin ilgisini çekerek turizm potansiyelini arttırmaya yardımcı olabilir.

"**HASANKEYF ARKEOPARK ALANINA TAŞINAN ANIT ESERLER VE BUNLARIN YENIDEN TURIZME KAZANDIRILMASI**" başlıklı bu tez çalışması kapsamında, gerekli belgeler (fotoğraf, çizim, arşiv belgeleri vb.) kullanılarak Kültürel Park Alanı kayıt altına alınacak ve bu alanın bilim dünyasına kazandırılması için gereken metodlar uygulanacaktır. Bu sayede, Hasankeyf ve çevresindeki tarihi ve kültürel zenginliklerin korunması ve gelecek nesillere aktarılması ayrıca, benzer çalışmalara da katkıda bulunulması hedeflenmektedir.

Toplam altı bölümden oluşan tezin, **"Hasankeyf'in Konumu, Jeolojik Yapısı ve Tarihi"** başlıklı birinci bölümünde, ilk olarak Hasankeyf ilçesinin coğrafi konumu, jeolojik yapısı ve jeolojik yapının kültürel zenginliğine etkisi irdelenmiştir. Daha sonra Hasankeyf'in tarih boyunca hangi medeniyetlerin hâkimiyeti altında kaldığı ve bu medeniyetlerin ne şekilde günümüze yansıdığı gibi tarihi konu ele alınmıştır.

"Ilısu Barajı ve HES Projesi" başlıklı ikinci bölümde, söz konusu Ilısu Projesi'nin süreci ve projenin uygulanmasının kültürel mirasa etkileri nedir gibi konular üzerinde durulmuştur.

"Hasankeyf Arkeopark Alanına Taşınan Anıt Eserler, Bu Eserlerde Uygulanan Koruma, Kurtarma Ve Taşıma Yöntemleri" başlıklı üçüncü bölümde, Hasankeyf Arkeopark alanındaki anıt eserlerin neler olduğu ve anıt eserlerin ne tür tehlikelerle karşı karşıya kaldıkları, anıt eserlerin korunması ve kurtarılması için hangi yöntemlerin kullanıldığı, anıt eserlerin taşınması nasıl gerçekleştirildiği ve hangi teknolojilerin kullanıldığı, taşıma sırasında anıt eserlerin zarar görmemesi için hangi önlemlerin alındığı, anıt eserlerin yeni yerlerinde sergilenmesi ve korunması için ne tür önlemler alındığı, Hasankeyf Arkeopark alanında koruma ve restorasyon çalışmaları ne durumda olduğu ve bu çalışmalar anıt eserlerin korunmasına nasıl katkı sağladığı gibi konular üzerinde durulmuştur.

“Hasankeyf Arkeopark Alanı” başlıklı dördüncü bölümde, arkeoparkların tanımı, tarihi, planlaması, tasarımı, yönetimi ve arkeopark örneklerinin incelenmesi bulunmaktadır. Bu başlıklar özelinde, Hasankeyf Arkeopark Alanı'nın korunması ve sunumu için kullanılan teknikler ve mimari düzenlemeler, açık alan peyzaj düzenlemesi, gezi güzergâhı, yönlendirme ve bilgilendirme elemanları ve sergileme alanları gibi konular incelenmiştir.

“Arkeopark Alanına Taşınan Anıt Eserlerin Yeniden Turizme Kazandırılması” başlıklı beşinci bölümde, Hasankeyf’te taşınan anıt eserlerin turizm açısından önemi, Hasankeyf yerleşkesinde oluşturulan arkeopark alanı ve taşınan anıt eserlerin yeniden turizme kazandırmak için öneri ve görüşler gibi konular ele alınmıştır.

"Sonuç ve Öneriler" başlıklı altıncı bölümde, Ilısu Barajı Projesi'nin Hasankeyf’te bulunan anıt eserler üzerindeki etkileri, anıt eserlerin taşınması ve korunması projelerinin sonuçları ve Hasankeyf'in taşıma-koruma projelerinin turizm potansiyelini nasıl etkileyeceği gibi konular ele alınmıştır. Bu kapsamda bir takım öneriler de belirtilerek genel bir değerlendirme yapılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HASANKEYF'İN KONUMU, JEOLOJİK YAPISI VE TARİHİ

1.1 Hasankeyf'in Coğrafi Konumu ve Jeolojik Yapısı

Hasankeyf, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Batman ilinin bir ilçesi olarak yer almaktadır. Eskiden 1990'a kadar Mardin'in Gercüş ilçesine bağlı bir nahiye olarak kabul ediliyordu. İlçe, 37°43' enlem ve 41°24' boylamlarında konumlanmıştır ve Dicle Nehri'nin doğu kıyısında yer almaktadır. Hasankeyf, Batman-Şırnak ve Batman-Mardin karayolları üzerinde bulunmakta olup, kuzeyde Raman Dağları'nda önemli petrol yatakları, güneyde ise Mardin-Midyat Eşiği ve Karakaş Dağı yer almaktadır. Şehrin ortalama yüksekliği ise 480-500 metre arasındadır (Mıynat, 2008, s.1).

Hasankeyf, orta dayanıklıkta, kalın kumlu kireç taşlarından oluşan açık gri ve bej renkli bir formasyon içinde yer almaktadır. Bu yerleşim, Anadolu'nun genç tektonik kıvrımlar kuşağı içinde Raman Antiklinali'nin güneyinde konumlanmıştır. Hasankeyf ve yakın çevresinin kayaç yapısı, Hoya Formasyonu olarak bilinir ve genellikle Midyat Kalkeri olarak adlandırılır (Sinanoğlu vd., 2017, s. 36; Kozbe vd., 2018, s.368). Yapısı gereği kolay eriyebilen ve işlenebilen bu kayaç yapısının dayanıklı olmayan kütleleri, dışarıdan aşındırmalara karşı kaliş ya da kalsit olarak bilinen koruyucu bir kabuk örtüsü ile kaplıdır (Yıldırım Ergin, 2006, s. 8; Sinanoğlu vd., 2017, s. 43; Kozbe vd., 2018, s.). Bu kayaç yapısı, en erken çağlardan itibaren insanlığın dikkatini çekip yerleşim açısından bir avantaj sağladığından birçok arkeolojik ve kültürel öğenin bu bölgede yer alması açısından son derece önemlidir.

Hasankeyf yerleşmesi, Dicle Nehri'nin oluşturduğu oldukça sarp ve dik bir çarpak yamaç gerisinde yer alır. Yerleşim, Dicle Nehri'ne kavuşan akarsular tarafından derince yarılmış, korunmaya elverişli mesa şeklindeki bir platform üzerine kurulmuştur (Karadoğan vd., 2017, s. 42; Yıldırım, 2004, 94; Kozbe vd., 2018, s.354).

Hasankeyf'in yerleşim platformu, jeolojik ve jeomorfolojik yapının günün şartlarına uygun olarak akıllıca kullanılmasıyla, özellikle savunma fonksiyonu ön planda olan bir yer haline getirilmiştir. Tektonizma ve güçlü akarsu aşındırması, kenarları oldukça dik, sarp, yüksek ve ele geçirilmesi güç yerleşim platformunun oluşmasına neden olmuştur. Öte yandan, yerleşim binlerce kişiyi barındıracak kaya oyuğu meskenlerden ve karmaşık yerleşim fonksiyonlarından oluşmaktadır. Bu fonksiyonlardan en önemlileri yollar, merdivenler, sarnıçlar, Dicle Nehri'ne inen su

tünelleri, savunma yapıları ve diğer mimari, sosyal ve yönetsel yapılar olarak sayılabilir (Karadoğan vd., 2017, s. 42; Kozbe vd., 2018, s.354-355).

Hasankeyf'in karmaşık fakat organize bir kaya kenti olarak oluşumunda, en önemli faktör jeomorfolojik yapısını oluşturan kaya özellikleri olmuştur. Yerleşme ve çevresinde sadece mesken değil, aynı zamanda fonksiyonel açıdan oldukça karmaşık ve işlevsel birçok mekân ünitesi, kültürel ve mimari öğe bulunmaktadır. Hasankeyf'in inşa edildiği alan, gelişmiş kireçtaşı ve Hoya Formasyonu'nun üst kesimlerini oluşturan, tebeşirli ve travertenimsi karbonatlardan oluşmaktadır. Bu kayalar sağlam, dirençli ve kolay işlenebilir özellikleriyle dikkat çekmektedir (Yıldırım, 2004, s. 95; Karadoğan vd., 2017, s. 43; Kozbe vd., 2018, s.345-365).

Genel hatlarıyla, Hasankeyf gibi kadim bir şehir tarih boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapmış, el-Cezîre'den Anadolu'ya ve doğudan batıya geçiş güzergâhları üzerinde ve Dicle Nehri'nin kenarında stratejik bir noktada kurulmuştur. Bu konumu onu tarih boyunca özel kılmış ve insanlık için vazgeçilmez yerleşim yerlerinden biri yapmıştır.

Dicle Nehri, tarihte hem bereket kaynağı hem de korku veren bir su kaynağı olmuştur. Nehir batıdan doğuya doğru akarken bir kıvrım yaparak hafifçe kuzeye Raman Dağları'na yönelir ve sonra hemen güneydoğuya döner. Nehir ve seller binlerce yıl boyunca kalker kayalarını oyarak derin kanyonlar ve binlerce mağara oluşturmuştur. Bu doğal oluşumlar insanlar için sığınmak için ideal bir yer sağlamıştır ve prehistorik dönemlerden itibaren burası bir yerleşim merkezi haline gelmiştir. (Arık, 2003, s.13).

1.2. Hasankeyf’in Tarihi

Hasankeyf adının kökeni konusunda farklı görüşler olsa da bir görüşe göre Assur yıllıklarında geçen "Kipani" yer adı, bugünkü Hasankeyf'in bulunduğu coğrafyayı ifade etmektedir. Bunu destekler nitelikteki Assur yıllıkları, II. Assurnasibal'in günümüzde Musul'un güneyine düşen modern adı Nimrud olan Assur’un başkenti Kalah'dan hareket ederek, Dicle'nin karşısına geçtiği ve Kipani toprağına girdiği yazmaktadır. Ayrıca Romalılar bile buraya yerleşimin Assurca adını yarı yarıya koruyarak "Castrum Kepha" - Kaya Kalesi demişlerdir (Arık, 2001, s.96).

Hasankeyf'in adı tarih boyunca farklı şekillerde anılmıştır. I. yüzyılda, Roma tarihçisi Plinius Büyük Armenia sınırındaki ülkeleri tanıtırken, "Cephenia" adıyla bahsetmiştir. Lehmann-Haupt, bu ismin günümüz Hasankeyf'ine işaret ettiği yorumunu

yapmıştır. Ayrıca Süryani kaynaklarında "Hesna Kepha" veya "Hesna de Kepha" adları kullanılmıştır ve eski Ermenice'de "Kentzy" olarak adlandırılmıştır (İsen, 2014, s.10).

İslamiyet'in yayılmasıyla birlikte Arapça yer adlarının yaygınlaşması doğru olsa da, Hasankeyf adının Arapça kökenli olduğuna dair kesin bir kanıt bulunmamaktadır. İslam kaynaklarında "Hısn Keyfa" adının kullanıldığı doğrudur, ancak bu adın ne zaman ve nasıl kullanılmaya başlandığı tam olarak bilinmemektedir. Ayrıca "Hısn" kelimesinin "kale" anlamına geldiği, ancak "Keyfa" kelimesinin Süryanice kökenli olduğu ve "kaya" manasına gelen "kifo" kelimesinden türediği konusunda birkaç farklı görüş vardır. Bu nedenle, Hasankeyf adının tam kökeni hakkında kesin bir bilgi olmadığı söylenebilir (Oğuzoğlu 1997, s. 364).

XII. yüzyıl Ermeni tarihçisi Urfalı Mateos (öl. 530/1136 sonrası) vekayinamesinde Hasankeyf adının "Hasnkev" (Hısnıkéfa) şeklinde kullanıldığını belirtmiştir. (Andreasyan, 1962, s. 224). XII-XIII. yüzyıl Arap coğrafyacılarından Yakut el-Hamevî (öl. 626/1229) ise eserinde Hasankeyf için Hısn-ı Keyfa adını kullanmıştır. Fütuhu'ş-Şam'da ise Hısn Lugub olarak kaydedilmiştir. (Mıynat, 2008, s. 13). Daha sonra bu isim Osmanlı belgelerinde Hısnıkeyf olarak geçmiştir ve halk arasında da Hasankeyf şekline dönüşmüştür. (Oğuzoğlu 1997, s. 364).

Hasankeyf'te bulunan binlerce kaya konut, Paleolitik Çağ gibi çok erken dönemlerden günümüze kadar yerleşim modeli olarak kullanılmıştır. Bu yoğunluk, araştırmacı M. Streck gibi isimlerin buraya "mağara sakinlerinin payitahtı" gibi ifadeler kullanmasına neden olmuştur. Kaya konutlar, burayı yerleşim açısından elverişli kılmış ve buranın eski çağlardan beri yaşama elverişli bir yerleşim alanı olarak kullanılmasına olanak sağlamıştır. Ancak şehrin ne zaman kurulduğu ve burada hangi dönemlerde yerleşim olduğu konusu tam olarak aydınlatılamamıştır.

Son yıllarda Ilısu Barajı ve HES Projesi nedeniyle Hasankeyf Bölgesi'nde yürütülen arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları sonucunda elde edilen verilere dayanarak, bölgenin geçmişi hakkında bazı tarihlendirmeler yapılabilmektedir. Dicle Nehri'nin güneyinde, Hasankeyf ve Gercüş ilçeleri arasındaki vadilerde bulunan yaklaşık otuz adet resimli kaya sığınakları, Hasankeyf'in en eski kültür varlıkları olarak kayıtlara geçmiştir. Bu resimli kaya sığınaklarının, yerleşik hayatın olmadığı ve tarımsal faaliyetlerin yapılmadığı dönemlerde, yani Üst Paleolitik Dönem'de (MÖ 40.000-12.000) yapılmış olduğu tahmin edilmektedir (Kozbe, 2017, C.1, s.xii).

Hasankeyf Höyük, Dicle Nehri'nin kuzey kıyısında, Hasankeyf'in 1.5 km doğusunda yer almaktadır. Bu höyük, Çanak-Çömleksiz Neolitik, Demir ve Hellenistik

Çağlara ait buluntular tespit edilmesi nedeniyle sadece Hasankeyf için değil, aynı zamanda Anadolu kültür tarihi için de büyük önem taşımaktadır. Buradaki. günümüzden 11 bin 500 yıl önce iskan edilen ilk yerleşik köylerden biri olan Hasankeyf Höyük kazıları, şehrin Çanak-Çömleksiz Neolitik'ten itibaren iskan gördüğünü göstermiştir. Özellikle höyükte bulunan çanak çömlek verileri incelendiğinde, Geç Neolitik Çağ'dan Ortaçağ ortalarına kadar Hasankeyf'te ana geçim kaynağı tarım olan toplulukların yaşadığı ortaya çıkmıştır. Bu çalışmalar ve bulgular neticesinde, Hasankeyf'te tarih öncesi bir yerleşimin olduğu ilk kez somut arkeolojik verilerle kanıtlanmıştır. (Miyake, 2018, s. 25-33; Kozbe, 2017, C.1, s. xiii-xiv).

Yukarı Mezopotamya, Roma İmparatorluğu ile Part orduları arasında sık sık çatışmaların yaşandığı bir bölgedir. Ayrıca bu iki devlet kendi içlerinde de mücadeleler sergilemiştir. İran'da yaşanan değişimle Partların hâkimiyetine son veren Sasaniler Devleti (M.S. 226) kurulmuş ve Batı'da Roma İmparatorluğu ikiye ayrılarak bölgenin kaderini büyük ölçüde değiştirecek Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu kurulmuştur. Yukarı Mezopotamya, bu iki devlet arasında yaşanan mücadelelerin merkezi haline gelmiştir. Bu nedenle Hasankeyf, bu iki devlet arasında yaşanan mücadele sonucunda oluşan tahribattan etkilenmiştir. (Kozbe, 2017, C.1, s. xviii).

Bölgede yaşanan çatışmalar devam ederken VII. yy'da Arap yarımadasında ortaya çıkan İslamiyet, kısa süre içerisinde hızlı bir şekilde yayılım göstermiştir. Müslümanlar ve İslam dini güçlendikçe, Doğu Roma ve Sasani Devleti için bir tehdit haline gelmiştir. Nitekim Müslümanlar ve Sasaniler arasında bir dizi çatışma yaşanmış ve Hz. Ömer tarafından Nihavend'de büyük bir yenilgiye uğratılan Sasaniler, 642'de tarih sahnesinden silinmiştir.

İslam ordularının Irak ve Suriye topraklarını ele geçirmesiyle birlikte Hasankeyf'in de içinde bulunduğu Kuzey Mezopotamya, Hz. Ömer zamanında 640 yılında İslam topraklarına katılmıştır. Bu tarihten X. yüzyıla kadar Hasankeyf tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. X. yüzyılın başlarında Abbasilerin siyasi gücü azalınca, Irak bölgesinin önemli bir bölümü Hamdaniler'in kontrolüne girmiştir. Bizans İmparatoru I. Romanos Lakapenos, 931'de Hamdani emiri Seyfü'd Devle'nin Bağdad'a müdahalesinden faydalanıp Hasankeyf'e yakın yerleri ele geçirmiştir. Bölgedeki Bizans hakimiyeti, XI. yüzyılda da devam etmiştir. Güneyde ise Hamdaniler'in zayıflamasını ve Büveyhilerin kuvvetlenerek Bağdad'a yönelmesini fırsat bilen Mervaniler, Musul ve Diyarbakır ile birlikte Hasankeyf'i de kontrol altına

almışlardır. Ancak Mervani döneminde şehir ve yöresi Türkmen beylerinin nüfuzu altına girmeye başlamıştır (Uluçam, 2013, s. 390).

Türkler Orta Asya'daki elverişsiz iklim koşulları, hastalıklar ve kendi aralarındaki iktidar mücadelelerinden kaynaklı büyük bir göç dalgasıyla batıya doğru akın ettiler. Tarihe Kavimler Göçü (397) olarak kayıtlara geçen bu yer değişikliği, Avrupa'nın siyasi tarihini de değiştirmiştir. Karahanlı Devleti'yle birlikte İslamiyet'i benimseyen Türkler'in Müslümanlığın genişlemesine büyük katkıları olmuştur. Nitekim 11. yüzyılda en önemli katkıyı sağlayan devletlerden biri de Büyük Selçuklu Devleti'dir. Selçuklulara bağlı komutanlar Anadolu'da fethettikleri bölgeleri kendilerine ikta edilmekteydi. Bu fırsatı değerlendirmek isteyen Türkmenler, 1043'ten sonra Boğa, Anasıoğlu ve Göktaş'ın idaresindeki Türkmenler Musul-Diyarbekir arasındaki bölgeye hâkim olmuşlar, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey de bu bölgeyi adı geçen beylere ikta etmiştir. 1071'den sonra Bizans'ın Anadolu'daki siyasi varlığının çöküşünün ardından Türkmen boylarının bu topraklara göçleri sırasında, Hasankeyf ve çevresine ayrıca Yıva, Döğer ve Kayı boyu mensupları da yerleşmişlerdir. Sultan Melikşah zamanında Selçuklular 1085'te Mervani hakimiyetine son verip bölgedeki diğer şehirlerle birlikte Hasankeyf'i de almışlardır (Uluçam, 2013, s.402)

Artuk Bey, Türkmen beylerinden biri olarak Büyük Selçuklu Devleti'nin Diyarbakır'a düzenlediği seferlere katılmıştı. 1063 yılında Selçuklu Sultanı Alparslan'ın hizmetine giren Artuk Bey, daha sonra Anadolu'ya sefer düzenleyen Selçuklu ordularına komuta eden Fahrüddevle bin Cüheyr ile yaşadığı anlaşmazlıklardan dolayı Sultan Melikşah'la arası bozulmuştu. Bu nedenle Artuk Bey, Suriye Selçuklu meliki Tutuş'un hizmetine girmiştir. Tutuş, Artuk Bey'in gösterdiği başarılardan dolayı ona Kudüs'ü ikta etmiştir. Artuk Bey'in 1091'de ölümünden sonra Kudüs'ün idaresi oğulları Sökmen ve İlgazi'ye geçmiştir (Öngül, 2001, s.162-163). Fatımî Halifesi el-Mustansır (1094-1101), Kudüs'ü almak için ordularını harekete geçirmiş ve büyük bir saldırı başlatmıştır. Şehir kırk gün kadar Fatımilere karşı direnmişse de Sökmen ve İlgazi idaresindeki Kudüs, Fatımilere bırakılmıştır. İlgazi Bağdat'a giderken; Sökmen Bey de daha önce babasına ikta edilen Urfa'ya yönelmiştir. Sökmen Bey, babasına ikta edilen bölgede devlet kurma düşüncesindeydi.

1102 yılında Musul Emiri Kürboğa'nın ölümü sonrasında, Musul eşrafı valilik için Emir Karaca'ya karşı Kürboğa'nın Hasankeyf naibi Türkmen Musa'yı destekleyip şehre davet etmişlerdir. Ancak Cizre Emiri Çökürmüş saldırıya geçince, Musa Sökmen oğlu Artuk'tan yardım istemiş ve karşılığında kendisine on bin dinarla birlikte

Hasankeyf'in teslim edilmesi sözü vermiştir. Sökmen'in desteğiyle Çökürmüş'ü yenilgiye uğratan Musa, kısa bir süre sonra öldürülmüştür. Bunun ardından Sökmen, Hasankeyf'i alarak burada Artuklu Hanedanı'nın Hasankeyf kolunu kurmuştur. (Çelik, 2006, s.3; Uluçam, 2013, s.397)

Artuklular, Diyâr-ı Bekr Bölgesine hakim oldukları vakit, 1101-1102 yılında Sökmen bin Artuk Hasankeyf'i Emir Mûsâ'nın elinden aldığı gibi yaşamasına da izin vermemişti. 1104-1105 yılında Sökmen ölünce yönetimi oğlu İbrâhîm devraldı. Bir müddet sonra o da ölünce yerine kardeşi Dâvud bin Sökmen geçti. (Baluken, 2016, s.42).

Artuklu hükümdarı Dâvud, 1144 yılında vefat ettiğinde yerine oğlu Fahreddîn Kara Arslan tahta çıktı. Fahreddîn Kara Arslan, 1167 yılında Harput'ta hayatını kaybetti ve cenazesi Hasankeyf'e getirilerek kendi yaptırdığı türbeye defnedildi. Fahreddin Kara Arslan'ın yerine oğlu Nûreddîn Muhammed Hasankeyf tahtına geçti. Nûreddîn Muhammed, Selahaddin Eyyubi'nin Musul kuşatması sırasında ordusuyla birlikte onun yanında yer almıştı (Şeşen, 1979, s. 22). Bu yardımından dolayı Selahaddin Eyyubi, onu Âmid ile mükâfatlandıracağının sözünü verdi.

Kendisine yapılan yardımı karşılıksız bırakmayan Selahaddin Eyyubi, sayesinde Nisanoğulları'nın hâkimiyetinde olan Âmid üç hafta kadar süren kuşatmanın ardından düşmüştür (1183). Selâhaddin Eyyubi Âmid'i ele geçirdikten sonra içindeki ganimetlerle beraber Nureddin Muhammed'e teslim etmiştir (İbnü'l Esir, IX, s. 467-468). Böylece Eyyubi Sultanı Selahaddin, Artuklu Hükümdarı Nûreddîn Muhammed'e verdiği sözü tutmuş oldu.

Nûreddîn Muhammed 1185 yılında ölünce yerine on yaşındaki oğlu Kutbeddîn Sökmen geçti. Sökmen 1200-1201 yıllarında öldü ve yerine oğlu el-Meliku's-Sâlih Mahmûd geçti. el-Meliku's-Sâlih Mahmûd, 1222-1223 yılına kadar Âmid ve bağlı yerleri yönetti. O da ölünce yerine Melik Mes'ûd Rükneddîn Mevdûd geçti (Baluken, 2016, s. 43). Artuklular uzun süre Hasankeyf'te hüküm sürdükten sonra Eyyûbî hükümdarı el-Meliku'l-Kâmil'in Âmid'e düzenlediği sefer sonrası Hasankeyf'teki 130 yıllık Artuklu hâkimiyeti son bulmuştur (Ataoğlu, 2009, s. 310-315).

Bölgede iki büyük güç olan Mervânîler ve Artuklular'a başkentlik yapmış olan Hasankeyf, geçen zaman içinde bölgedeki siyasi güçlerin yanı sıra kültür ve medeniyet alanında da dikkat çekmiştir. Özellikle Artuklu Devleti'nin hüküm sürdüğü dönem boyunca şehirde çok fazla mimari eser inşa edilmiş ve imar faaliyetleri artmış, şehir

bünyesinde birçok bilim adamı yetiştirilmiştir. Eyyûbîler, Artuklulardan devraldıkları Hasankeyf'i ve kültürel mirası sonraki kuşaklara güçlü bir şekilde aktarmıştır.

Eyyubiler, hanedanın kurucusu olan Selahaddin Eyyubi'nin babası Necmeddin Eyyub b. Şadi'den aldığı isimle anılmaktadır. Selahaddin Eyyubi, amcası Şirkuh ile birlikte 1164-1167 yıllarında Mısır üzerine yapılan seferlerde önemli başarılar elde etmiştir (Şeşen, 1983, s.33-35). 1169 yılında Fatımi Devleti'nin veziri olan Selahaddin Eyyubi, 1171 yılında Fatımî Devleti'ni ortadan kaldırarak, Abbasi hilafeti adına hutbe okuttu ve Mısır'ı ele geçirerek kendi bağımsız devletini kurdu (Şeşen, 1983, s.33-35). Nureddin Zengi'nin ölümüne (1174) kadar, devleti onun adına yöneten Selahaddin Eyyubi kendi bağımsızlığını ilan ederek Mısır, Suriye ve El Cezire'de kendi adına hutbe okutmaya başlamıştır. Haçlılara karşı büyük başarılar elde eden Selahaddin Eyyubi'nin ölümünden (1193) sonra hüküm sürdüğü topraklar kardeşleri ve çocukları arasında pay edilmiştir. Bu paylaşımdan Hasankeyf'in de içinde yer aldığı El-Cezire Bölgesi, Selahaddin Eyyubi'nin oğlu el-Efdal'e düşmüştür. Ancak, Moğol istilası sonrası 1260 yılında El-Cezire bölgesi Artuklu Devleti'nin kontrolüne geçmiştir (Şeşen, 1983, s.21).

Eyyubilerin Hasankeyf kolu, Selahaddin'in kardeşi el-Melik al-Adil Seyfeddin Ebubekir'in soyuna dayanmaktaydı (Baluken, 2016, s.54). 1238-1240 yılları arasında Mısır'da el-Melik al-Adil tahta çıkmıştır. Eyyubi hâkimiyetindeki Hasankeyf'e ilk Eyyubi Meliki olan el-Melik al-Salih Necmeddin Eyyub görevlendirilmiştir. El-Melik al-Adil tahta çıktıktan sonra genişleme politikası çerçevesinde Şam'ı ele geçirmeye çalışmıştır. Ancak Şam sahibi el-Cevad, el-Melik al-Adil'in kendisini öldürüp şehri ele geçireceğini öğrenince, bunun üzerine Hasankeyf Meliki Salih Necmeddin Eyyub'a haber göndererek, Şam'a karşılık Rakka, Sincar ve Ane'yi değiştirebileceğini beyan etmiştir. Bu teklifi olumlu karşılayan Salih Necmeddin Eyyub, oğlu Turanşah'ı Naib sıfatıyla Hasankeyf'e bırakarak Şam'ın idaresini almış ve kendi adına hutbe okutup para bastırmıştır. Daha sonra Mısır halkının baskılarıyla el-Melik al-Adil'in yerine tahta geçen Necmeddin Eyyub, uzun süren mücadeleler sonucunda yedi yıllık Hasankeyf Eyyubi elikliğinin ardından, dokuz yıl kadar Eyyubi Devleti'ne sultanlık yapmıştır (Şeşen, 2007, s.184-185).

El-Meliku's-Sâlih kendi yerine oğlu El-Meliku'l-Muazzam Tûrânşâh'ı Âmid ve Hasankeyf'e melik olarak tayin etmiştir (Baluken, 2016, s. 60). Mısır'daki Eyyubi sultanının ölümü (1249) üzerine karısı, Hasankeyf Eyyubî meliki Turanşah'ı idareyi ele alması için Mısır'a çağırmıştır. Tûrânşâh 1249 tarihinde yola çıkmadan önce yerine o esnada henüz on yaşlarında olan oğlu El-Meliku'l-Muvahhid Seyfeddin Abdullah'ı

Hasankeyf'e yönetici olarak atar. Devlet işlerini yürütecek adamlarını da onun yanına verdikten sonra Mısır'a giderek Eyyubi sultanı olur (Baluken, 2016, s. 62).

Hasankeyf Eyyûbîleri'nin ilk bağımsız hükümdarı El-Meliku'l-Muvahhid Abdullâh'tır. Kendisinden önceki iki yönetici El-Meliku's-Sâlih ve El-Meliku'l-Muazzam Tûrânşâh, Mısır'daki sultana bağlı naib konumundaydılar (Demir, 2008, s. 396). El-Muvahhid Takıyyeddin Abdullah tahta çıktığında henüz çok küçüktü ancak 45 yıl boyunca hükümdarlık yapmayı başardı. Ancak Hasankeyf Eyyubileri'nin dönemiyle ilgili çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen 13. yüzyılın ortalarında bölgede Moğol istilası yaşanmış ve bu istila büyük devletlerin yanı sıra Hasankeyf gibi daha küçük yönetimleri de etkilemiştir. 1260 yılında Moğol Hakanı Hülagu, Amid ve Hasankeyf'i fethetmiş ve idareyi Eyyubiler'e vermiştir. Ancak bu idare altında Hasankeyf'in durumu tam olarak net değildir (Arık, 2003, s. 18).

Hasankeyf'in hâkimiyetini sürdürmek için büyük çaba gösteren El-Muvahhid, 1293-1294 yıllarında vefat etmiştir. Yerine oğlu Seyfeddin Ebubekir geçmiştir. Ancak İlhanlı ve Moğol baskıları bölgede devam etmiştir. Kısa bir süre iktidarda kalan Seyfeddin Ebubekir, İlhanlı baskılarına karşı Memlûklar'ı desteklemiştir. Ancak onun ölümünden sonra yerine kardeşi El-Melkü'z Zahir Hasan geçmiştir (1301-1303).

Bazı meliklerin kısa süreli hâkimiyetlerinin ardından, el-Melikü'l Âdil Ebu'l Mefâhir I. Süleyman (1378-1424) Hasankeyf'te iktidarı devralmıştır. Uzun yıllar boyunca hüküm sürmüş olan Ebu'l Mefâhir Süleyman, inşaat faaliyetlerine büyük önem vermiştir (Mınat, 2008, s. 126-127). Daha detaylı bir yapı açısından bahsedildiğinde, günümüzde hala ayakta kalan Hasankeyf yapılarının birçoğunun Ebu'l Mefâhir Süleyman'ın döneminde yapıldığı veya yenilendiği görülecektir. Ancak Hasankeyf Eyyubilerinin bölgedeki gücü azaldığında yeni sorunlar ortaya çıkmıştır. Eyyubilerin zayıflığı nedeniyle Karakoyunluların gücü artarken, Akkoyunlular da XIV. yüzyılın son çeyreğinde Timur'un desteğini alarak bölgede nüfuzlarını artırmışlardır. Bölge, özellikle Akkoyunlular ile Karakoyunlular arasında bir mücadele sahası haline gelmiştir.

Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın önemli bir ticaret merkezi olan Hasankeyf'i ele geçirme amacı, mevsimlik göç yolları güzergâhında olması ve Tebriz'i Halep ve Bursa'ya bağlayan ticaret yolunu da ele geçirmeyi istemesidir (Gündüz, 1997, s. 32). Hasankeyf uzun bir mücadeleden sonra birkaç kez Eyyubiler ve Akkoyunlular arasında el değiştirmesine rağmen Uzun Hasan harekete geçerek, vakit kaybetmeden kuşatmayı başlatmıştır. Hasankeyf Eyyubilerinin son meliki olan el-Melikü'l Âdil Halef'in trajik bir şekilde amca çocukları tarafından bir suikastla öldürülmesiyle direnci

kırılan şehri kolayca alan Uzun Hasan, Hasankeyf'in idaresini oğlu Halil'e vermiştir (Öztürk, 2014, s. 222-237). Hasankeyf'te 240 yıl süren Eyyubi hâkimiyeti böylece ömrünü tamamlayarak yerini Akkoyunlu (1462-1482) egemenliğine bırakmıştır.

Hasankeyf'teki 20 yıllık Akkoyunlu Dönemi ile ilgili ne yazık ki pek bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Ilısu Barajı Projesi kapsamında taşınan Hasankeyf'in simgesi durumuna gelen Zeynel Bey Türbesi, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın oğlu Zeynel Bey için yaptırmış olduğu türbedir ve o dönemin temsilcisi olarak Hasankeyf Arkeopark Alanı'nda varlığını devam ettirmektedir. Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın ölümüyle baş gösteren karışıklıklardan faydalanan Eyyubi meliki el-Melikü'l Halil, Hasankeyf'i tekrardan ele geçirerek, Eyyubi hâkimiyetinin II. Dönemi'ni başlatmıştır. 1482 yılında tekrardan Eyyubi hâkimiyetine giren şehri, 1501 yılında Safeviler'in nüfuzu altında görürüz. Safeviler'in bölgedeki emelleri ve sergiledikleri davranışlardan ötürü el-Melikü'l Halil Osmanlı Devleti'ne yakınlaşmıştır (Baluken, 2016, s.204).

Bölgeyi Safeviler'den arındırmak için Osmanlı Devleti'nden yardım isteyen Eyyubi meliki Halil, bölgedeki diğer beylerle Osmanlı bünyesinde bir ittifak kurarlar (Göyünç, 1991, s. 16-17). Osmanlı Devleti öncü kuvvetleri ve bölgedeki beylerin katılımı ile Safevî kuvvetlerinin mağlup edilmesi, Osmanlı'nın da zafer kazanmasını sağlamıştır (1516). Eyyubi kuvvetleri Osmanlı ordusunun yanında yer alması savaşın Osmanlı Devleti'nin lehine sonuçlanmasında büyük katkısı olmuştur (Göyünç, 1991, s. 24). Hasankeyf Kalesi alınmış, içerde bulunan Safevî kuvvetlerinin Azerbaycan'a gitmelerine izin verilmiştir.

Osmanlı Devleti, Hasankeyf'i aldıktan sonra kendilerine bağlı kalma koşuluyla şehrin idaresini bir müddet daha Eyyubi Hanedanlığı'na, el-Melikü'l II. Halil'e vermiştir (Göyünç, 1991, s.34). Eyyubi meliki öldükten sonra bazı meliklerin kısa süren saltanatlarından sonra çıkan bazı isyanlara karşı koyamayan Eyyubi Meliki II. Süleyman, hükümdarlıktan feragat ederek şehrin anahtarını (1524) Diyar-ı Bekr Beylerbeyi Hüsrev Paşa'ya teslim etmiştir. Dönemin padişahı Kanuni Sultan Süleyman da kendisini iyi bir gelirle Urfa sancağına atamıştır (Arık, 2003, s.19).

1517 yılında Osmanlı hâkimiyetine giren Hasankeyf, Osmanlı devlet sistemi içinde Diyarbekir Beylerbeyliği'ne bağlı kaza ve sancak merkezi olarak idare edilmiştir. Hasankeyf'ten geçen tarihi ticaret yolunun değişmesi kenti önemli ölçüde etkilemiş, stratejik bir önemi kalmayan şehrin ekonomik olarak da sönükleştiği değerlendirilebilir. Devletin arşiv kayıtlarına göre 18. yy'da Anadolu kazaları içerisinde gösterilen Hasankeyf, 19. yy'da Diyar-ı Bekr eyaletine bağlı bulunmaktaydı. Daha sonra Devlet

Salnamesi'nde (1856-1857) Siirt Livası'na bağlı bir kaza olarak geçmektedir (Arık, 2003, s.20). 1867 yılından sonra Midyat'a bağlı bir nahiye konumuna düşen, 1926'da Gercüş ilçesine bağlanan Hasankeyf, Batman'ın 1990 yılında il yapılması üzerine ilçe olarak Batman'a bağlanmıştır (Uluçam, 2013, s.421).

Asırlar boyu Diyarbakır-Cizre karayolu ile Bağdat'a ulaşan Dicle Nehri üzerinde suyolu taşımacılığını elinde tutan ve güçlü bir ekonomiye sahip olan Hasankeyf, 21. yüzyıla ise gelişememiş bir belde olarak girmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

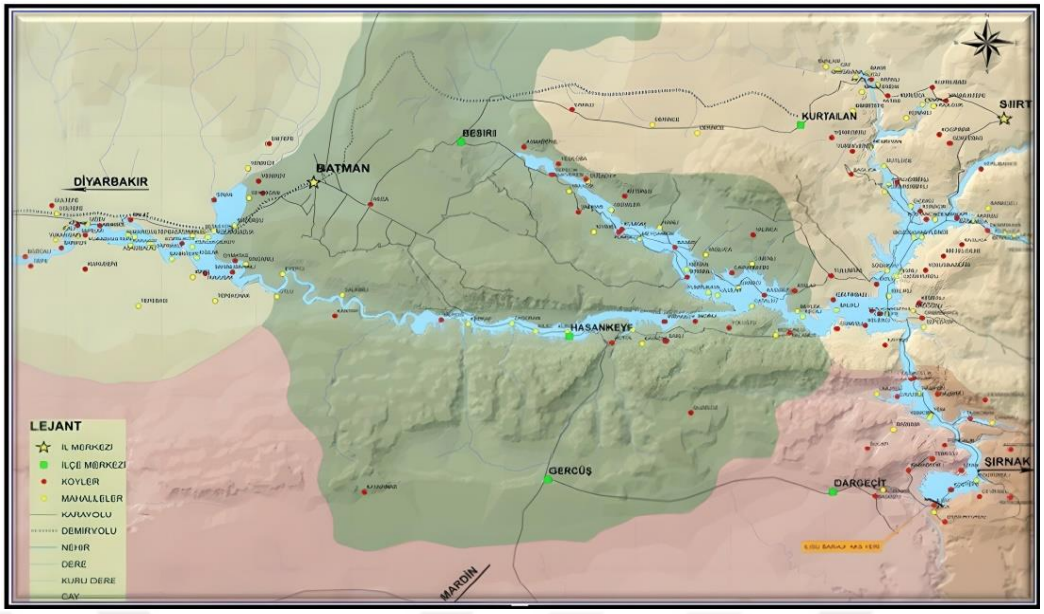
ILISU BARAJI VE HES PROJESİ

2.1. Ilısu Barajı ve HES Projesi

Barajlar, vadilere yapılan bentlerle suyu engelleyerek insan gücüyle yapılan yapay göllerdir. Tarihi süreç içerisinde nüfusun hızla arttığı bir dünyada suya gereksinim duyan insanlık, içme suyu ve tarımsal sulama ihtiyaçlarını karşılamak için barajlar inşa etmiştir. Sanayi devrimiyle birlikte küreselleşen dünyada teknolojik gelişmeler hızla artmış ve enerjiye ihtiyaç duyulmuştur. Suyun enerji potansiyeli anlaşıldığında, milyarlarca metreküp su ile devasa barajlar inşa edilmiş ve enerji ihtiyaçları giderilmiştir.

Akarsu bakımından zengin bir ülke olan Türkiye'de, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde enerjiye ihtiyaç duyulmasına rağmen hiçbir baraj yapılmamıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde içme suyu temin etmek amacıyla baraj inşaatlarına Çubuk I Barajı ile başlanmıştır (Başkaya; Türk, 2015, s.349). 1. Dünya Savaşı'ndan sonra ülkemizde ekonomik nedenlerden dolayı baraj yapımı yavaş ilerlemiş olsa da 1950'li yıllardan sonra dünyada da olduğu gibi ülkemizdeki hızlı nüfus artışı ve şehirleşme bağlı olarak enerjiye büyük bir ihtiyaç duyulmuş ve buna paralel olarak baraj ve hidroelektrik yapımı hız kazanmıştır.

Artan enerji ihtiyacına paralel olarak, Fırat ve Dicle nehirlerinin sularından yararlanma fikri ve kararı cumhuriyetin ilk yıllarından beri dile getirilmiştir. 1920'lerde ve 1930'larda elektrik ihtiyacı çok önemliydi ve Elektrik Etütleri İdaresi, ülkenin nehirlerinin elektrik üretmek için nasıl kullanılabileceğini incelemek için 1936'da kuruldu. İlk olarak Dicle ve Fırat Nehirleri üzerinde sulama ve hidroelektrik projelerinden oluşmaktaydı, ancak 1980'lerin başında bölge için çok sektörlü bir sosyal ve ekonomik kalkınma programı haline geldi. Kalkınma programı, diğerleri arasında sulama, hidroelektrik, tarım, kırsal ve kentsel altyapı, ormancılık, eğitim ve sağlık konularını içermektedir. 1988-1989 yıllarında GAP'ın yeni yönetim yapısı geliştirildiğinde, temel amacı bölgesel gelişmişlik eşitsizliklerini (ekonomik eşitsizliği) ortadan kaldırmak için insanların yaşam standartlarını ve gelir düzeylerini yükseltmek, sosyal istikrar ve ekonomik büyüme gibi ulusal hedefleri gözetmiştir (Toprak, 2010, s. 193-195).

Harita 2.1: Ilısu Barajı ve HES Projesi Rezervuar Alanı
(Batman Müzesi Arşivi)

Şekil 2.1: Ilısu Baraj Gövdesi
(Batman Müzesi Arşivi)

Dicle Nehri üzerinde sulama ve hidroelektrik projesini hayata geçirmek için GAP'ın önemli bir ayağı olan Ilısu Barajı ve HES Projesi'ni hayata geçirmiştir. Türkiye'de gövde büyüklüğü olarak ikinci, üreteceği enerji bakımından dördüncü olan Ilısu Barajı, 1969 yılında Devlet Su İşleri tarafından Dicle Nehri üzerinde kurulması planlanmış ve 1988 yılında yatırım programına alınmıştır. 2006 yılında yapımına başlanan Ilısu Barajı'na birçok yabancı şirket, finansman desteği sağlamak için anlaşma yapmış fakat bu şirketler, toplumsal tepkiyle beraber sosyo-kültürel, ekolojik ve

çevresel etkileri öne sürerek anlaşmadan çekilmişlerdir. Kamu bankalarının desteğiyle baraj 2018 yılında bitirildikten sonra 2020 yılında ilk türbinin hizmete alınmasıyla enerji üretimine başlamıştır (Harita 2.1) (Şekil 2.1).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde Dicle Nehri üzerinde inşa edilen Ilısu Barajı, Mardin ve Şırnak il sınırları arasında Dargeçit ilçesinin 15 km doğusunda; Suriye sınırına ise yaklaşık 45 km uzaklıktadır. Temelden yüksekliği 135 m olan barajın maksimum su kotu 526,82 metre, toplam gövde hacmi 23,7 milyon metreküp, rezervuar hacmi ise 10.6 milyar metreküp olarak yapılmıştır (Başkaya, 2015, s.353). Ilısu Barajı hidroelektrik santrali, her biri 200 MW gücünde 6 türbinden oluşmaktadır. Toplam kurulu gücü 1 200 MW olan santral devreye girdiğinde, yılda ortalama 4 120 GWh enerji üretimi gerçekleştirmektedir (https://bolge16.dsi.gov.tr/Haber/Detay/806, 20.05.2020, Erişim Tarihi 24.01.2023, s.1)(Foto 2.1).

Fotoğraf 2.1: Ilısu Barajı Gövdesi
(https://bolge16.dsi.gov.tr/)

Hidroelektrik santrali (HES) baraj projeleri, doğa ve insan yaşamı üzerindeki önemli olumlu ya da olumsuz etkileri nedeniyle geçmişten günümüze her zaman ulusal ve uluslararası toplumların ilgi odağı olmuştur. Ilısu Barajı Projesi de 1954 yılından itibaren Türkiye'nin gündeminde olan bir konudur. Bu projenin uygulanması, birçok medeniyete ve kültüre ev sahipliği yapmış, birçok tarihi ve kültürel esere sahip olan Hasankeyf ören yeri gibi Dicle Vadisi'ndeki birçok arkeolojik alanı da etkilemektedir.

Ilısu Barajı'nın planlandığı bölge, Yukarı Mezopotamya medeniyet tarihi açısından oldukça önemlidir. Aslında insanlık tarihinde ilk yerleşimlerin olduğu bölgenin önemli bir parçasıdır. ÇED raporuna göre Ilısu Barajı, Hasankeyf dahil yaklaşık 700 adet arkeolojik alanı etkilemektedir (Ökse, 2019, s.43). Bu arkeolojik alanlardan en dikkat çekici olanı Hasankeyf antik kentidir.

Hasankeyf'teki taşınmaz kültür varlıklarının korunması ve kurtarılması için birden çok plan ve proje geliştirilmiştir. Bu kapsamda, baraj rezervuar alanında kalacak alan için "kültürel mirasın korunması ve kurtarılması" amacıyla 1998 yılında Kültür Bakanlığı, Orta Doğu Teknik Üniversitesi ve DSİ arasında yapılan protokol ile Tarihsel Çevre Değerlerini Araştırma Merkezi (TAÇDAM) çalışmalara başlamıştır. Daha sonra başlatılan araştırmalarda ilk dönemden itibaren, Hasankeyf arkeolojik sit alanında bulunan taşınmazların yerinde korunabileceklerinin korunması, taşınamayanların belgelenmesine ve taşınabileceklerin baraj gölü kıyısındaki tarihi yerleşimiyle birlikte yeni bir yerleşim alanına taşınarak ilçenin kültürel mirasının korunması planlanmıştır[1].

[1] Bu bağlamda yürütülen koruma, kurtarma ve taşıma uygulamaları tezimizin 3. Bölümü olan “Hasankeyf’te Taşınmış Anıt Eserler ve Taşınan Anıt Eserlerde Uygulanan Koruma Kurtarma ve Taşıma Yöntemleri” bölümünde detaylı olarak açıklanmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
HASANKEYF ARKEOPARK ALANINA TAŞINAN ANIT ESERLER, BU ESERLERDE UYGULANAN KORUMA, KURTARMA VE TAŞIMA YÖNTEMLERİ

Dünyada nadir uygulanmış baraj rezervuar alanlarında kalan kültürel değerlerin kurtarılmasına yönelik "koruma, kurtarma ve taşıma projelerine" bakıldığında, baraj projesinin etki türüne, kültürel değerlerin korunma düzeyine, yapım tekniğine, mimari özelliklerine ve önemine göre değişiklik gösterdiği görülmektedir.

Bu içerikte, farklı türdeki taşınmaz kültür varlıklarının yeniden kullanımı için teknoloji ve uygulama aşamalarının belirlenmesine ilişkin olarak teknoloji, yöntem, malzeme seçimi ve çağdaş koruma ilkelerini belirleyen uluslararası mevzuat hükümlerine ihtiyaç duyulmuştur.

Baraj göl alanlarında bulunan kültürel değerlerin korunması ve kurtarılması için günümüzde kullanılan en uygun teknik taşınmazın bölmeden parçalamadan taşınmasıdır. Böyle bir taşıma yaklaşımı sayesinde varlığın kültürel değerlerinin özgün yapım tekniği ve yapısal bütünlüğü korunur ve geleceğe aktarılır. Bu bağlamda, bütüncül taşıma bir kültürel değerin mevcut yerinden yapı birim elemanlarına veya bloklarına ayrılmadan belirlenmiş uygun bir yere taşınması tekniğidir. Bu taşıma tekniğinin genel yaklaşımı, kültürel değerlerin korunması için ileri teknoloji ve güncel tasarım teknikleri ile araştırmalar yapmak, yük dağılımının çok hassas bir şekilde dengelenerek taşıma esnasında deformasyonların önüne geçilmesini sağlamak ve kültürel değerlerin özgünlüğünü koruyarak taşınacak yerle olan entegrasyonu yapmak ve taşıma işlemi gerçekleştirmektir (Özdoğan, 2015, s. 46; Yılmaz vd., 2019, s. 31; Sevgi vd., 2017, s.10).

Bir varlığın kültürel değerinin yapısal taşınabilirliği, birimin mevcut depolama alanını, yapısal bütünlüğünü ve mimarisini belirleyen yapı malzemelerine ve teknolojisine bağlıdır. Bu nedenle, yapı malzemelerinin analizinin yanı sıra yapı malzemelerinin boyutları, geometrisi, yapısal durumu ve sağlamlığı ile taşınacak kültürel değerin güzergahı ve uzunluğu, genel yaklaşımın bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Bütün bu hususlar değerlendirildiğinde, Ilısu Baraj Projesi nedeniyle baraj göl alanında kalan Hasankeyf'teki tarihi yapıları kurtarma çalışmalarından biri olarak kabul edilen strüktürel bütüncül taşıma tekniği önerilen birçok proje arasında en uygunu olarak kabul edilmiştir (Yılmaz vd., 2019, s. 31).

Tablo 3.1. Tarihi Hasankeyf yerleşiminde yürütülen koruma ve kurtarma (taşıma) çalışmalarında Arkeopark Alanı'na nakledilen taşınmaz kültür varlıkları

Anıt	Dönem	Ağırlık	Taşıma Tarihi	Taşıma Mesafesi	Taşıma Yöntemi	Taşıma Süresi
Zeynelbey Türbesi	15. yy Akkoyunlu	1150 ton	12.05.2017	1935 m	SBTY*	4 saat
Artuklu Hamamı	12. yy Artuklu	1500 ton	06.08.2018	2950 m	SBTY	5 saat
İmam Abdullah Zaviyesi	İlk yapım 12.yy Artuklu Günümüz 15.yy Akkoyunlu	Zaviye 85 ton Minare 450 ton Eyvan 250 ton	Zaviye 10.09.2018 Minare 13.10.2018 Eyvan 19.10.2018	2400 m	SBTY	4,5 saat
Orta Kapı	13. yy Eyyubi	Üst Parça 113 ton Orta Parça 101 ton Alt Parça 123 ton	15-22.10.2018	4174 m	BATY*	7 saat
Eyyubi (Kızlar) Cami Doğu ve Batı Bloğu	13. yy Eyyubi	Batı Bloğu 2050 ton Doğu Bloğu2300 ton	14.12.2018 01.12.2018	5001 m	SBTY	8 saat
Eyyubi (Kızlar) Cami Kuzey ve Güney Duvarları		Kuzey Duvarı 300 ton Güney Duvarı 310 ton	26.11.2018 04.12.2018		BATY	
Süleyman Han Cami Külliyesi Taç Kapı ve Çeşme	15. yy Eyyubi	Taç Kapı 80 ton Çeşme 110 ton	02.12.2018 01.12.2018	5001 m	BATY	8 saat
Süleyman Han Cami Külliyesi Minaresi		Yükseklik36 m Örgü 132 sıra	Sökümü 09.08.2018-19.11.2018 Kurulumu 29.11.2018-27.05.2019		BYEATY*	10 ay
Er Rızk Cami Minaresi	15. yy Eyyubi	Yüksekliği 42 m Örgüsü 168 sıra	Sökümü 30.10.2018-24.04.2019	4680 m	BYEATY	6 ay
Er Rızk Cami Harim Duvarı		1. Parça 235 ton 2. Parça 195 ton 3. Parça 245 ton 4. Parça 45 ton	3 parça 05-06.01.2019 4. parça 18.12.2019		BATY	8 saat
Er Rızk Cami Taç Kapı ve Giriş Bölümü		1550 ton	16.12.2019		SBTY	8 saat

(*) SBTY: Strüktürel bütüncül taşıma yöntemi (Bütüncül Taşıma Yöntemi), BATY: Bloklara ayırarak taşıma yöntemi, BYEATY: Birim yapı elemanlarına ayırarak taşıma yöntemi (Yılmaz,2020)

Anıt Eserlerde Uygulanan Koruma, Kurtarma ve Taşıma Projeleri kapsamında Hasankeyf Aşağı Şehir'de bulunan Zeynel Bey Türbesi, Artuklu Hamamı, İmam Abdullah Zaviyesi, Kızlar Camii, Orta Kapı, Süleyman Han Camii, Koç Camii ve Er Rızk Camii baraj göl suyundan etkilenmeden Hasankeyf Arkeopark Alanı'na taşınmışlardır. Bahse konu taşınmazların koruma ve taşıma projeleri, Kültür Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun "Baraj Alanlarından Etkilenen Taşınmaz Kültür Varlıklarının Korunması" hususunda aldığı 36 sayılı İlke Kararı ile oluşturulan "Bilim Komisyonu" ve Kazı Başkanlığı önerileri ve Diyarbakır Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun kararları doğrultusunda, Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü ve ile Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü (KVMGM) teknik ve mali işbirliğinde yapılmıştır (Sevgi; vd., 2017, s.10) (Tablo 3.1).

3.1. Zeynel Bey Türbesi

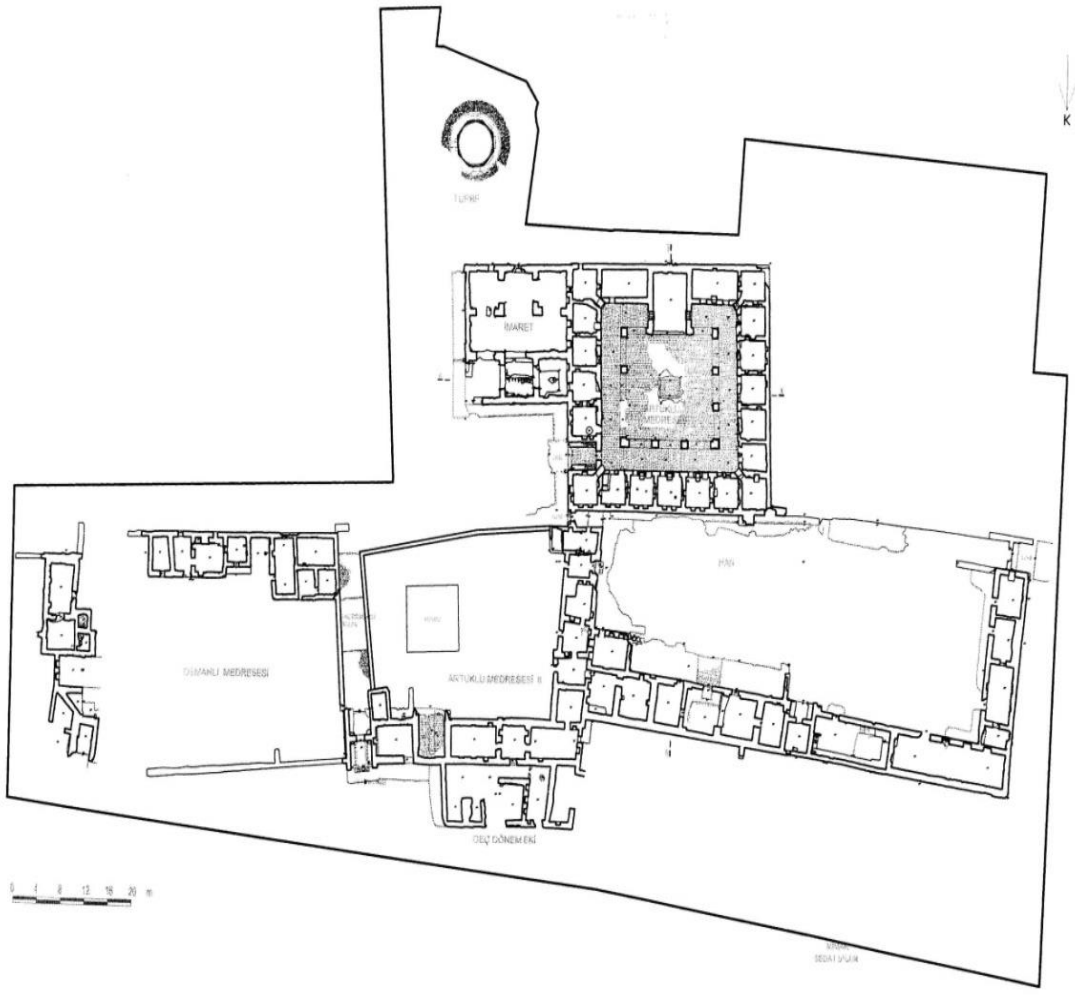
3.1.1. Zeynel Bey Türbesi'nin Tarihçesi ve Mimari Özellikleri

Arkeopark Alanı veya Kültürel Miras Yarımadası kimliğiyle; yeni yerleşim alanına taşınmadan önceki konumu, Dicle Nehri'nin kuzey sahilinde, Hasankeyf Köprüsü'nün batısında yer almaktaydı. Türbenin kuzey açıklığının kavsara kemeri üstünde bulunan çini mozaik kitabeden, Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın bölgede hâkimiyet sürdüğü yıllarda şehit düşen oğlu Zeynel Bey için inşa ettirdiği belirtilir (Kozbe, 2017, s.298). Kitabede tarih verilmemiştir. Ancak Zeynel Mirza Bey 1473'te Otlukbeli Savaşı'nda öldüğüne göre türbe XV. yüzyılların son çeyreğinde inşa edilmiş olmalıdır (Yurttaş, 2010, s.121). Kavsara üstündeki çinili kitabesinde "Üstad Abdurrahman oğlu Pir Hüseyin" ismi geçmektedir. Kitabede geçen isim sadece çini ustası olabileceği gibi, yapı ustası olarak da düşünülebilir (Yurttaş, 2010, s.121; Uluçam, 2013, s.364).

Tuğla örgüsü ve sırlı süslemeleriyle farklı bir mimari üslup ortaya koyan Zeynel Bey Türbesi, Orta Asya'dan Azerbaycan'a kadar klasikleşen bir üslubun Anadolu'daki tek örneğidir (Uluçam, 2013, s.364; Yurttaş, 2010, s.121). 2004 yılına kadar tek mimari yapı olduğu bilinse de Hasankeyf Kazı Başkanlığı tarafından yapılan kazılarda türbenin kuzeybatısında külliye yapısı ortaya çıkarılmıştır. Kazı çalışmaları sonucunda açığa çıkarılan mimari kalıntıların değişik zamanlarda yapılmış medrese, mescit, imaret, han

ve farklı amaçlı sosyal tesislerden oluştuğu tespit edilmiş ve "Zeynel Bey Külliyesi" olarak adlandırılmıştır (Uluçam, 2006, s.148; Kozbe, 2017, s.298). Ancak etrafında gelişen mimari yapılar zamanla yıkılmış, türbe ise ana özellikleriyle günümüze kadar gelmiştir (Şekil 3.1)(Foto 3.1).

Zeynel Bey Türbesi, planı, mimari ve süslemeleriyle Anadolu'daki türbeler arasında özgün bir eserdir (Arık, 1967, s.100; Yurttaş, 2010, s.121; Uluçam, 2013, s.364). XV. yüzyıl Türk-İslam sanatının mimari üslubunu içinde barındıran yapı, silindirik bir kaide üzerinde yükselen gövde dıştan daire, içten sekizgen planlıdır. Alt kısımdaki mezar odası zeminden 4,50 m yüksekliğe kadar olan kısmı taş, üzeri tuğlayla örülmüştür. Taşın yoğun olduğu bir bölgede yapının tuğladan yapılmış olması, Türbenin mimarının Orta Asya, Azerbaycan veya İran bölgesinden gelmiş olma ihtimali değerlendirilebilir (Doğan; Doğanay, 2017, s.659).

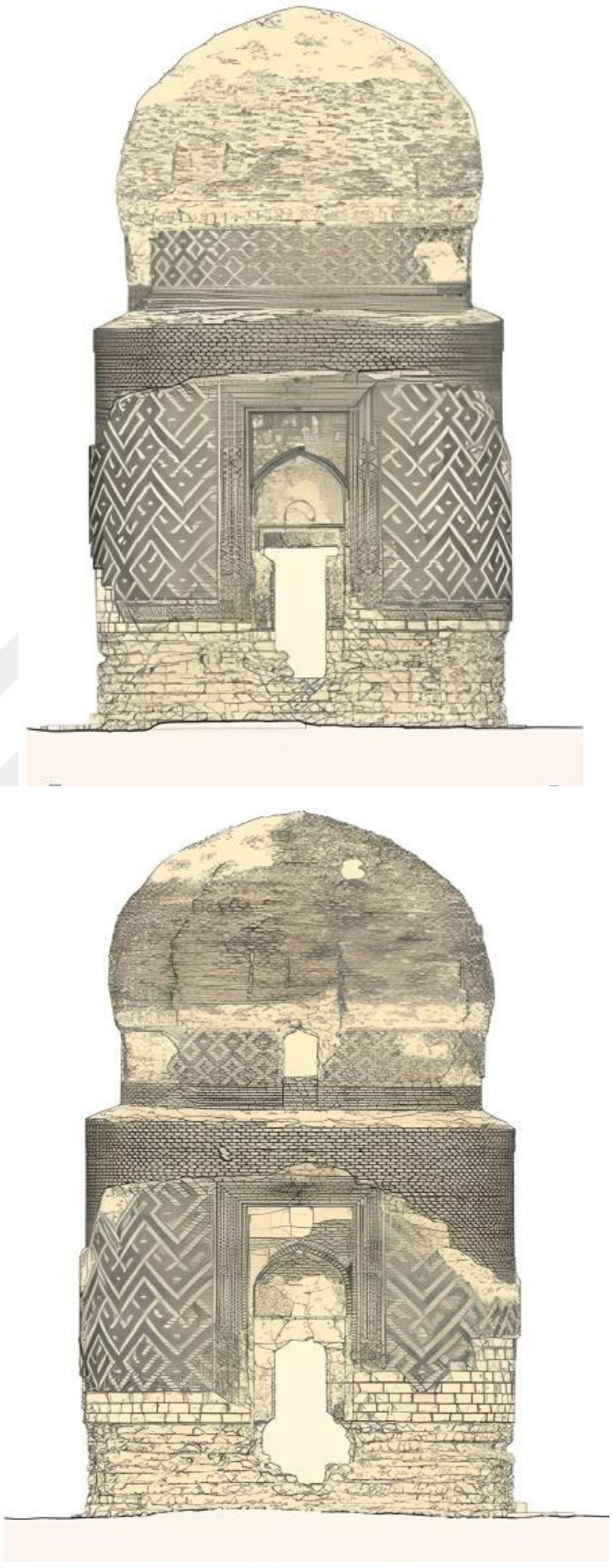
Şekil 3.1: Zeynel Bey Külliyesi Vaziyet Planı
(Batman Müzesi Arşivi)

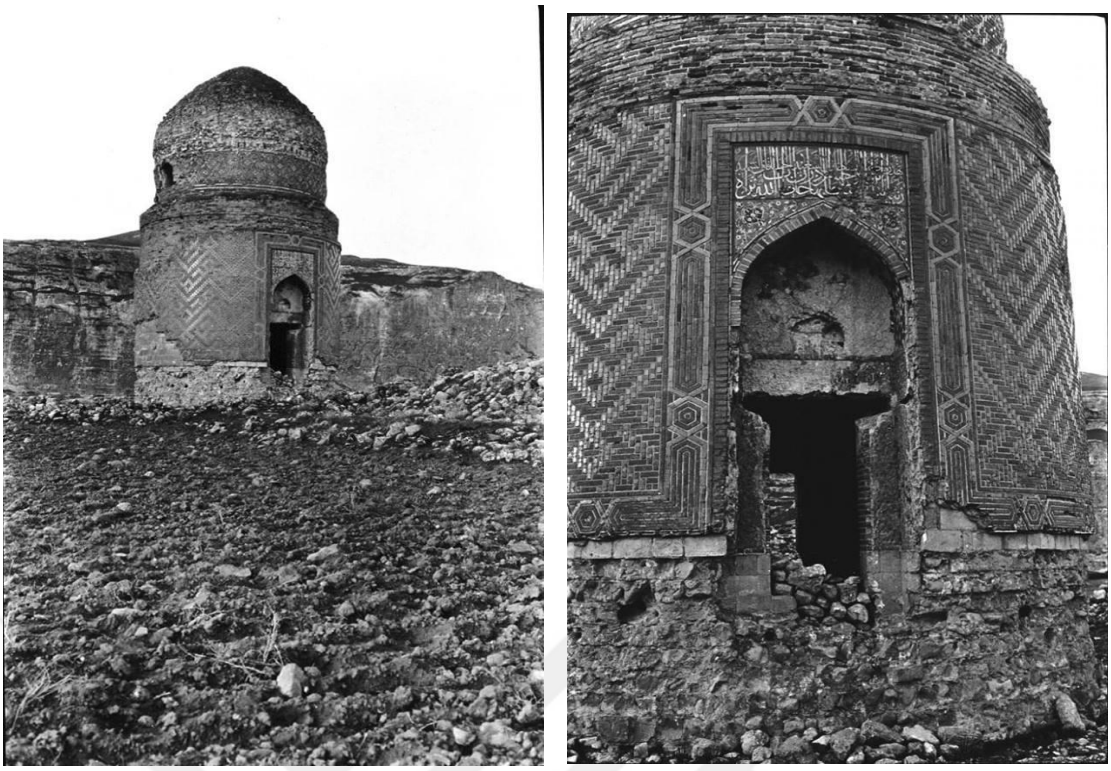
Fotoğraf 3.1: Zeynel Bey Külliyesi Genel Görünüm
(Batman Müzesi Arşivi)

Mezar odasına doğudan kesme taşlarla örülmüş küçük dikdörtgen bir kapıdan girilir. Kasnak, gövdeden daha küçük çaplı tutulmuştur. Gövdeye kuzeyden bir kapıyla girilmektedir. Kapının paralelinde aynı ebatlarda bir pencere açıklığı vardır. Sekizgen iç mekânın kubbe geçişine kadar ki bölümü dikdörtgen nişlerle genişletilmiştir. Kubbe kasnağında dört adet dikdörtgen pencere vardır. Kubbeye geçişte mukarnas dolgulu kasnak yer alır. Kubbe, dıştan miğfer veya soğanımsı bir örtü sistemiyle örtülerek Anadolu'da istisnai bir stil ortaya koyulmuştur (Arık, 1967, s. 100; Uluçam, 2013, s.364; Kozbe, 2017, s.298)(Şekil 3.2)(Foto 3.2, 3.3).

Mimarisiyle Anadolu'da özgün bir yapı olan türbe, sırlı tuğlaların farklı dizilimiyle oluşan süslemeleri ve siyah, kahverengi, mor, fîrûze ve beyaz renkli mozaik çinileriyle de bir o kadar dikkat çekicidir. Silindirik gövde tamamıyla sırlı tuğlayla kaplanmıştır. Türbenin gövde kısmında bennâî tekniği olarak da bilinen tuğlaların farklı şekillerde dizilmesiyle, bezemeli bir yüzey yapılmak istenmiştir (Doğan; Doğanay, 2017, s.660). Bezemeyi oluşturan ve üstten aşağıya doğru kûfî yazıyla Allah, Muhammed, Ahmed ve Ali adları fîrûze ve koyu lacivert renkli sırlı tuğlaların farklı dizilmesiyle meydana getirilmiştir (Yurttaş, 2010, s.121; Doğan; Doğanay, 2017, s.660; Uluçam, 2013, s.364). Geometrik desenli mozaik çinili süslemeleri ve kıvrık dal, rûmî ve palmetlerden oluşan bitki motifleriyle yapı estetik bir anlayış ortaya koymaktadır (Foto. 3.4).

Şekil 3.2: Zeynel Bey Türbesi, Kuzey ve Güney Cephesi
(Batman Müzesi Arşivi)

Fotoğraf 3.2: Zeynel Bey Türbesi Genel Görünüm (Gertrude Bell, 1911)

Fotoğraf 3.3: Zeynel Bey Türbesi Genel Görünüm (Batman Müzesi Arşivi)

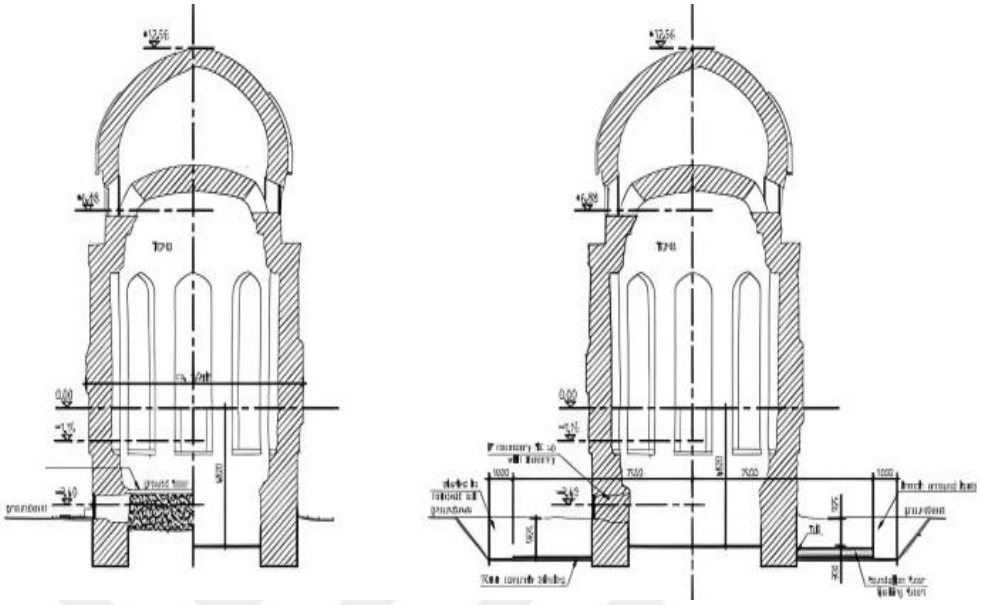
Fotoğraf 3.4: Zeynel Bey Türbesi Giriş Kapısı ve Turkuaz Çinilerinden Görünüm

3.1.2. Zeynel Bey Türbesi'nin Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Projesi

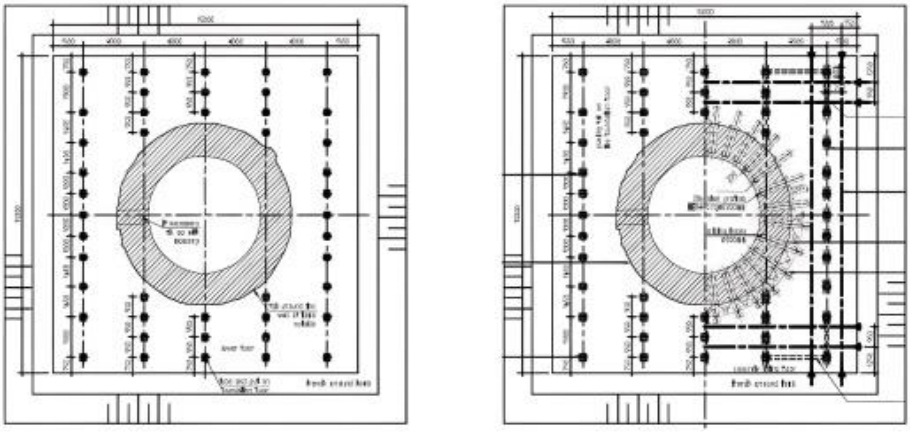
Zeynel Bey Türbesi koruma ve kurtarma projesi kapsamında birçok farklı kurtarma projesi geliştirilmiştir. Özgün haliyle bulunduğu yerde üstü kapatılarak korunması, yapının numaralı bir şekilde parçalara ayrılarak yeni bir alana taşınması, bütüncül bir şekilde taşıyarak korunması gibi alternatifli projeler teknik olarak hesaplanmıştır. Belirlenen yöntemler değerlendirildiğinde, bütüncül taşıma yüksek teknoloji gerektirmesine rağmen, yapının malzemelerine ve mimari öğelerine zarar vermeden korunarak taşınabilirliği değerlendirilerek türbenin tek parça olarak taşınması, su altında koruma yöntemine karşı daha az zarar göreceği düşünülmüştür (Sevgi, Murat, & Yılmaz, 2017, s.18) (Şekil 3.3, 3.4).

Taşıma işleminden önce koruma-onarım çalışmaları başlatılmış ve hazırlanan projelerle gerekli hazırlıklar tamamlanarak yapı içten ve dıştan sağlamlaştırılmıştır. Türbede yapılan çalışmalar genel olarak güçlendirmeye yönelik yapılmıştır. Yapının kubbesinde bulunan derin ve geniş çatlaklar çelik gergi sistemi ile sabitlenerek çatlaklar doldurulmuş ve üzerleri tuğla ile kapatılmıştır (Müze Arşivi Kazı Raporları, 2010). Yapının iç bölümü enjeksiyon yöntemiyle sağlamlaştırılmış, yapıda yüzey temizliği yapıldıktan sonra koruyucu tabaka uygulandığı ayrıca türbenin kripta tonozu altında bulunan moloz taş bölümde, bitki temizliği ve yüzey temizliği yapılarak derz çalışması

yapılarak taşıma işlemlerinden önce sağlamlaştırma çalışmaları yapılmıştır (Sevgi, Murat, & Yılmaz, 2017, s.20).

Şekil 3.3: Zeynel Bey Türbesi Bütüncül Taşıma Projesi
(Sevgi vd., 2017)

Şekil 3.4: Zeynel Bey Türbesi Bütüncül taşıma projesi kroki yerleşim planı (Sevgi vd., 2017)

Zeynel Bey Türbesi aşağıdaki uygulamalarla taşınmıştır:

- Türbenin çevresinde 30 cm yüksekliğinde kaldırma temeli oluşturulması,
- Duvarların alt tarafında 28 adet kaldırma ve taşıma kirişinin yapılması,
- 90 cm yüksekliğinde kaldırma plağının yapılması,
- Türbeyi kaldırıp indirmek için, her biri 50 ton alabilirlikte 44 adet hidrolik kriko'nun monte edilmesi,
- Türbenin mevcut zeminden ayrıldığı bölümün düzgün olması için içten kesilmesi,

- Türbenin Kendinden Tahrikli Modüler Taşıyıcılar (Self Propelled Modular Transporter; SPMT) üzerine alınması, türbenin yeni yerine götürülmesi ve montaj işleri.

Taşıma projesi, türbenin taşıyıcı sistemine, sahip olduğu statik koşulları ve mekânsal bütünlüğü koruyacak, aynı zamanda da yapının ağırlığını eşit bir şekilde dağılımını sağlayacak bir kaldırma mekanizması entegre edilerek taşınması üzerine kurgulanmıştır. Yapılacak işlem; platformla birlikte, yapının zemininde yapılan beton temel ile kaldırma hizasından krikolar yardımıyla kesilerek zeminden ayrılması, yapının SPMT'lerin üzerine alınması, taşınması ve yeni yerinde işlemlerin tersi uygulamalarıdır. Taşıma işlemleri; bütüncül bir şekilde yerinden kaldırılması ve bekleme yapmadan transfer edilmesi ve yeni yerine monte edilmesi şeklinde planlanmıştır.

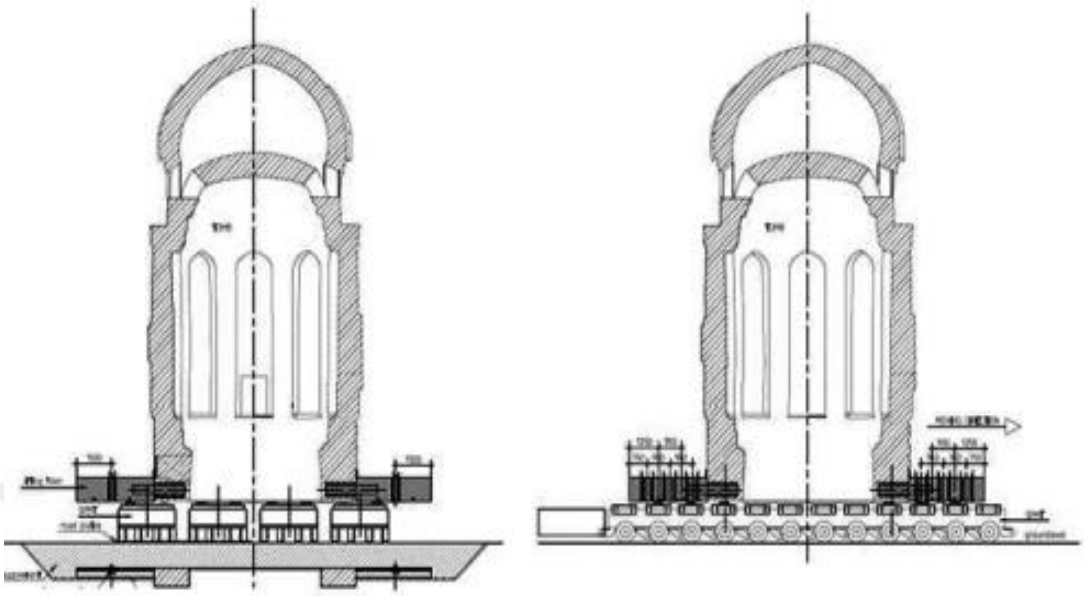
İlk adım olarak, 30 cm kalınlığında ve 15.00 x 15.00 m genişliğindeki mezarın yerden yükseltilmesi için projede yer alan kaldırma temeli yapılmıştır. Zemin ile asansör temeli arasında ve asansör temeli ile ana duvar arasında seramik kili ve üzerindeki izolasyon kaplamasına ek olarak duvarının hem zeminine hem de yüzeyine şeffaf kaplama yapıldı. Çimento esaslı malzemesinin orijinal kireç esaslı malzemelerle doğrudan temasını engelleyen ayırıcı bir tabaka oluşturuldu. Böylece kaldırma temeli için kullanılan çimento esaslı beton malzemenin orijinal yüzeylerin taşınmasından sonra temizlenmesi sırasında oluşabilecek hasarlara, yüzeylerin tuzlanmasına karşı etkin önlemler alınmıştır (Sevgi, Murat, Yılmaz, 2017, s. 26).

İkinci aşamada, yükün taşıma platformundan türbenin mevcut destek sistemine aktarılmasını sağlayan 28 adet çıkma kirişin hazırlanması için mezar duvarlarında delikler açılmıştır. Duvarın iç kısmındaki kripta kubbesi izlerine zarar vermemek için kirişlerin kesilmesi yerine duvarın iç kısmında bırakılmasına karar verilmiştir (Foto. 3.5).

Konsolda delikler açılırken kalan alanlar dengesizlik yaratarak basınç oluşturduğundan, delikler farklı sıralar halinde delinerek olası sıkışma, kırılma veya eğilmelerin önüne geçilmiştir. Konsol kirişlerin imalatının ardından 15.00 x 15.00 m ölçülerinde ve 90 cm yüksekliğinde betonarme kaldırma platformuna geçildi. Burada betonarme kaldırma platformunun taşıma sonrası temizlik aşamasında yapıya zarar vermemesi için tabanına da uygulanan koruyucu tabaka yerleştirildi (Şekil 3.5).

Türbeyi yükseltmek ve yeni yerine indirmek için 44 adet hidrolik kriko kullanıldı. Derzlerden kaldırılması planlanan türbenin taş duvarının alt yüzeyi basık ve çıkıntılı kaldığı için taşıma sırasında zarar görme olasılığı değerlendirildiğinde, türbenin

duvarı düz bir yüzey oluşturmak için daire testere ile kesilmiştir (Sevgi; Murat; Yılmaz, 2017, s. 26-30) (Foto 3.6).

Şekil 3.5: Zeynel Bey Türbesi Bütüncül Taşıma Projesi Kaldırma Platformu Kesiti (Sevgi vd.,2017)

Fotoğraf 3.5: Kaldırma Kirişi İçin Delik Açma İşlemleri (Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Türbe'nin taşınmasında, yaklaşık olarak 2 km'lik mesafe, yol güzergahında bulunan düşey ve yatay kırplar ve arkeopark alanındaki konumuna ulaşınca yapılacak geniş açılı manevralar değerlendirildiğinde SPMT'lerin kullanılmasına karar verilmiştir. SPMT'de her teker çifti, hidrolik bir krikoya sahip ve bu krikoların süspansiyon özelliği mevcut. Her teker çifti, diğer tekerlerden bağımsız bir biçimde hidrolik 360 derece

manevraya sahiptir. Türbe'nin taşınmasında kullanılan SPMT'de iki çift tekerlekten oluşan her bir aks, 42 ton taşıma kapasitesine sahiptir. Her aksın güvenli taşıma kapasitesi 36 ton olarak hesaplanmıştır (Sevgi; Murat; Yılmaz, 2017, s.29-31) (Foto 3.7).

SPMT'nin türbenin altına girebilmesi için 50 ton kapasiteli 44 adet hidrolik kriko ile türbe 144 cm yükseltilmiştir. Her biri 12 akslı olan SPMT, yapının altına tek tek sürülmüştür. Daha sonra SPMT'nin entegrasyonu yapılarak 48 akslı bir taşıma grubu olarak programlanmıştır. 1150 tonluk Zeynel Bey Türbesi'nin aks başına düşen ortalama yükü, 23 ton olarak tespit edilmiştir (Sevgi; Murat; Yılmaz, 2017, s.30-31) (Foto 3.8, 3.9).

XV. yüzyıl Türk-İslam sanatının değişik yörelerindeki üslup özelliklerini bir araya getiren Zeynel Bey Türbesi, Ilısu Barajı'nın yapımı nedeniyle 12 Mayıs 2017 tarihinde özgün konumundan yaklaşık 2 km kuzeydoğuya ve yaklaşık 63 m yukarıya, yeni yeri olan Arkeopark Alanı'na taşınmıştır (Sevgi; Murat; Yılmaz, 2017, s.36) (Foto 3.10, 3.11).

Fotoğraf 3.6: Zeynel Bey Türbe Duvarının Kesilmesi ve Hidrolik Kriko Çalışmaları
(Batman Müzesi Arşivi, 2017)

Fotoğraf 3.7: SMPT Teknik Özelliklerine İlişkin Görünüm ve Deneme Çalışmaları (Yılmaz, 2017)

Fotoğraf 3.8: Zeynel Bey Türbesi'nin Taşıması (Batman Müzesi Arşivi)

Fotoğraf 3.9: Zeynel Bey Türbesi'nin Taşıması (Batman Müzesi Arşivi)

Fotoğraf 3.10: Zeynel Bey Külliyesi'nin Arkeopark Alanındaki Konumu ve Son Hali

Fotoğraf 3.11: Zeynel Bey Türbesi'nin Arkeopark Alanındaki Konumu ve Son Hali

3.2. Artuklu Hamamı

3.2.1. Artuklu Hamamı'nın Tarihçesi ve Mimari Özellikleri

İzzeddîn İbn Şeddâd'ın tuttuğu kayıtlara göre, 1280-1281 yılları arasında el-Meliku'l-Muvahhid döneminde Hasankeyf'te dört adet hamam bulunmaktaydı. Bunlar; El-Fasıl Hamamı, Esad Mahmud el-Culhi Hamamı, Adiliyye Hamamı ve Sultan Hamamı olarak belirtilmektedir (Yurttaş, 1991, s.310; Baluken, 2016, s.335). Şeddâd'ın kayıtları destekler nitelikteki 1530 tarihli Osmanlı kayıtlarında ise Hasankeyf'te 4 cami, 30 mescit, 11 zaviye, 2 kervansaray ve 4 hamam olduğu belirtilmiştir (Sevgi; Yılmaz, 2022, s.41). Ancak günümüzde ayakta kalan tek hamam kalıntısı, taşınmadan önceki yeri Hasankeyf Aşağı Şehir'de, Dicle Nehri'nin kuzey kıyısında, eski Hasankeyf Köprüsü'nün kuzeybatısında olan Artuklu Hamamı'dır (Uluçam, 2010, s.440-441). Yapının üzerinde kitabesi bulunmadığından inşa tarihi bilinmemektedir.

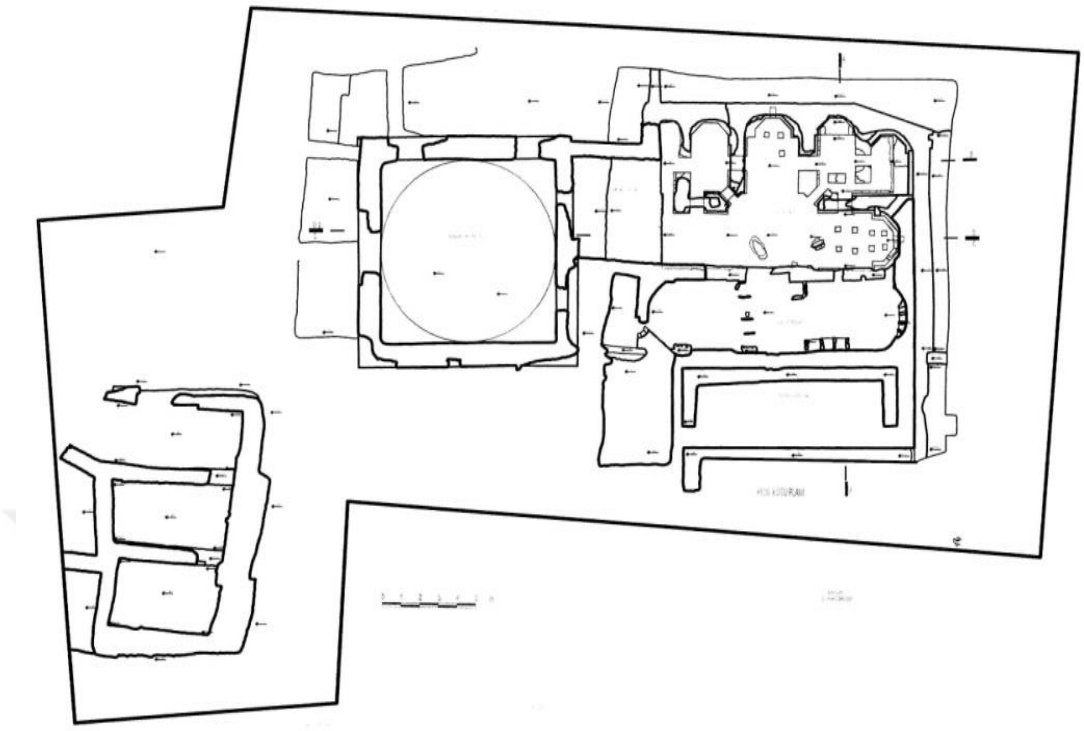
Soyunma bölümüyle günümüze ulaşan hamam, Yurttaş'a göre yapının malzemesi ve duvar sistemi incelendiğinde Eyyubi Dönemi eseri olarak belirtilse de, 2005 yılında yapılan kazılarda yapı, malzeme ve teknik bakımdan incelendiğinde 12. yüzyılda yapılmış bir Artuklu Hamamı olduğu anlaşılmıştır (Uluçam, 2005: s.48, 201-203). Dicle Nehri'nin taşması sonucu büyük ölçüde zarar gördüğü, günümüze ulaşan soyunma bölümü, külhan ve sıcaklık kalıntısının Osmanlı Dönemi'nde onarımdan geçtiği yapılan kazılarla ortaya koyulmuştur (Uluçam, 2007: s.77-78; Uluçam, 2010:

s.440-441) (Şekil 36) (Foto 3.12, 3.13).

Hamamın soyunmalık dışındaki bölümleri yıkılmış olup batısında sıcaklık ve ılıklık bölümleri yer almaktadır. Tamamı tuğlayla yapılmış su deposu ve külhan bölümleri yapının kuzeyinde bulunmaktadır. Kenar mekânları tuğla örgülü, üç kenarında sıcaklığın diğer bölümlere dağılımı için taş destekler bulunan halvet hücreleri, Osmanlı Dönemi'nde kotu yükseltilerek yeniden inşa edilmiştir (Yurttaş, 1991, s.196; İsen, 2008, s.108). Hamamın soyunmalık dışındaki bölümleri yıkılmış olup batısında sıcaklık ve ılıklık bölümleri yer almaktadır. Tamamı tuğlayla yapılmış su deposu ve külhan bölümleri yapının kuzeyinde bulunmaktadır. Kenar mekânları tuğla örgülü, üç kenarında sıcaklığın diğer bölümlere dağılımı için taş destekler bulunan halvet hücreleri, Osmanlı Dönemi'nde kotu yükseltilerek yeniden inşa edilmiştir (Yurttaş, 1991, s.196; İsen, 2008, s.108). Osmanlı Dönemi hamamlarında sıklıkla görülen sekizgen kubbe kasnağı belli bir yüksekliğe sahiptir. Duvar örgü tekniğiyle yapılmış olan kasnağın üzerinde basık bir kubbe yer alır. Sekizgen kubbe kasnağında dört adet kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır. Kasnak kısmı moloz taş ile örülmüşken, kubbe ise tuğla malzeme olup üzeri sıvalıdır (Yurttaş, 1991, s.196; Sevgi; Yılmaz, 2022, s.42) (Foto 3.14, 3.15).

Yapının kuzey cephesi hareketsiz bırakılmıştır. Güney cephede 2 adet niş, doğu cephede giriş açıklığı ve batı cephesindeki ılıklık mekânına geçişler yer almaktadır. Kasnak köşeleri düzgün kesme taşlarla örülmüştür. Aynı örgü, halvet bölümünde de tekrarlanmıştır. Külhanın güneyinde, simetrik bir şekilde halvet odaları bulunmaktadır. Köşe halvetler eyvan şekilde düzenlenmiştir. Cehennemlik bölümündeki sıcaklığın dolaşmasını sağlayan ayakların bir bölümü korunmuştur. Ayrıca bu bölümde, cam fanuslar ve su künkleri açığa çıkarılmıştır (Uluçam, 2005: s.201-203; Uluçam, 2013: s. 389-390).

Soyunmalık kısmı kubbeyle örtülü ve kare planlıdır. Duvarlar iç ve dış kaplamada moloz ve kaba yonu taş kullanılmıştır. Duvar örgüsünde dikkat çeken ve örgüye güzel bir estetik katan husus, düz devam eden taş sıralarının arası küçük moloz taşlarla doldurularak almaşık bir sistem ortaya koymasıdır. Ortaçağ yapılarında görülen bir özelliğin köklü bir gelenek şeklinde geleceğe aktarılmasına örnek teşkil eder (Yurttaş, 1991, s.196). Soyunmalık bölümüne doğu cephenin ortasında bulunan giriş açıklığından içeri girilmektedir. Yapının içinde açıklığının sağında ve solunda, güney yönünde tahrip olmuş 2 adet niş, kuzey yönünde 3 adet niş ve batı yönünde 2 adet niş yer almaktadır.

Şekil 3.6: Artuklu Hamamı Planı (Batman Müzesi Arşivi, 2016)

Fotoğraf 3.12: Artuklu Hamamı kazı çalışmaları yapılmadan önceki durumu
(Batman Müzesi Arşivi, 2014)

Fotoğraf 3.13: Artuklu Hamamı genel görünüm (Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.14: Artuklu Hamamı Sıcaklık Bölümünden Soyunmalık Bölümüne Bakış
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.15: Artuklu Hamamı, Kazı Sonrası Sıcaklık Bölümü (Batman Müzesi Arşivi, 2018)

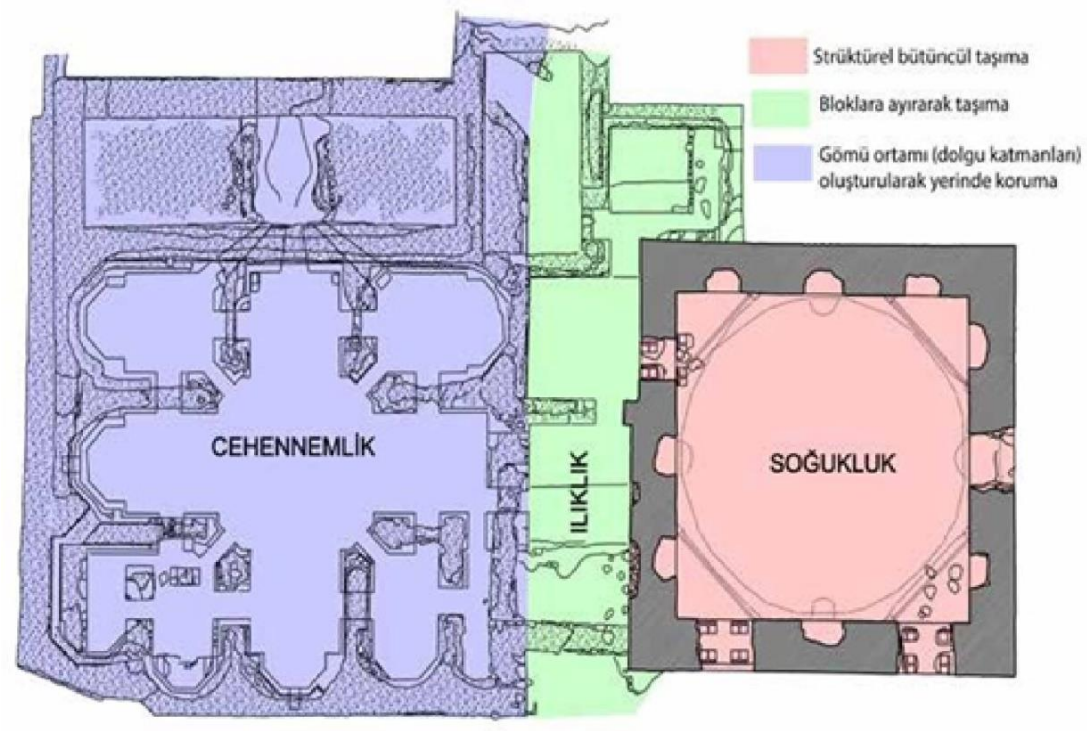
3.2.2. Artuklu Hamamı Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Projesi

2018 yılında gerçekleştirilen koruma ve kurtarma (taşıma) projesinde, Artuklu Hamamı'nın farklı bölümlerinde farklı taşıma yöntemleri kullanılmıştır. Soyulmalık bölümü için "Strüktürel Bütüncül Taşıma", kanal sistemi için "Birim Yapı Elemanlarına Ayırarak Taşıma", ılıklık duvarı için "Bloklara Ayırarak Taşıma" yöntemleri uygulanmıştır. Sıcaklık, cehennemlik ve külhan bölümleri için ise "Gömü Ortamı (Dolgu Katmanları) Oluşturarak Mevcut Yerinde Koruma Yöntemi" kullanılmıştır (Sevgi; Murat; Yılmaz, 2017, s.13-23; Uluçam, 2017, s.17) (Şekil 3.7).

Taşıma öncesi; geçirdiği onarımlar ve yapının mevcut hali belgelenmiştir. Hamamın yapım malzemeleri olan tuğla, taş, harç ve sıva numunelerinin dayanıklılık özellikleri ortaya çıkarılarak; yapının koruma yöntemleri belirlenmiştir (Sevgi; Yılmaz, 2022, s.43). Taşıma öncesi hazırlıkta yapılan kazılarla ortaya çıkarılan kısımlar ile mevcut soyunmalık bölümünde acil müdahale gerektiren sorunlar giderilmiştir. Bu çerçevede, beden duvarlarının içlerindeki boşluklar, yarık ve çatlakların harç enjeksiyonu yapılması; eksik taş ve tuğla örgülerin tamamlanması; kubbeye geçişi sağlayan tromp kemerlerinin çelik strüktür ile sağlamlaştırılması; sıcaklık, ılıklık, cehennemlik, sarnıç ve külhanın yapı malzemelerinde temizlik; derz dolgusu ve kalıntı duvar üstü "capping"

uygulamaları gerçekleştirilmiştir (Sevgi; Yılmaz, 2022, s.43; Batman Müzesi Arşivi, 2018).

Taşınma işlemlerine yönelik, hamamın soyunma bölümü içinde ve çevresinde 1-2 metre derine inilerek temel seviyesinin ortaya çıkarılması için kazılar yapılmıştır (Foto 3.16, 3.17). Soyunma bölümünün bütün olarak taşınabilmesi için yapıya yapışık olduğu düşünülen tuvalet mekanlarına ait 7 adet duvar blok, bloklara ayrılarak geçici alana kaldırılmıştır. Yapının taşınması için 80 cm yüksekliğinde, 30 cm genişliğinde ve yaklaşık 1 metre aralıklı ızgara kirişler için duvara karotlarla delikler açılmıştır. Kiriş boşluklarına 32'lik demir çubuk yerleştirilip kalıp yapıldıktan sonra beton dökülerek kaldırma/taşıma plakası hazırlanmıştır. Ilıklık odasının duvarları tel kesme makinası ile kesilerek soyunma odası ve sıcaklık duvarlarından ayrılmıştır. Çelik halatlar, ankraj çubukları gibi bağlantı elemanları "Betonarme Kafes Kiriş Sistemi" üzerine monte edilerek mobil vinç ile kaldırılarak geçici depolama alanına götürülmüştür (Sevgi; Yılmaz, 2022, s.44-46) (Şekil 3.8).

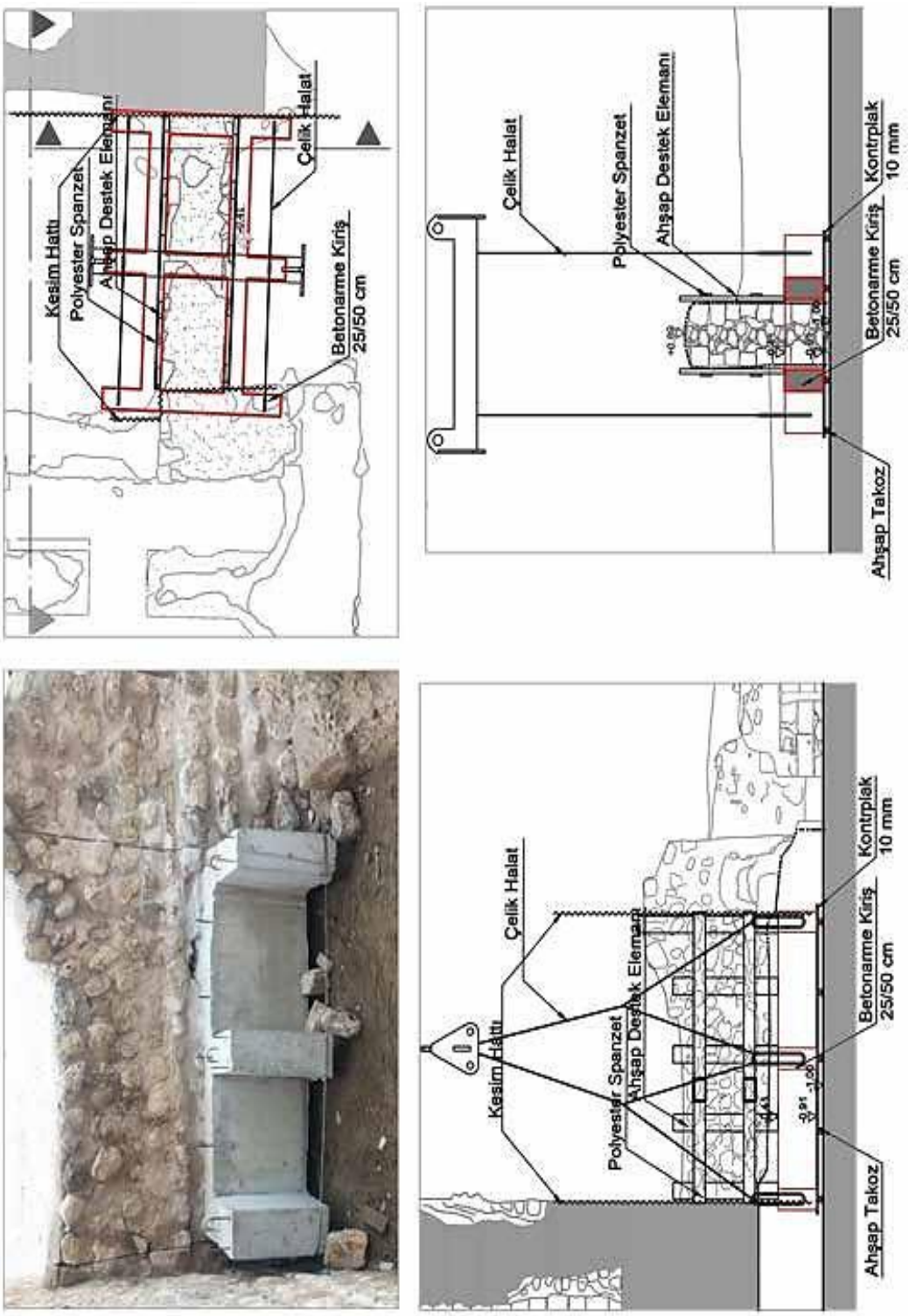
Şekil 3.7: Artuklu Hamamı Koruma ve Kurtarma Planı (Sevgi, 2022)

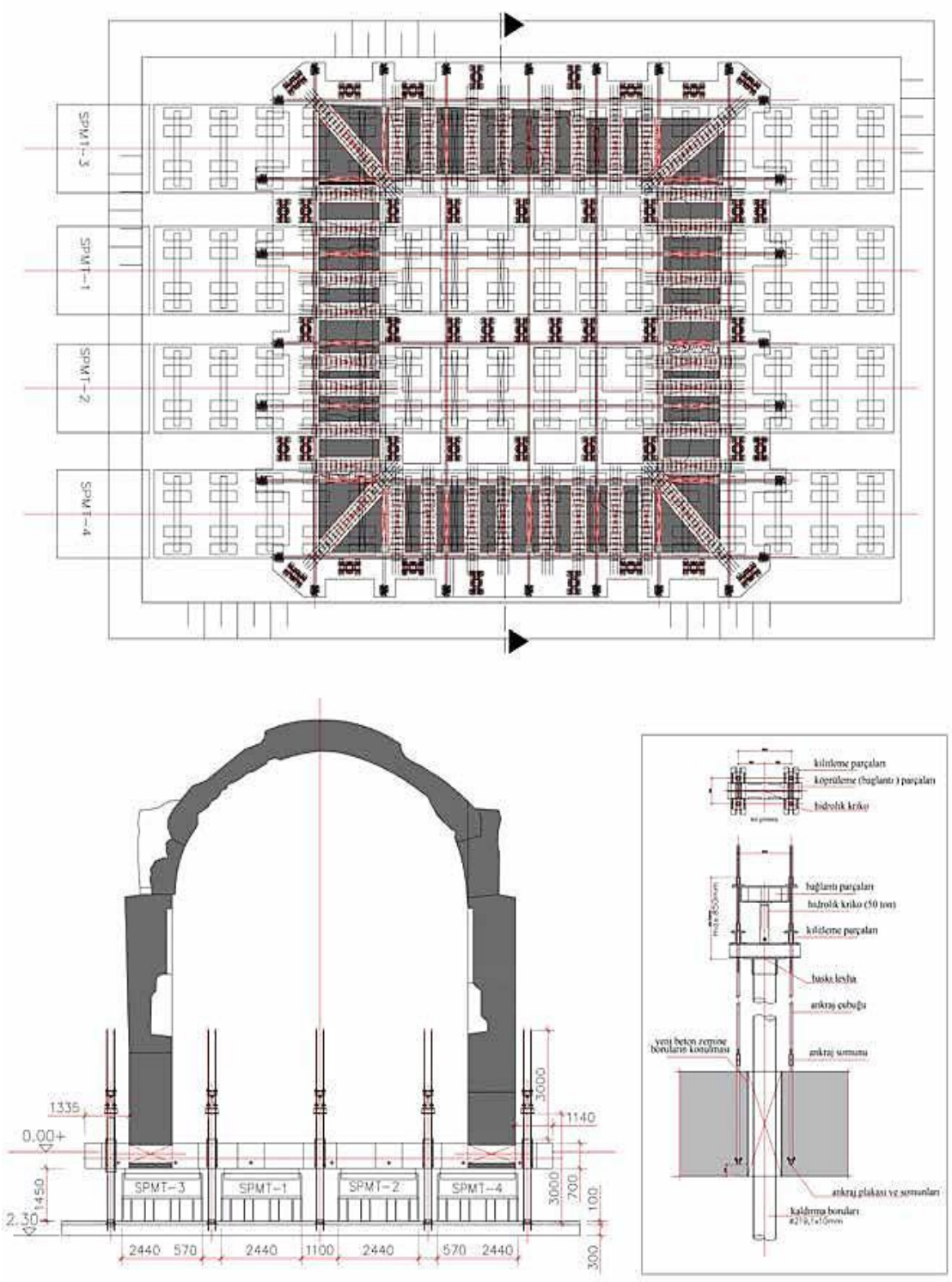
Fotoğraf 3.16: Artuklu Hamamı Temel Açma Çalışmaları (Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.17: Artuklu Hamamı Temel Açma Çalışmaları (Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Şekil 3.8: Artuklu Hamamı Ilıklık Duvarlarının Geçici Taşınması Planı
(Sevgi, 2022)

Şekil 3.9: Artuklu Hamamı Soyunmalık Kısmı Taşıma Planı (Sevgi, 2022)

Betonarme Izgara Kiriş Sistemi ile taşıma imalatları planlanmış ve ilk kez Artuklu Hamamı'nda kullanılmıştır. İç ve dış beden duvarları etrafında, yapının temel seviyesine kadar kot indirme çalışmaları yapılmıştır. Soyunmalık bölümüne taşıma imalatlarının entegre edildiği kirişler için duvarlarda 50 cm çapında 36 adet delik açılmıştır. SPMT'lerin yerleştirileceği ve kaldırma/indirmeyi sağlayacak 43 adet hidrolik kriko ayaklarının oturacağı 22 m uzunluğunda, 15 m genişliğinde ve 30 cm kalınlığında kaldırma betonu dökülmüştür. Soyunmalık bölümü 12 cm'lik kademelerle toplamda 13 set yükseltme işlemi yapılarak SPMT'lerin altına yerleşebileceği 150 cm yüksekliğe kaldırılmıştır (Sevgi; Yılmaz, 2022, s.44-46; Batman Müzesi Arşivi, 2018) (Şekil 3.9) (Foto 3.18, 3.19, 3.20).

Hidrolik krikolarla yükseltilen yapının altına SPMT'ler yerleştirilmiş ve hidrolik krikoların boşaltılmasından sonra kaldırma ayakları kaldırılarak yapı araca yüklenmiş ve yeni konumuna taşınmaya hazır hale getirilmiştir.

11,80x11,70 m ölçülerinde ve 12 m yüksekliğinde 1200 ton ağırlığındaki Artuklu Hamamı soyunmalık kısmı, 06 Ağustos 2018 tarihinde, 256 adet tekerlek, 64 akstan oluşan 12 adet SPMT sistemiyle 270 ton ağırlığındaki betonarme kaldırma/taşıma plağıyla birlikte özgün yerinden alınarak, 5 saatlik bir yolculukla 2950 m uzunluğunda ve 15 m genişliğinde taşıma yolu ile Arkeopark Alanı'ndaki yeni yerine taşınmıştır (Sevgi; Yılmaz, 2022, s.44-46) (Foto 3.21, 3.22).

Arkeopark alanına getirilen Artuklu Hamamı'nın soyunmalık kısmı bitirildikten sonra hidrolik krikolar açık ayak yuvalarına indirilerek sabitlendi. SPMT'lerin yapı altından uzaklaştırılması için yapı üzerindeki yük krikola bindirilerek araçlar yapı altından çıkartılmıştır. Yapı kademeli olarak indirilmiştir.

Hamamın taşınma ve montaj işlemlerinin ardından duvar malzemesinde temizlik, güçlendirme ve derzlerin onarımı yapılmıştır. Kubbenin dış etkilerden korunması için izolasyon yapılmış ve kireç esaslı koruyucu harç uygulanmıştır. Soyunmalık bölümünün taşınmasının ardından geçici depolama alanından bekletilen bölümler mobil vinç ile treylere yüklenerek yeni konumuna yerleştirilmiştir (Sevgi; Yılmaz, 2022, s.46) (Foto 3.23, 3.24, 3.25).

Fotoğraf 3.18: Betonarme Grid Sistemi için Delik Açılması, Donatıların Yerleştirilmesi Çalışmaları (Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.19: Betonarme Kaldırma Plağının Donatıları ve Krikoların Yerleştirileceği Çelik Borular (Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.20: Artuklu Hamamının 150 cm Kaldırılıp Araca Yüklenmesi
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.21: Artuklu Hamamı Taşıma İşleminden Görünüm
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.22: Artuklu Hamamı'nın Yeni Konumuna İndirilmesi
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.23: Artuklu Hamamı'nın Yeni Yerinde Montajı ve Aralık, Ilıklık, Sıcaklık, Külhan ve Sarnıcın Plan Düzleminde Sunumu

Fotoğraf 3.24: Artuklu Hamamı'nın Yeni Yerinde Montajı ve Aralık, Ilıklık, Sıcaklık, Külhan ve Sarnıcın Plan Düzleminde Sunumu

Fotoğraf 3.25: Artuklu Hamamı'nın Yeni Yerinde Montajı ve Aralık, Ilıklık, Sıcaklık, Külhan ve Sarnıcın Plan Düzleminde Sunumu

3.3. İmam Abdullah Zaviyesi

3.3.1. İmam Abdullah Zaviyesi Tarihçesi ve Mimari Özellikleri

Arkeopark Alanına taşınmadan önceki konumu, Dicle Nehrinin kuzey kenarında, eski Hasankeyf-Batman karayolu üzerinde, modern Hasankeyf Köprüsünün kuzeyinde kayalık bir tepe üzerinde bulunuyordu. Hasankeyf Hz. Ömer zamanında (640) İslam topraklarına dâhil edilmiştir. Hz. Muhammed'in akrabası Cafer'i Tayyar'ın oğlu İmam Abdullah M.S. 638 yılında Bizans'ın elinde olan Hasankeyf Kalesinin alınması için yapılan son akınlarda şehit düşmüştür.

Yapının tarihine ışık tutacak bilgi Hısn-ı Keyfa Vekâyinâmesi'nde bulunmaktadır. Yapının Hasankeyf Eyyubi meliki el Melikü'l Muvahhid Takıyyeddin Abdullah (647-693/1249-1294) tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Takıyyeddin Abdullah'ın Kafur adındaki hizmetçisi, rüyasında İmam Abdullah'ın şehit düştüğü yeri görmüş, bu rüyaya binaen durumdan haberdar edilen Sultan Taydeddin İmam Abdullah için bir zaviye yaptırmıştır (Hasankeyf Vekâyinamesi, vrk. 41a.; Yurttaş, 1991, s.191; Zengin, 2001, s.167). Yapının üzerindeki kitabede Akkoyunlu Sultan Halil tarafından 878/1474 yılında onarıldığı yazılıdır (Uluçam, 2009, s.432; Akgönü; Eliüşük, 2016, s.194; Mınynat, 2008, s.180). Türbenin çevresinde çeşitli mekânlar bulunmaktadır. Bu mekânlar değişik zamanlarda yapılmıştır. Merkezdeki türbenin çevresi 14. Yüzyıl başlarından, belki de Osmanlı dönemini de kapsayarak geniş bir zaman diliminde oluşmuştur. Ancak eklenti ve onarımların ne zaman yapıldığını kestirmek mümkün değildir (Yurttaş, 1991, s.186) (Şekil 3.10, 3.11) (Foto 3.26).

Hasankeyf Kazı Başkanlığı tarafından 2006 yılında yapılan kazılarda, yapı genel hatlarıyla ortaya çıkarılmıştır. İmam Abdullah Zaviyesi avlunun kuzeyinde türbe, doğuda minare, güneyde mescit ve avlu çevresinde zamanla inşa edilen zaviye mekânları ile yapının avlusunda ve etrafında mezarlık alanından oluşmaktadır (Sevgi, Yılmaz, Koparan, 2021, s.1093) (Foto 3.27, 3.28). Zaviyenin odak noktasını oluşturan türbeye doğu cephede yer alan eyvan şeklindeki çıkıntının batı kısmından giriş sağlanmaktadır. Ahşap kapı üzerinde onarım kitabesi yer almaktadır. Kare planlı olarak tasarlanan ve içerisinde bir sanduka bulunan türbe, tromplarla desteklenen bir kubbe ile örtülmüştür. Güney duvarda iki pencere açıklığı ve sade bir mihrap bulunmaktadır. Yapının iç kısmı sıvalıdır. Kubbesindeki tunç alem Akkoyunlu dönemindeki onarıma aittir. Zaviyenin en dikkat çeken kısımlarından biri de ahşap kapı kanatlarıdır. Oyma tekniğiyle yapılan kapı kanatları bitkisel motifler ve kufi yazılarla bezenmiştir (Yurttaş,

1991, s.188-190; Sevgi, Yılmaz, Koparan, 2021, s.1094; İsen, 2008, s.70; Uluçam, 2009, s.432). 2019-2020 yıllarında kapı kanatlarının restorasyonu yapılarak Hasankeyf Müzesinde sergilenmeye başlanmıştır (Foto 3.29, 3.30, 3.31, 3.32).

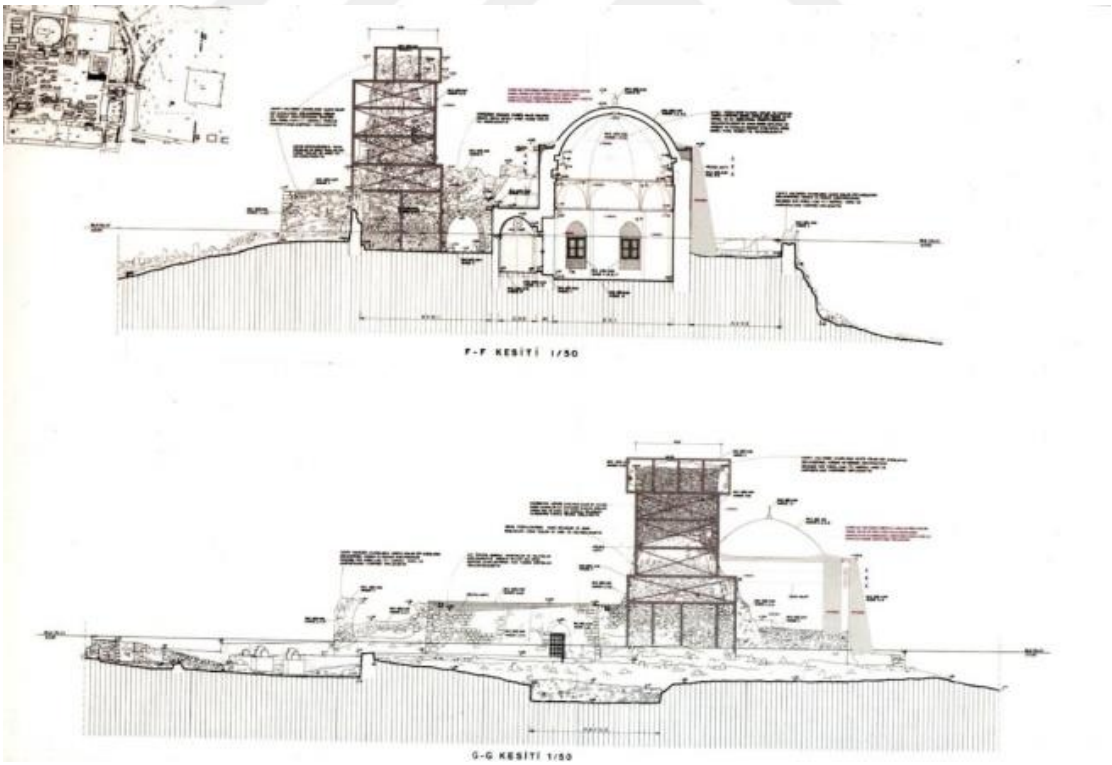
Avlunun kuzeydoğu köşesinde yer alan minaresi dörtgen planlıdır. Güney kenarındaki kemerli bir kapıyla giriş sağlanmaktadır. İçeriye küçük bir sahanlıktan sonra yukarıya çıkan merdivenler başlıyor. Kare merkez etrafında iki tur dönerek çıkışı sağlayan tuğla malzeme ile inşa edilen merdivenlerin büyük bir kısmı yıkılmıştır. Moloz örgülü duvarlarla inşa edilmiştir. Minarenin üst kısmı, ahşap hatıllar üzerine yerleştirilen konsollarla dışa taşırılmıştır. Konsollar tuğla malzeme ile birbirine bağlanmıştır. Kuzey duvarlarda pencere izi görülmekte birlikte içten molozla kapatılarak nişe dönüştürülmüştür.

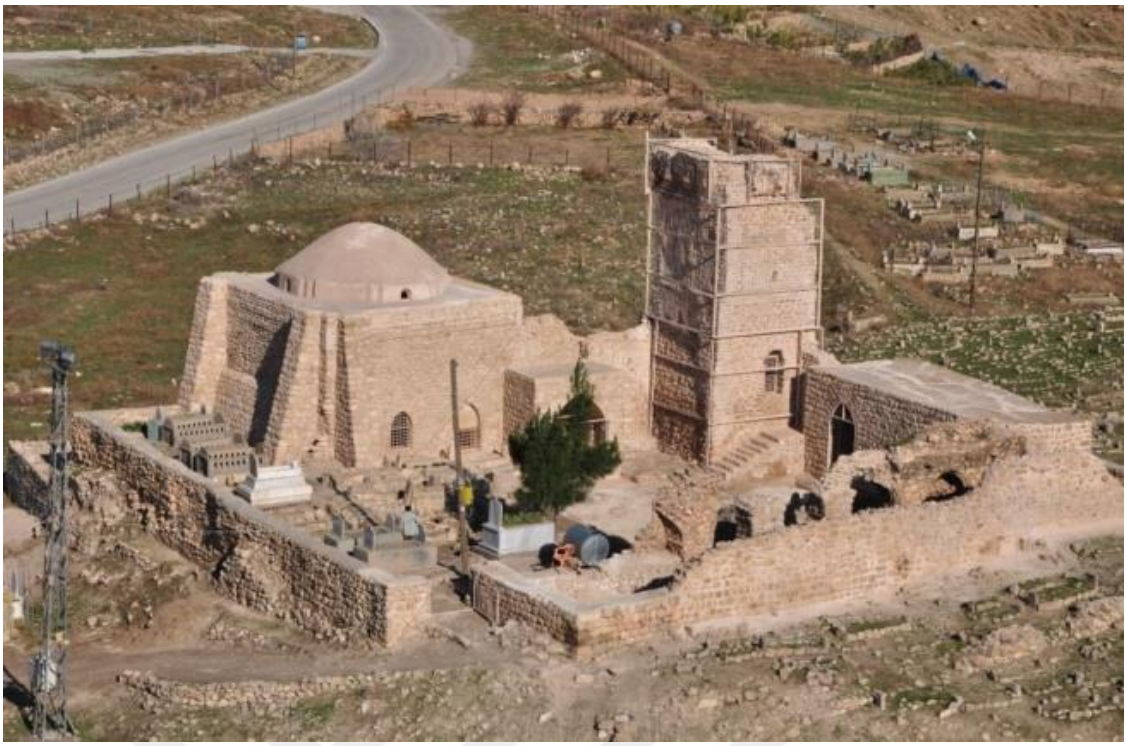
Şekil 3.10: İmam Abdullah Zaviyesi vaziyet planı (Hasankeyf Arkeolojik Kazı Başkanlığı Arşivi)

Fotoğraf 3.26: İmam Abdullah Türbesi Kazı Öncesi Genel Genel Görünüm
(Batman Müzesi Arşiv, 2015)

Şekil 3.11: İmam Abdullah Zaviyesinden Kesit
(Akgönül; Eliüşük, 2016)

Fotoğraf 3.27: İmam Abdullah Zaviyesi Kazı Sonrası Genel Görünüm
(Akgönül; Eliüşük, 2016)

Fotoğraf 3.28: İmam Abdullah Zaviyesi Türbe ve Minareden Görünüm
(Akgönül; Eliüşük, 2016)

Fotoğraf 3.29: İmam Abdullah Türbesi eyvan ve güney cepheden görünüm
(Akgönül; Eliüşük, 2016)

Fotoğraf 3.30: Türbenin Kubbe ve İmam Abdullah Mezar Sandukası
(Akgönül; Eliüşük, 2016)

Fotoğraf 3.31: Hasankeyf Müzesinde Sergilenen İmam Abdullah Türbesi'nin Orijinal Kapısı (Uluçam, 2022)

Fotoğraf 3.32: İmam Abdullah Türbesinin Bugünkü Kapısı
(Uluçam, 2022)

3.3.2. İmam Abdullah Zaviyesi Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Projesi

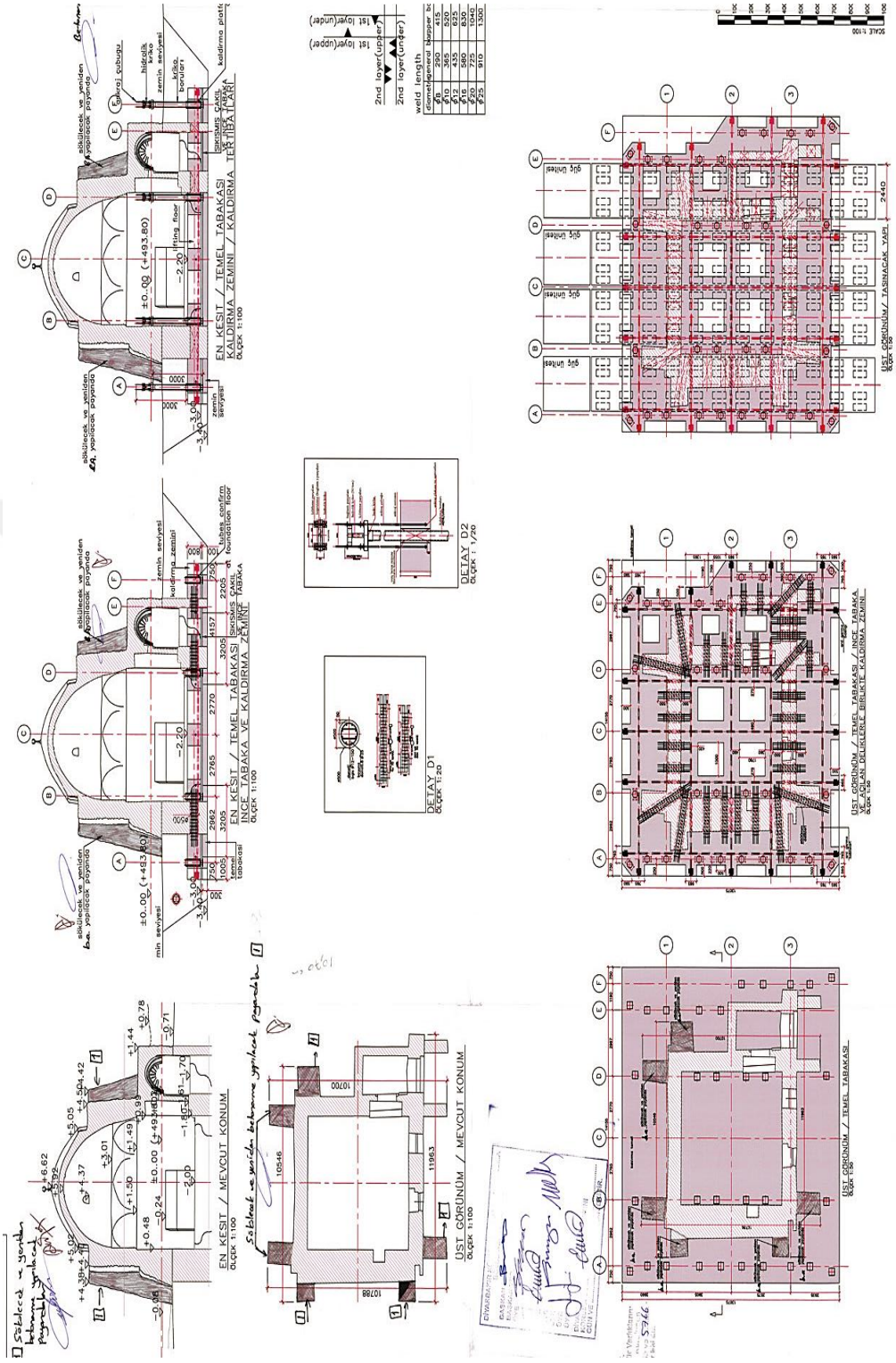
Taşıma öncesi, İmam Abdullah Zaviyesinin yapısal bozulmalardan dolayı neredeyse yıkılma konumuna gelen bölümlerinin sağlamlaştırılması amacıyla 2010 yılında Hasankeyf Kazı Başkanlığı tarafından 'Acil Önlem ve Takviye Projesi' hazırlatılmıştır. Ilısu Baraj Projesi çerçevesinde yapının koruma çalışmaları 2012-2013 yılları arasında tamamlanmıştır. Konservasyon ve restorasyon çalışmalarında ilk önce yapının dış duvarlarında çimento esaslı harçlar sökülmüştür. Ekseriyetinde zaviyenin duvar ve kubbesinde destekleme amaçlı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalarda koruma raporuna uygun şekilde kireç, taş tozu ve cas gibi malzemelerden oluşan harç kullanılmıştır (Akgönül; Eliüşük, 2016, s.193) (Foto 3.27).

Üst örtü sistemindeki çimento esaslı uygulamalar ve kasnağın etrafına sonradan eklenen, kasnağın orijinalliğini değiştiren eklenti uygulamaları kaldırılmıştır. Bu çalışma ile kubbenin sekizgen kasnağa oturan özgün haliyle restore edilmiştir. Minarenin iç bölümündeki merdiven ve çekirdekteki kayıplar nedeniyle harç enjeksiyonlu güçlendirme yapılmıştır. Kuzey ve güney yönünde diğer yapılarla ilişkili duvarlar bir miktar yükseltilerek yapının açılmasının önüne geçilmiştir. Üst taraflarda çelik konstrüksiyon ile sarmalanan minarenin yapısal çatlakları harç enjeksiyonu ile doldurularak derzleri yenilenmiştir (Akgönül; Eliüşük, 2016, s.210) (Foto 3.28).

Koruma yöntemi belirlenirken; türbe, minare ve zaviye kalıntılarının bütüncül taşınması, mezarların numaralandırılarak taşınması ve yeni yerinde bütünlenmesi, koruma-onarım çalışmalarının yapılması ve diğer önemli şahsiyetlere ait mezarlardaki ölü kalıntıların zaviyenin eteklerine yapılacak baldeken türbelere defnedilmesi planlanmıştır (Sevgi; Yılmaz; Koparan, 2021, s.1098) (Şekil 3.12).

Taşıma işlemleri aşağıda belirtildiği gibi tasarlanmıştır;

- Türbenin “Strüktürel Bütüncül Taşıma” yöntemiyle taşınması
- Kot seviyesi düşük duvarların “Bloklara Ayırarak Taşıma” yöntemiyle taşınması
- İnsitu olmayan, döşemelerin ve mezarların numara verilerek “Birim Yapı Elemanlarına Ayırarak Taşıma” yöntemiyle taşınması
- Minarenin “Strüktürel Bütüncül Taşıma” yöntemiyle taşınması
- Zaviye giriş yapılarının “Strüktürel Bütüncül Taşıma” yöntemiyle taşınması

Şekil 3.12: İmam Abdullah Türbesi Taşıma Projesi. (Sevgi, 2021)

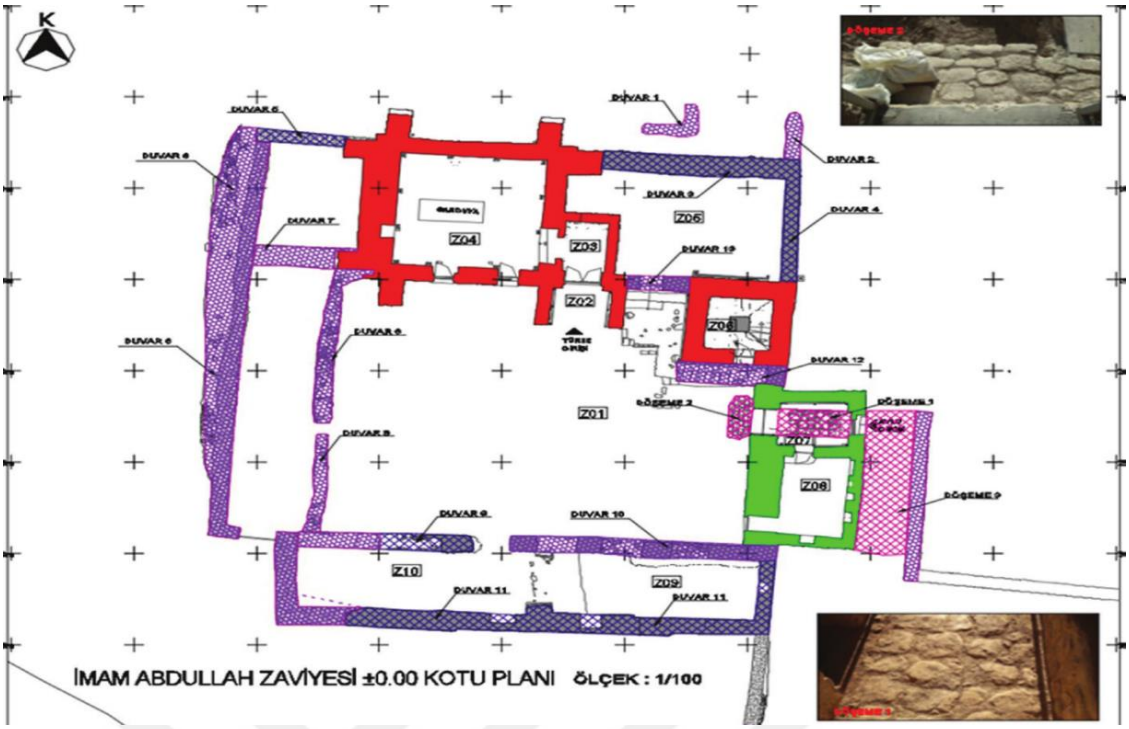

Fotoğraf 3.33: Büyük Avlu Mezar Açma ve Kot İnme Çalışmaları
(Batman Müze Arşivi, 2018)

Yapıdaki mezarların taş sandukalarına zarar vermeden numaralandırılarak birim elemanlarına ayrılmıştır. Taşıyıcı paletler ile stok sahasında taşınarak depolanmıştır. Eski mezarlardaki ölü kalıntıları numaralandırılarak kefenlenmiş Hasankeyf Müzesindeki depoda yeni alanın hazırlanmasına kadar korunmuştur. Son dönem mezarları, yeni Hasankeyf mezarlığına geçici olarak defnedilmiştir (Foto 3.33).

Yapının çevresi ve iç mekanlarında taşıma imalatlarının uygulanması için 1,5-2 m derine inerek yapının temelleri açığa çıkarılmıştır. Zaviyeye ait insitu olmayan bölümler numaralandırılarak "Birim Yapı Elemanlarına Ayırarak Taşıma Yöntemi"yle geçici stok alanına taşınmıştır. Türbe ve minarenin "Strüktürel Bütüncül Taşıma Yöntemi"yle taşıma imalatlarının gerçekleştirilebilmesi için türbenin güneyindeki eyvan ve minarenin arasındaki duvar bölümlere ayrılarak, duvar kalıntıları ise 3 parça şeklinde taşınmıştır (Sevgi; Yılmaz; Koparan, 2021, s. 1100) (Şekil 3.13).

Zaviyenin bölümleri sırasıyla türbe, minare ve giriş yapıları “Strüktürel Bütüncül Taşıma Yöntemi”yle taşınmıştır. Türbe, minare ve giriş yapıları etrafında yapılan çalışmalarda temel seviyesi açığa çıkarılmıştır. Kaldırma/taşıma levhalarının imal edilebilmesi için yapıyı ve kalıntılarını çevreleyen arkeolojik tabakalar dikkate alınarak kültür tabakalarına zarar vermeyecek şekilde planlama yapılmıştır (Foto 3.35, 3.36).

Şekil 3.13: İmam Abdullah Zaviyesi taşınan birimlerin gösterimi
(Sevgi, 2021)

Fotoğraf 3.34: Karotla açılan deliklere demir kirişlerin yerleştirilmesi ve demir donatının bağlanması
(Batman Müze Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.35: İmam Abdullah Türbesi Minareye Açılan Delgilerden Görünüm
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.36: İmam Abdullah Türbesi Minareye Açılan Delgilere Çelik Krişlerin Yerleştirilmesi
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Türbe yapısının temel ile birlikte yüksekliği yaklaşık 9.55m, temel 30cm yükseltilmiş, 17x15m ebatlarında, destek levhası 80cm yüksekliğinde ve 13x14m ebatlarında, taşıma levhası ile beraber yük 800 ton. minare yapısı, temel ile birlikte, yaklaşık 11.99 m yüksekliğinde, 30 cm yüksekliğinde ve 80 cm kalınlığında6.70 x 6.45m boyutlarında kaldırma/taşıma platformuyla beraber yük 380 ton olarak hesaplanmıştır.

Türbenin taşınması için hidrolik krikoların destek alacağı 30 cm yüksekliğinde 17x15 m ölçülerinde betonarme kaldırma temeli inşa edilmiştir. Türbe, minare ve zaviyenin kaldırılmasında kullanılacak lastik tekerlekli kendinden tahrikli modüler taşıyıcıların (SPMT) ebatlarına göre hidrolik kriko yerleşimi yapılmıştır. Türbenin kaldırma aşamasında dengesinin sağlanabilmesi kriko grubu, yapının ağırlık merkezine göre, üç farklı hatta sıralamıştır (Foto 3.34).

Türbenin kaldırma ve indirme uygulamasında 32 adet hidrolik kriko kullanılmıştır. Her krikoya binen yük maksimum 56 ton iken, türbenin krikolara bindirdiği yük 25 ton olarak hesaplanmıştır. Donatı ve hidrolik krikolar taşıma kalıbı içine yerleştirildikten sonra beton dökülerek kaldırma/taşıma plağı imalatı hazır hale getirilmiştir. Kaldırma/taşıma plağına bağlanan hidrolik krikoların desteğiyle türbe temelden ayrılarak 12 cm'lik kademeler halinde toplamda 13 set kaldırma işlemi uygulanmıştır. Yapı, 156 cm yükseltilerek SPMT'lerin altına girebilecek şekilde ayarlanmıştır. Dört sıra halinde toplam 48 akslı kendinden tahrikli modüler taşıyıcılar (SPMT) kullanılmıştır. Türbenin taşımasında SPMT'lerin bir aksına binen yük 18 ton olmuştur (Foto 3.37, 3.38).

Türbe, 10 Eylül 2018 tarihinde sağlam bir şekilde arkeopark alanına taşınmıştır. Minarenin kaldırılma ve indirme işleminde 14 adet hidrolik kriko kullanılmış ve hidrolik krikolara binen yük 25 ton olarak hesaplanarak, 20 akslı SPMT kullanılmıştır. Minare, 12 Eylül 2018'de; Zaviyenin giriş yapıları da aynı yöntem ve uygulamalarla 19 Ekim 2018 tarihinde arkeopark alanına taşınmıştır. Bloklara ayrılarak taşınan 3 parça duvar, yapıya montajı yapılarak taşıma işlemleri tamamlanmıştır (Sevgi, Yılmaz, & Koparan, 2021, ss. 1103-1106) (Foto 3.39, 3.40).

Yapının mevcut yerinde, özgün plan düzeninde yeniden inşa edilmiştir. Çimento içerikli uygulamalar temizlenmiştir. Zaviyenin bütün bölümlerinde, yapısal sorunların çözümüne yönelik çatlaklar, ayrışmalar, duvar örgüsündeki derzlerin restorasyonu yapılmıştır (Sevgi; Yılmaz; Koparan, 2021, s.1106) (Foto 3.41, 3.42, 3.43, 3.44).

Fotoğraf 3.37: İmam Abdullah Türbesi'nin (SPMT) Üzerine Alınması
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.38: İmam Abdullah Türbesi'nin 10'ar cm'lik Periyotlarla Yükseltilmesi
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.39: İmam Abdullah Türbesi'nin Taşıma İşlemleri
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.40: İmam Abdullah Zaviyesi, Minarenin Taşıma İşlemleri
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.41: İmam Abdullah Zaviyesi'nin Arkeopark Alanına Yerleştirilmesi (Sevgi, 2021)

Fotoğraf 3.42: İmam Abdullah Zaviyesi Taşıma Sonrası Arkeopark Alanındaki Görünümü

Fotoğraf 3.43: İmam Abdullah Zaviyesi Arkeopark Alanındaki Kuzey Cepheden Görünümü

Fotoğraf 3.44: İmam Abdullah Zaviyesi ve Baldeken Türbelerin Arkeopark Alanındaki Konumu

3.4. Orta Kapı (Eyyubi Kapısı)

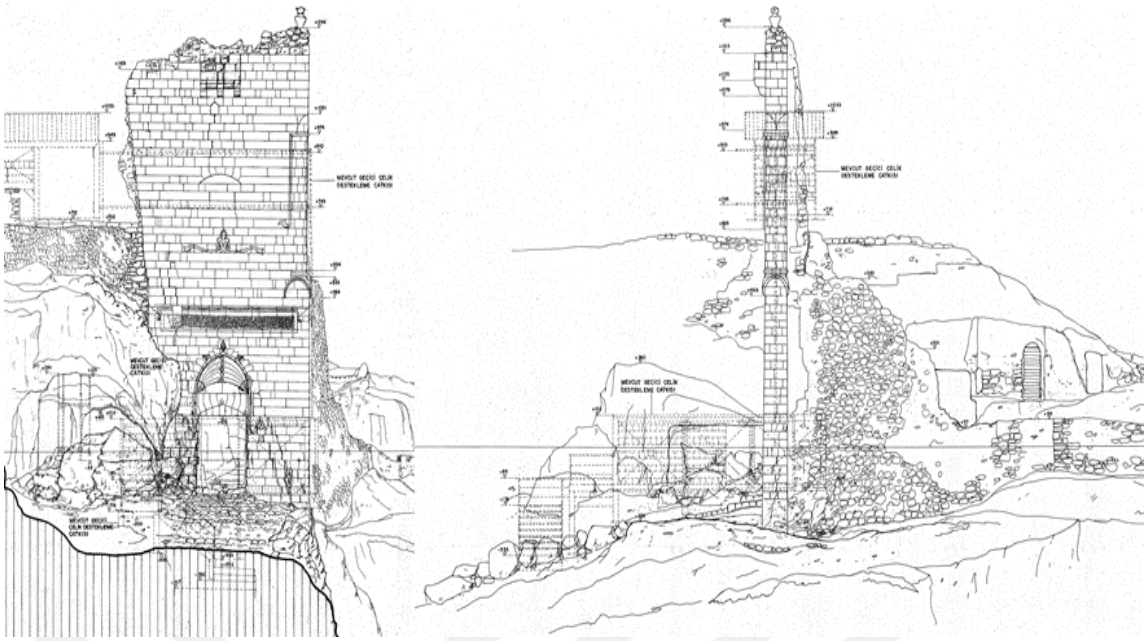
3.4.1. Orta Kapı'nın (Eyyubi Kapısı) Tarihçesi ve Mimari Özellikleri

Yukarı şehir olarak da bilinen Hasankeyf Kalesi, Dicle Nehri kıyısına sarp ve doğal bir kayalık üzerine inşa edilmişti. Dik yamaçlara sahip olan kaleye doğu ve batı olmak üzere iki yoldan çıkılır. Doğu tarafından ulaşılan yolda anıtsal kapılar dikkat çekmektedir. Özellikle günümüzde "Orta Kapı" ismiyle bilinen üçüncü kapı tek satırlık nesih yazılı kitabesine göre 1416 yılında Eyyûbi Sultanı Süleyman tarafından yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Yurttaş, 1991, s. 238; Kozbe, 2017, s.337). Kapı, dikdörtgen şekilli ve kahverengi düzgün kesme taşlarla örülmüştür. Arka yüzü ise moloz taşlardan yapılmıştır. Kapı yukarıya doğru geçiş sağlamaktadır ve mağaralar üzerine inşa edilmiştir. Kapı, batısındaki kaya kütlesinden destek almaktadır. Kapının sağ ve solunda yükselen söveler atkı taşlarıyla hareketlendirilmiştir. Kitabenin üst kısmı palmet motifleriyle süslenmiş, alt kısmı ise dalgalı iki silme ve birer rumiyle sonlandırılmıştır (Yurttaş, 1991, s. 239) (Foto 3.45, 3.46) (Şekil 3.14).

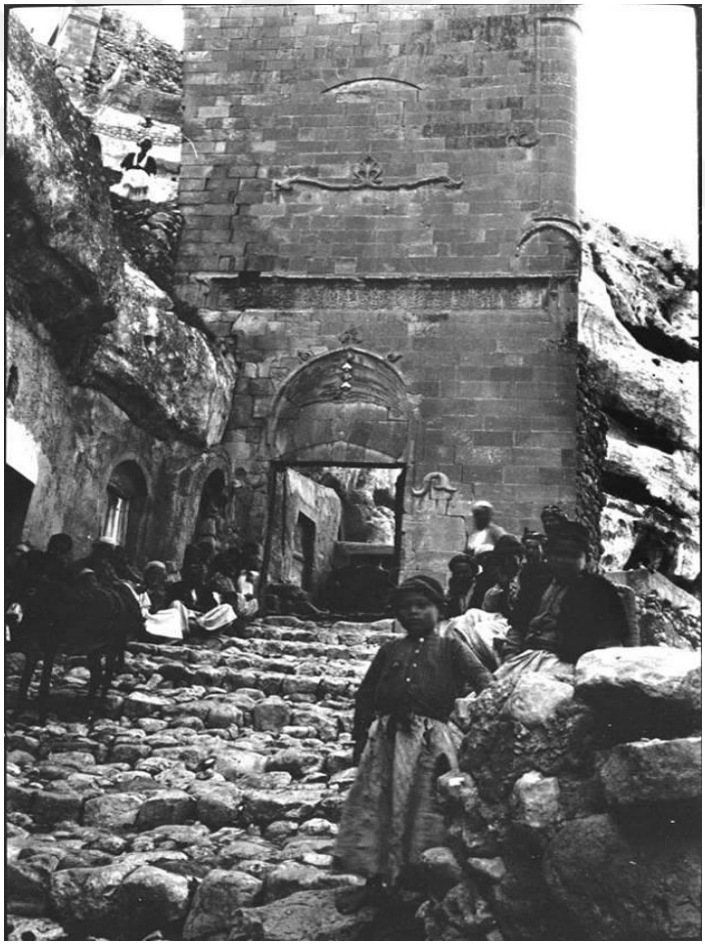
Eyyubi Dönemi mimarlığının önemli bir örneği olan kapı, tılsım içeren motifleri, palmetli ejder figürü kabartmaları gibi bezemeleriyle dikkat çekmektedir. Kale kapısını savunmaya yönelik olarak tasarlanan kapının arkasında, "seğirdim" denilen nöbet ve yürüyüş alanı bulunmaktadır. Kapının doğudaki kenarı düzgün kesme taşlara oyulmuş ince silmelerle süslenirken, ön yüzdeki atkı taşları ve alınlık süslemeleri, minare pabuçlarını andıran kaideden silindirik gövdeye geçişte yumuşak bir geçiş sağlar ve daha sonra düz bir şekilde devam eder (Kozbe, 2017, s.337).

Fotoğraf 3.45: Hasankeyf Orta Kapısı'nın (Eyyubi Kapısı) taşınmadan önceki konumu (Yılmaz vd., 2021)

Şekil 3.14: Hasankeyf Orta Kale (Eyybi Kapısı) Kapısı Çizimi
(Yılmaz vd., 2021)

Fotoğraf 3.46: Orta Kapı (Eyyubi Kapısı) Genel Görünüm (Gertrude Bell, 1911)

3.4.2. Orta Kapı'nın (Eyyubi Kapısı) Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Projesi

Yapıda, 2002-2010 yılları arasında yapılan koruma uygulamaları kapsamında sağlamlaştırma ve güçlendirme işlemleri gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamalar, çelik strüktür güçlendirme, duvardaki derz dolgu uygulamaları ve kapıdaki eksik bölümlerin benzer malzemeyle tamamlanması gibi işlemleri içermiştir. Bu sayede, koruma ve kurtarma uygulamaları öncesinde herhangi bir müdahaleye gerek duyulmamıştır (Yılmaz; Sevgi; Koparan; Çetin, 2021, s.96-97).

Kapının taşınması öncelikle bütüncül taşıma yöntemiyle planlanmıştı. Ancak yapı, ana kayadan destek aldığı için çevresindeki mağaraların çökme riski ve daha önce yapılan strüktürel çelik takviye işlemleri göz önünde bulundurulduğunda, bütüncül taşıma yöntemi riskli bir seçenek olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, kapının yatay olarak üç blok halinde taşınması kararlaştırılmıştır. Bu yöntem, kapının strüktürel bütünlüğünü korurken taşıma işlemini daha güvenli hale getirmiştir (Yılmaz; Sevgi; Koparan; Çetin, 2021, s.99) (Şekil 3.15, 3.16).

Yüksekliği 15,5 m ve ağırlığı 337 ton olan kapı, 72 tonluk çelikten yapılmış taşıyıcı strüktür monte edilerek 101 ton, 113 ton, ve 123 ton olacak şekilde 3 bloğa ayrılmıştır. Doğu cepheden karot makinesi kullanılarak 14 delik açılmış ve bu deliklere çelik borular yerleştirilmiştir. Çelik strüktür bu borulara monte edilerek yapı taşımaya hazır hale getirilmiştir. Yapıdaki çelik konstrüksiyonun da ağırlığı hesaplanarak, alt blok 147 ton, orta blok 125 ton ve üst blok 137 ton şeklinde 4 adet 50 ton kapasiteli hidrolik kriko kullanılarak ayırılmıştır (Foto 3.47, 3.48, 3.49).

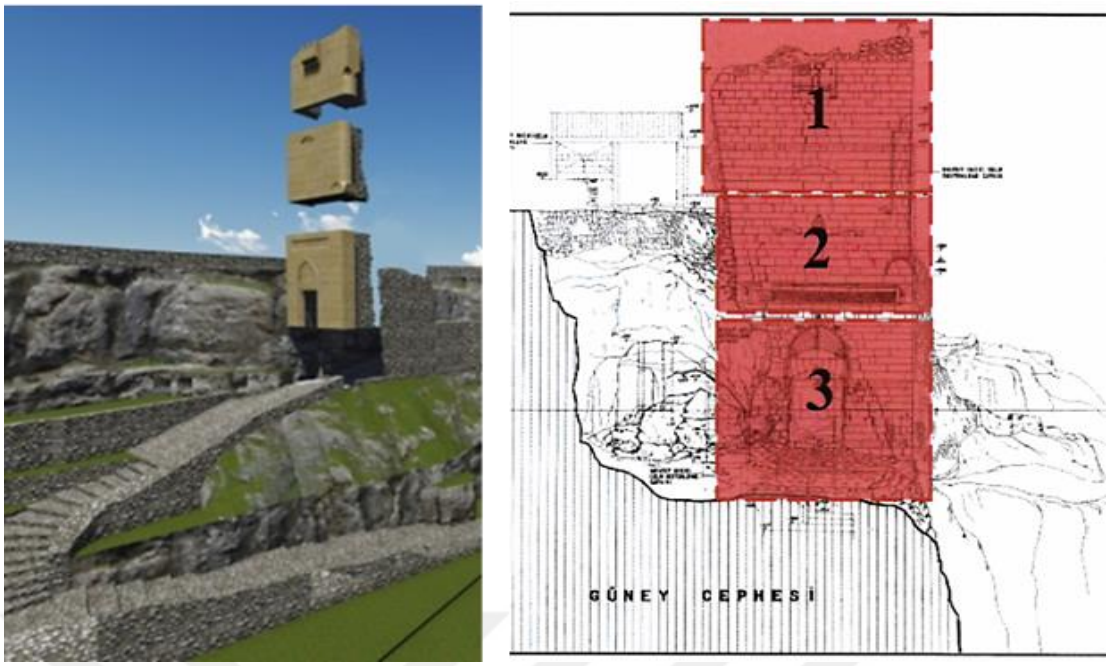
Daha sonra 650 ton kapasiteli mobil vinç kullanılarak, 24 akslı kendinden tahrikli modüler taşıyıcı (SPMT) ile kapı 191 metre mesafedeki geçici stok alanında bekletilmiştir (Foto 3.50, 3.51). Ardından mobil vincin Arkeopark Alanı'na kurulumu yapılmış ve bekletilen üç yapı bloğu 4174 metre uzaklıktaki Arkeopark Alanına, 37.40 metre yükseklikte taşınmıştır (Yılmaz; Sevgi; Koparan; Çetin, 2021, s.100-102; Batman Müzesi Arşivi, 2018). Orta Kapı (Eyyubi Kapısı) yeni yerinde restorasyon çalışmaları tamamlanarak ziyarete hazır hale getirilmiştir (Foto 3.52, 3.53, 3.54, 3.55) (Şekil 3.17).

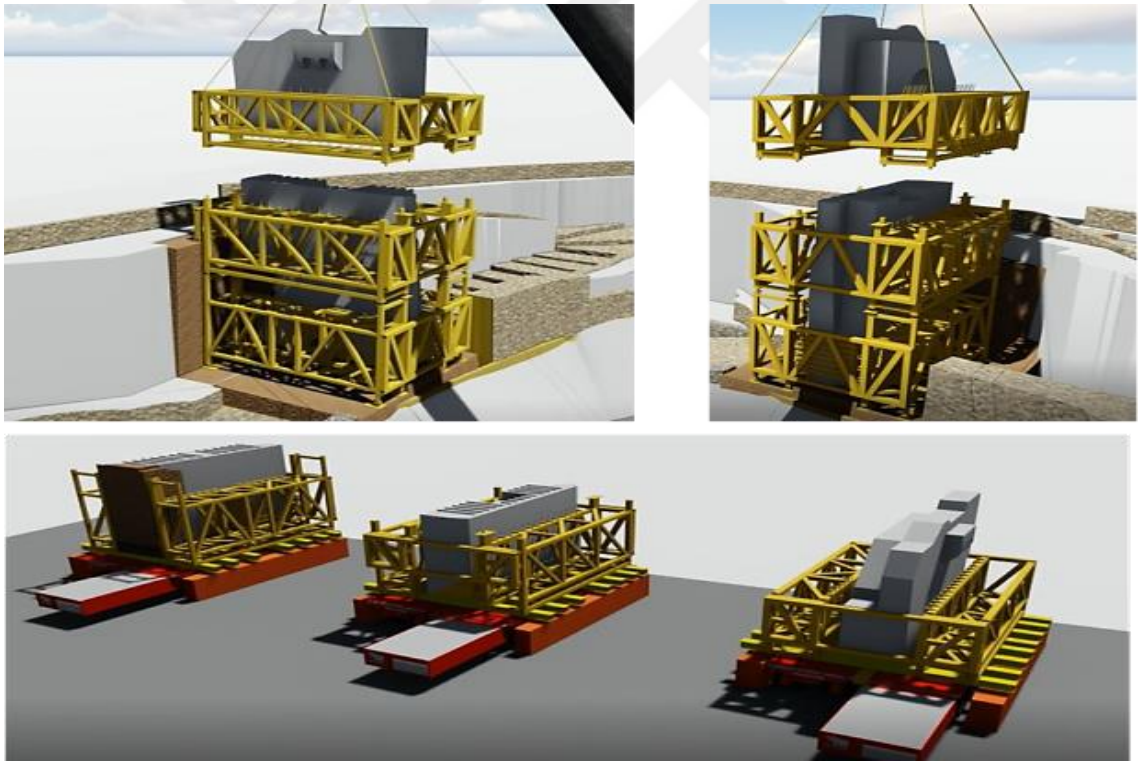
Fotoğraf 3.47: Orta Kapı Çelik Konstrüksiyonlarla Güçlendirme İşlemi
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.48: Orta Kapı Çelik Konstrüksiyonlarla Güçlendirme İşlemi
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Şekil 3.15: Orta Kapı'nın 3 Yapı Bloğuna Yatay Şekilde Ayrılması ve Üç Boyutlu Model Çizimi (Yılmaz vd., 2021)

Şekil 3.16: Orta Kapı'nın 3 Yapı Bloğuna Yatay Şekilde Ayrılması ve Üç Boyutlu Model Çizimi (Yılmaz vd., 2021)

Fotoğraf 3.49: Orta Kapı Karot Açma Çalışmaları
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.50: Kale Kapısı'nın Üç Bloğa Ayrılarak 650 Ton Kapasiteli Mobil Vinçle Kaldırılma Çalışmaları (Yılmaz; vd., 2021)

Fotoğraf 3.51: Orta Kapı Yapı Bloklarının SPMT ile Taşıma İşlemi
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.52: Orta Kapı'nın Arkeopark İçerisinde Konumlandırılması
(Batman Müzesi Arşivi, 2018.)

Şekil 3.17: Orta Kapı Arkeopark Alanındaki Yerleşim Planı
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.53: Orta Kapı Arkeopark Alanındaki Konumundan Genel Görünüm

Fotoğraf 3.54: Orta Kapı Arkeopark Alanındaki Konumundan Genel Görünüm

Fotoğraf 3.55: Orta Kapı Arkeopark Alanındaki Konumundan Genel Görünüm

3.5. Eyyubi Kızlar Cami

3.5.1. Eyyubi Kızlar Camisi'nin Tarihçesi ve Mimari Özellikleri

Halk arasında "Camii Benat" olarak da bilinen taşınmaz kültür varlığı, Arkeopark Alanına taşınmadan önceki konumu Dicle Nehri kenarında Aşağı Şehir'de, Koç Camii ve Sultan Süleyman Camii'nin doğusunda yer almaktaydı. Yapının üzerinde kitabesi olmamasından dolayı inşa tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, yapılan mimari değerlendirmelere göre taşınmazın 14. yüzyıl sonu veya 15. yüzyıl başlarında Eyyubi Dönemi'nde yapılmış olabileceği düşünülmektedir (Kozbe, 2017, s. 288).

Son dönemlerde yapıya eklenen bölümleriyle cami olarak kullanılmış olsa da, Gabriel'e göre bir anıt mezar olarak yapıldığı söylenmektedir. Bu durumu destekler nitelikte kare avlunun dört köşesine yerleştirilen türbelerin varlığı ve kuzeydoğu odaların içinde mezar taşlarının yer alması, yapının ilk olarak anıt mezar külliyesi olarak inşa edildiği kabul görmektedir (Kozbe, 2017, s. 288; Kılcı, 1987: 162; Yurttaş, 1991 s. 151; Gabriel, 1933, s. 62) (Şekil 3.19, 3.19).

Yapı özgün bir mimari anlayışla tasarlanmıştır. Kuzey cephede yer alan taç kapı ile kare planlı avluya girilir. Dikdörtgen bir formda dışa taşkın bir şekilde düzgün kesme taşlarla yapılmış olan taç kapı, giriş kemerinden yukarısı yıkılmıştır. Avluda, doğu ve batı cephede simetrik olarak üç kapı açıklığı yer alır. Aynı cephede taç kapının iki tarafında mihrabiye ve pencere açıklığı bulunmaktadır. Doğu cephede dışa taşkın kubbeli iki mekânın arası birleştirilmiş ve ikiye bölünerek mescid olarak kullanılmıştır (Kılcı, 1987: 162; Yurttaş, 1991 s. 151). Günümüzde bu yapı grubundaki bir oda depoya dönüştürülmüşken, diğer üç oda birer camekânlı koridorla bir bütün haline getirilerek üstü kapatıldıktan sonra cami olarak kullanılmıştır (Kozbe, 2017, s. 288). Güneyde yer alan mihrap nişleri kuzeydeki nişlere kıyasla daha derin yapılmıştır. Kuzeyde yer alan türbelerin kubbeleri yıkılmış, bunun yerine tonoz ile örtülmüştür (Foto 3.56, 3.57).

Öyle ki, Hasankeyf'te yapılan yapılar içerisinde, Süleyman Han Camii ve Er Rızk Camii minareleri hariç diğer yapıların iç ve dış cephelerinde bu denli kaliteli malzeme görülmez (Yurttaş, 1991, s. 152). Yapının kuzey cephesi oldukça süslü, Selçuklu mimari üslubunu sürdüren taş işçiliği sergilemektedir. Yapının kapı ve pencereleri dışta çepeçevre bitkisel, geometrik ve yazı örneklerinden oluşan süsleme kompozisyonları ile bezenmiştir (Kozbe, 2017, s. 288). Yapıda düzgün kesme taş malzeme kullanılmış ve süslemeye fazlasıyla önem verilmiştir.

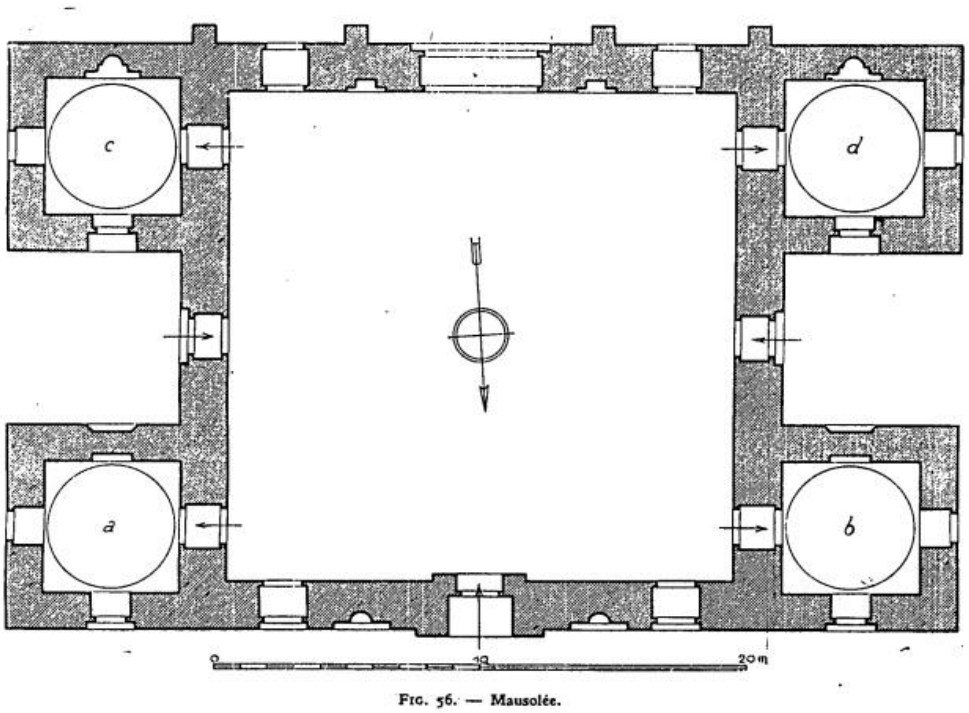
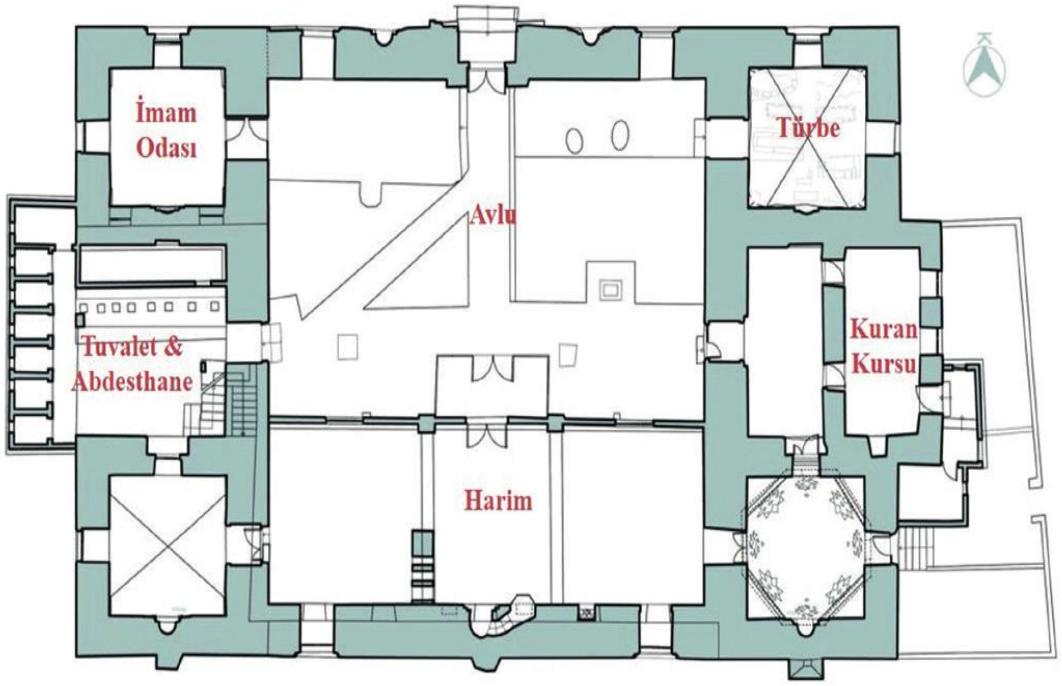

FIG. 56. — Mausolée.

Şekil 3.18: Eyyubi Kızlar Camii Ekleme Yapılmadan Önceki Planı
(Batman Müzesi Arşivi)

Şekil 3.19: Hasankeyf Kızlar (Eyyubi) Camiinin Taşıma Öncesi Mevcut Durum Planı
(Yılmaz, 2021)

Fotoğraf 3.56: Kızlar (Eyyubi) Camii'nin Güney Cepheden Görünümü
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.57: Kızlar (Eyyubi) Camii'nin Üstten Görünüm
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

3.5.2. Eyyubi Kızlar Camii Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Projesi

2010 yılında Eyyubi Kızlar Camii'nin korunması ve onarımı amacıyla Kazı Başkanlığı tarafından çeşitli müdahaleler gerçekleştirilmiştir. Bu müdahaleler arasında dış duvarlardaki çimento dolgulu derzlerin temizlenmesi, temizlenen derz boşluklarının ve açılan derzlerin kireçli onarım harçlarıyla doldurulması gibi uygulamalar yer almıştır. Yapıya yönelik yapılan incelemeler sonucunda, geniş kapsamlı bir güçlendirme ve sağlamlaştırma işlemine gerek olmadığı tespit edilmiştir (Yılmaz vd. 2021, s. 338).

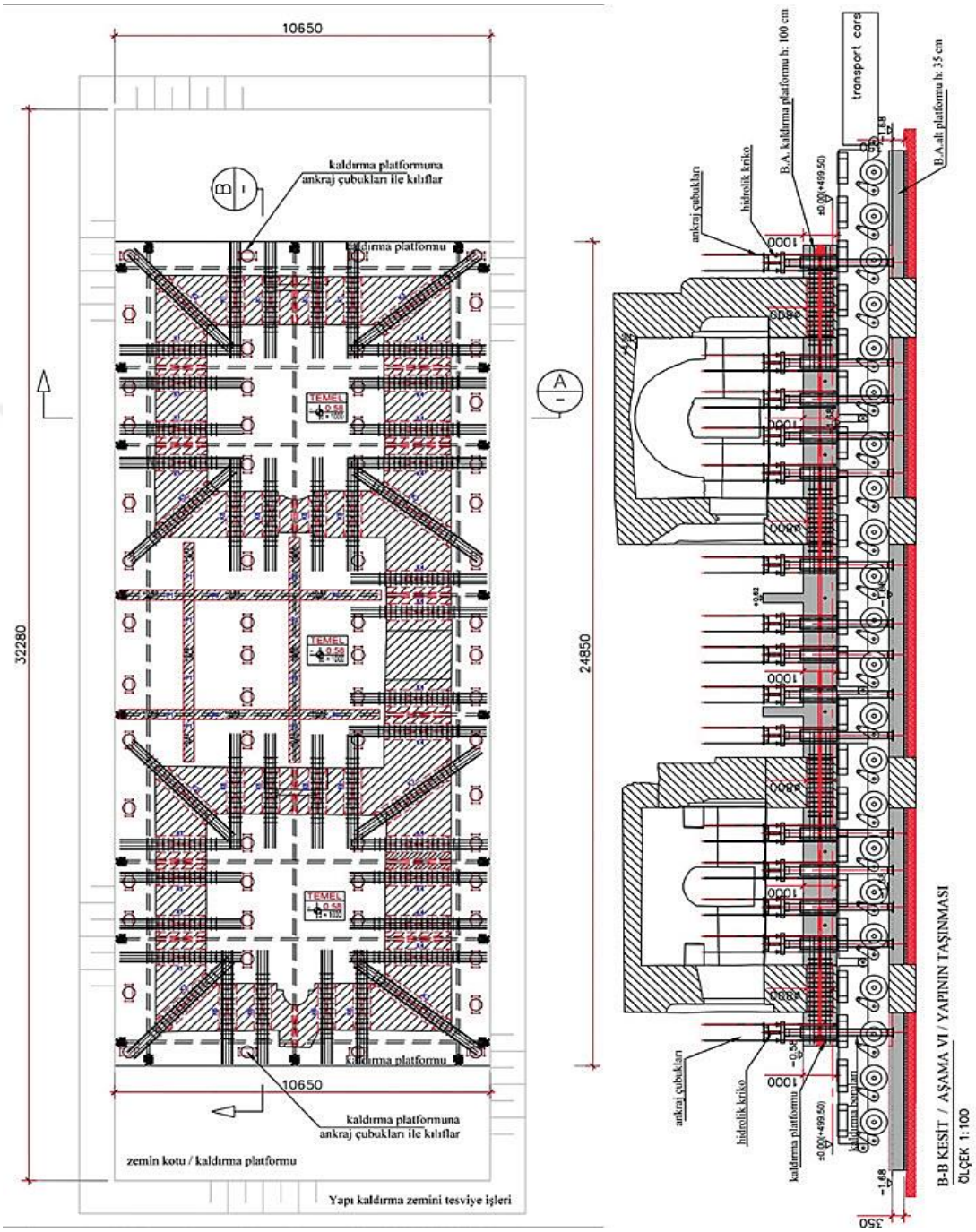
Kızlar (Eyyübi) Camii, baraj gölü suları altında kalma riskine karşı alınan önlemler kapsamında bütüncül taşıma yöntemleriyle korunmuştur. Bu proje kapsamında, caminin kare planlı avlusunun doğu ve batı taraflarındaki ana mekân kütleleri, SPMT'ler kullanılarak taşınmıştır. Avlunun kuzey ve güney taraflarındaki alçak seviyeli duvarlar ise bloklara ayrılarak daha yüksek bir seviyede yeniden kurulmuştur (Batman Müzesi Arşivi, 2018) (Şekil 3.20, 3.21).

Bu prensipler doğrultusunda, caminin tüm mekân kütlelerinin temelleri iç ve dış çevrelerinde gerçekleştirilen arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılmıştır. Kazı ve temizlik işlemleri sonrasında, muhtemel mezarların taşınması için gerekli tedbirler alınmıştır. Kuzey ve güney avlu duvarları bloklara ayrılarak geçici depo alanına taşınırken, doğu ve batı ana mekan kütleleri bütüncül taşıma yöntemiyle taşınmıştır. Yeni konumunda, caminin restorasyon ve sergileme çalışmaları tamamlanmış ve ziyarete hazır hale getirilmiştir (Yılmaz vd. 2021, s. 338) (Foto 3.58, 3.59).

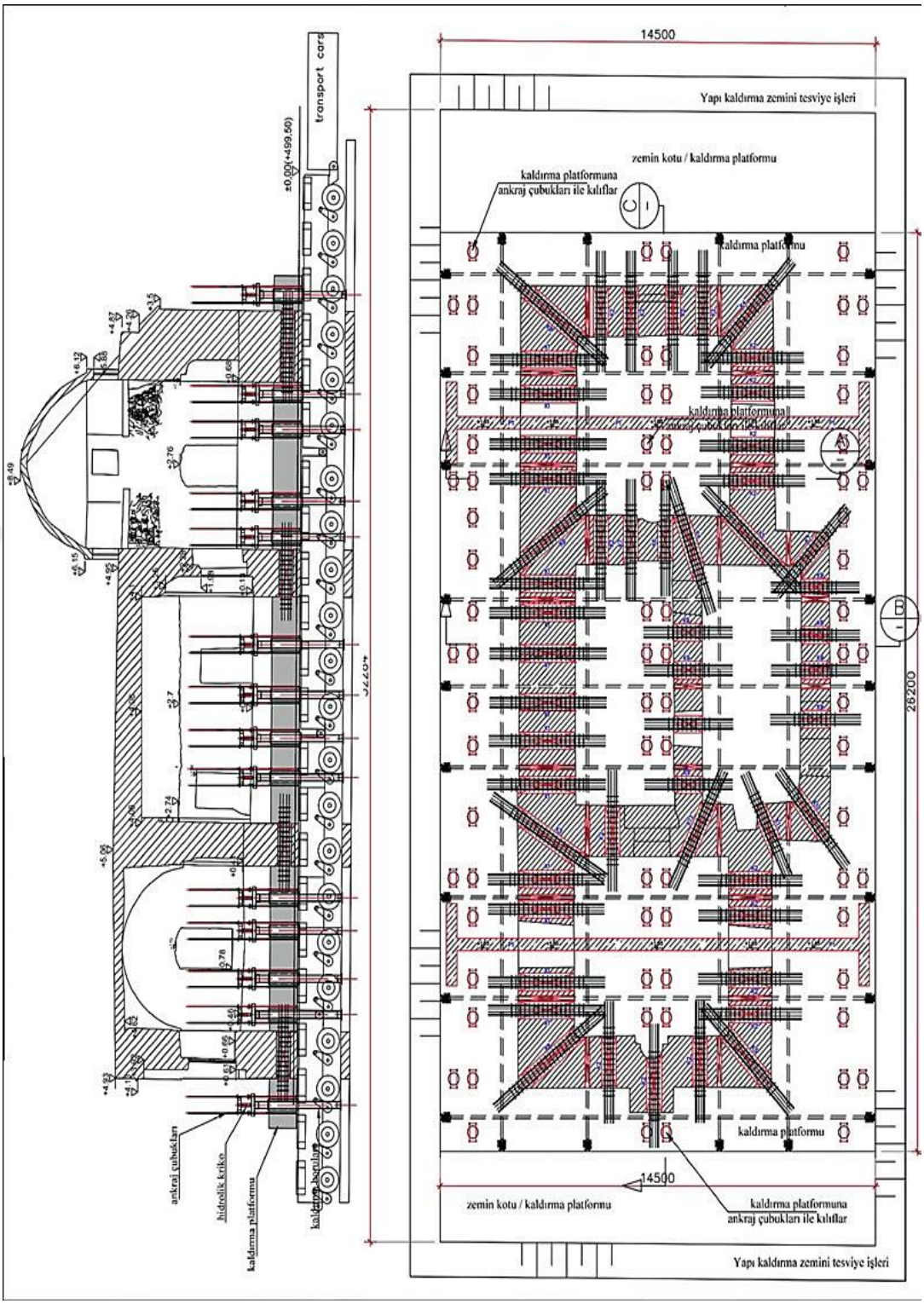
Taşma öncesi yapılan çalışmalarda öncelikle, özgün yapıdan betonarme eklentiler ayıklanmıştır. Daha sonra, yapının temel seviyesine inmek için Kazı Başkanlığı gözetiminde avlu ve iç kısımda 2 metre, dış duvar ve çevresinde ise 3,8 metre arkeolojik kazı çalışmaları yapılmıştır. Bu kazılar neticesinde, kuzeydoğu türbede 16 adet mezar, kuzeybatı türbede 4 adet mezar, güneybatı türbede 3 adet mezar ve güneydoğu türbede ise 5 adet mezar ortaya çıkarılmış ve taşınmıştır (Yılmaz vd., 2021, 342). Bu çalışmalarla yapının anıt mezar külliyesi olarak inşa edildiği de belgelenmiştir (Foto 3.60).

Taşıma işlemleri için öncelikle taşınacak blokların ağırlıkları hesaplanarak temel seviyesinde boşluklar açılmış ve 80 cm yüksekliğinde ve 30 cm genişliğinde betonarme ızgara kiriş sistemi imal edilmiştir. Ardından, yapı disk kesim makineleri kullanılarak 3 bloğa ayrılarak taşınmaya hazır hale getirilmiştir. Bloklar, 650 ton

kapasiteli mobil vinç ve 12 akslı SPMT kullanılarak 5264 metrelik bir mesafe kat edilerek geçici stok alanına taşınmıştır (Yılmaz vd., 2021, 343) (Foto 3.61, 3.62).

Şekil 3.20: Hasankeyf Kızlar (Eyyübi) Camii Batı Bloğu Taşıma Projesi (Yılmaz vd., 2021)

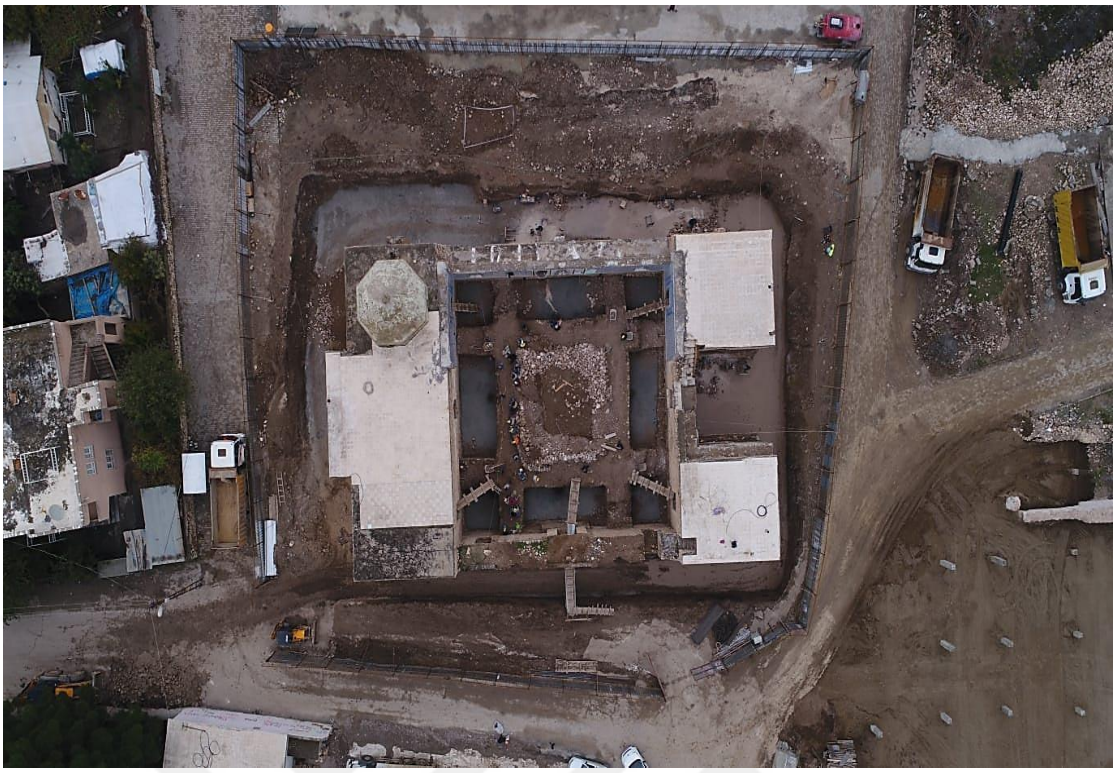
Şekil 3.21: Hasankeyf Kızlar (Eyyübi) Camii Doğu Bloğu Taşıma Projesi (Yılmaz vd., 2021)

Fotoğraf 3.58: Kızlar (Eyyubi) Camii Temel Açma Çalışması
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.59: Kızlar (Eyyübi) Camii Mekânlarındaki Mezarların Arkeolog ve Antropologlar Tarafından Ortaya ÇıkartılarakTaşınması Çalışmaları (Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.60: Kızlar (Eyyubi) Camii Temel Açma Çalışması Üstten Görünüm
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.61: Kızlar Camii Karot Delgi ve Kalıp İşlemleri
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Kızlar Camii'nin doğu ve batı ana mekân bölümleri, strüktürel bütüncül taşıma yöntemiyle kurtarılan anıt eserler arasında en ağır olanlardandır. Bu bölümlerin taşınması için, caminin mevcut yerindeki zemin koşullarında sahip olduğu statik koşulları ve strüktür bütünlüğünü koruyacak, aynı zamanda yapı yükünün dengeli dağılımını sağlayacak bir betonarme platforma eklenmiş kriko sistemi kullanılmıştır. Bu sistem sayesinde bölümler kaldırılmış ve SPMT üstüne alınarak taşınması planlanmıştır.

Kızlar Camii'nin strüktürel bütüncül nakliyat çalışmalarının ilk aşamasında, doğu ana mekân kütlesi için 2300 ton, batı ana mekân kütlesi için 2100 ton ağırlıkta kaldırma işlemi yapılması planlanmıştır. Bunun için öncelikle, betonarme kaldırma platformunun altında, 30 cm genişliğinde bir betonarme temel zemini platformu oluşturulmuştur. Daha sonra, duvar hattında eşit aralıklarla, doğu kütlesinde 53 ve batı kütlesinde 44 adet olmak üzere 50 cm çapında altlı üstlü ve birbiriyle kesişen delikler açılmıştır. Bu deliklere, 32 mm çapındaki demir donatı yerleştirilerek boşluk bırakmadan beton ile doldurulmuştur. Son olarak, doğu ve batı ana mekân kütlelerinin kaldırılması ve taşınması için 100 cm kalınlığındaki betonarme kaldırma platformları imal edilmiştir (Yılmaz vd., 2021, 344-345) (Foto 3.63, 3.64, 3.65).

Öncelikle, her biri 50 ton kapasiteli hidrolik krikolar yardımıyla, doğu ve batı bölümlerinin altına çelik borular yerleştirilmiş ve mekânlar 1,45 metre kaldırılmıştır. Daha sonra, doğu bölümü için 4 sıra 22 akslı (toplam 88 aks) ve batı bölümü için 3 sıra 24 akslı (toplam 72 aks) kendinden tahrikli modüler taşıyıcı (SPMT) kullanılarak taşıma gerçekleştirilmiştir. Eyyubi Kızlar Camii'nin doğu ve batı bölümleri, 5264 metre uzunluğundaki, yüzde 4 eğimli, 15 metre genişliğindeki taşıma yolu kullanılarak yeni konumları olan Arkeopark alanına taşınmıştır. Bu alanda bekletilen bloklar daha sonra yapıya dahil edilerek, caminin restorasyon ve sergileme çalışmaları tamamlanarak ziyarete açılmıştır (Yılmaz, 2021, s.347) (Foto 3.66, 3.67, 3.68)

Eyyubi Kızlar Camii'nin yeni yerinde sergilenmesi ve ziyarete açılması için aşağıdaki restorasyon çalışmaları gerçekleştirildi:

- Cami üzerindeki ek bölümler (tuğla, çini, sıva, boya, beton vb.) kaldırıldı.
- Caminin orijinal duvarlarında hasar görmüş taşlar ve derzler tamir edildi.
- Taşıma öncesi kazılan mezarlar yeni yerinde yeniden gömüldü.
- Yeni kubbeler inşa edildi ve kubbe kaplaması olarak korten çeliği tercih edildi.
- Kapı ve pencereler de korten çelikten imal edildi.

Fotoğraf 3.62: Kızlar (Eyyubi) Camii, Avlusunun Güneyinde ve Kuzeyinde Yer Alan Duvarlarının 3'er Bloğa Ayrılması ve Taşıma Çalışmaları (Yılmaz vd., 2021)

Fotoğraf 3.63: Kızlar (Eyyubi) Camii Batı Bloğu Temel Zemini Platformu ve Betonarme Kaldırma Platformu İmalat Çalışmaları (Yılmaz vd., 2021)

Fotoğraf 3.64: Kızlar (Eyyubi) Camii Doğu Bloğu Temel Zemini Platformu ve Betonarme Kaldırma Platformu İmalat Çalışmaları (Yılmaz vd., 2021)

Fotoğraf 3.65: Kızlar (Eyyubi) Camii Batı ve Doğu Bloğu Kaldırma Kriko Sisteminin Kurulması ve SPTM Taşıyıcı Platform Üzerine Alınması (Yılmaz, 2021)

Fotoğraf 3.66: Kızlar (Eyyubi) Camii Arkeopark Alanındaki Yeni Konumuna Taşınması Çalışmaları (Yılmaz vd., 2021)

Fotoğraf 3.67: Hasankeyf Kızlar (Eyyubi) Camiinin Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Görünüm

Fotoğraf 3.68: Hasankeyf Kızlar (Eyyubi) Camiinin Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Görünüm

3.6. Süleyman Han Külliyesi

3.6.1. Süleyman Han Külliyesi'nin Tarihçesi ve Mimari Özellikleri

Arkeopark Alanına taşınmadan önceki konumu; Hasankeyf Aşağı Şehirde merkez kazı alanının ortasında yer almaktaydı. Yapının inşası ile ilgili dört adet kitabe bulunmaktadır(Uluçam, 2020, s.41 ; Yurttaş, 1991, s.96; Kozbe, 2017, s.300). Ancak kitabelerde belirtilen tarihler ile yapıyı yaptıran kişilerin yaşadığı dönemlerde çelişki olduğu görülmüştür (Uluçam, 2020, s.41). Hasankeyf Vekâyinâmesi'ne göre Süleyman Han Cami Külliyesi, Eyyûbi Sultanı Emir Melikü'l Adil Şehabeddin Gazi tarafından 1350/1354 yılında inşa edilmiştir (Kılıcı, 1987, s.192; Uluçam, 2020, s.41). Hasankeyf'te yaşanan salgın, kıtlık, savaş ve iç çekişmelerden dolayı yaklaşık yetmiş yıl imar ve iskân çalışmaları sekteye uğramıştır (Uluçam, 2020, s.41). Sultan Süleyman hükümdar olunca (1378-1424) şehirde imar faaliyetlerini tekrardan canlandırarak babasının yaptırdığı Süleyman Han Külliyesi'nde de bir takım eklemeler yaptırmıştır. Yapının kuzeydoğu köşesine bir minare (1406-1417) ve avlunun doğusuna taçkapı ile çeşmenin bulunduğu anıtsal bir cephe yaptırmıştır (Kozbe,2017, s.300; Kılıcı, 1987, s.161; Yurttaş, 1991, s.96; Uluçam, 2020, s.42). Minarenin kitabesinde 1406 yılında Şehabeddin Gazi tarafından inşa ettirildiği yazılıdır. Ancak bu tarihte Şehabeddin

Gazi'nin hayatta olmadığı Sultan Süleyman'nın hükümdar olduğu bilinmektedir (Uluçam, 2020, s.42) (Foto 3.69, 3.70).

Yapı kaynaklarda Sultan Süleyman Camii olarak geçse de aslında cami, üç eyvanlı kapalı avlu, medrese, öğrenci hücreleri, türbe ve çeşmesiyle büyük bir külliyeden oluştuğu görülmektedir (Uluçam, 2020, s.39; Kılıcı, 1987, s.161; Kozbe,2017, s.300). Süleyman Han Külliye 'si kare planlı üç tarafı revaklarla çevrili bir avlu ve avlunun ortasında bir havuz yer almaktadır (Şekil 3.22).

Avluda yer alan Taç Kapı, kuzeydoğuda bulunmaktadır ve yapıya giriş buradan sağlanmaktadır. Cami, doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen bir plana sahiptir ve tek sahından oluşmaktadır. İç mekân, iki bölüme ayrılmıştır. Yapının girişi, basık kemerli bir kapı ile kuzey cephesinde yer almaktadır (Foto 3.71).

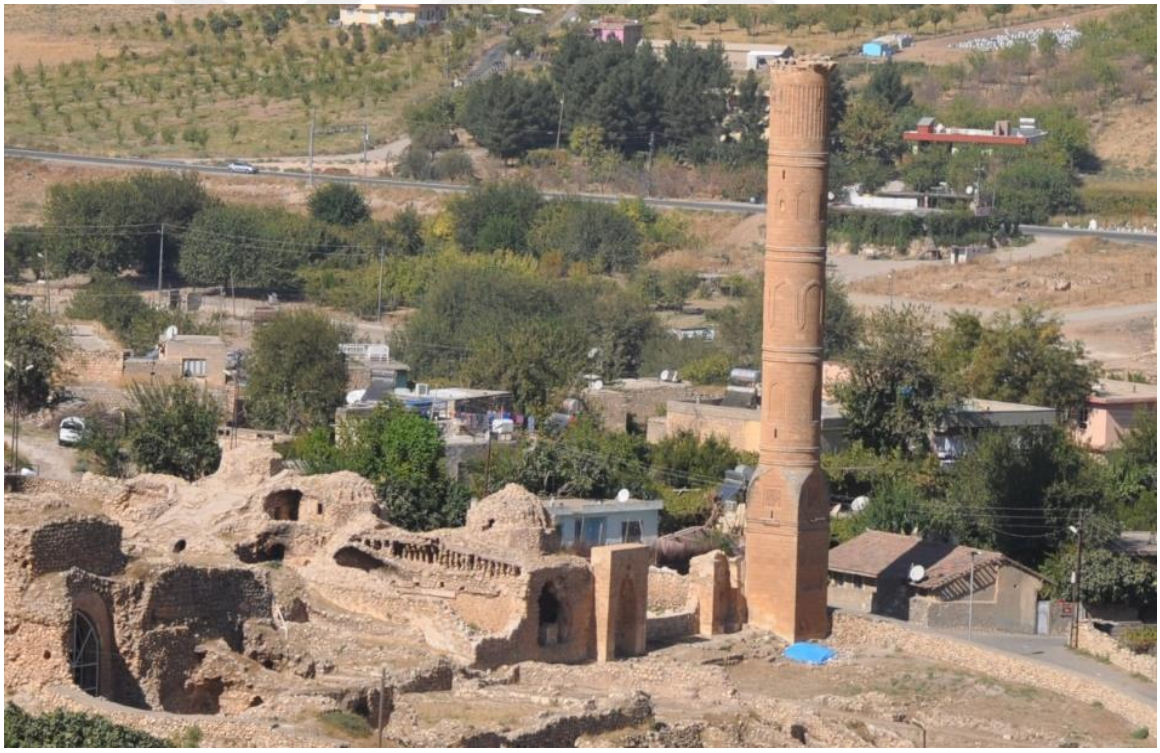
İç mekânda, batı duvarında bir dolap nişi bulunmaktadır. Güney duvarının ortasında ise büyük oranda tahrip olmuş bir mihrap yer almaktadır. Mihrap kesme taşlarla yapılmıştır ve geometrik bordürlerle çevrelenmiştir. Bordürlerin içinde ise mukarnas dizileri ve bitkisel bezemeler yer almaktadır. Camide kullanılan malzeme moloz taştır ve iç mekân cas harcı ile sıvanmıştır (Yurttaş, 1991, s.102).

Külliye kompleksinin batısında, kapalı avlusu ve farklı boyutlarda odalarıyla birlikte Şahabiye Medresesi yer almaktadır. Sonradan eklenen kasnak ve kubbe ile medrese odaları türbe olarak kullanılmaya başlanmıştır. Yapı, beş eyvanlı bir tasarıma sahiptir ve beden duvarları kesme taş malzeme kullanılarak inşa edilmiştir. Medrese bölümünün en ilgi çekici bölümü, kapalı avluda bulunan alçı süslemeli, mukarnas dolgulu kubbedir (Yurttaş, 1991, s.103) (Foto 3.72). Şahabiye Medresesi, iki renkli kesme taş malzemeden yapılmış cami mihrabına benzeyen mukarnaslı bir mihraba sahiptir. Tümüyle değerlendirildiğinde, geometrik ve bitkisel bezemelerin yanı sıra alçı kabartmalı yazı kuşaklarıyla da süslenen medrese oldukça etkileyici bir görünüme sahiptir.

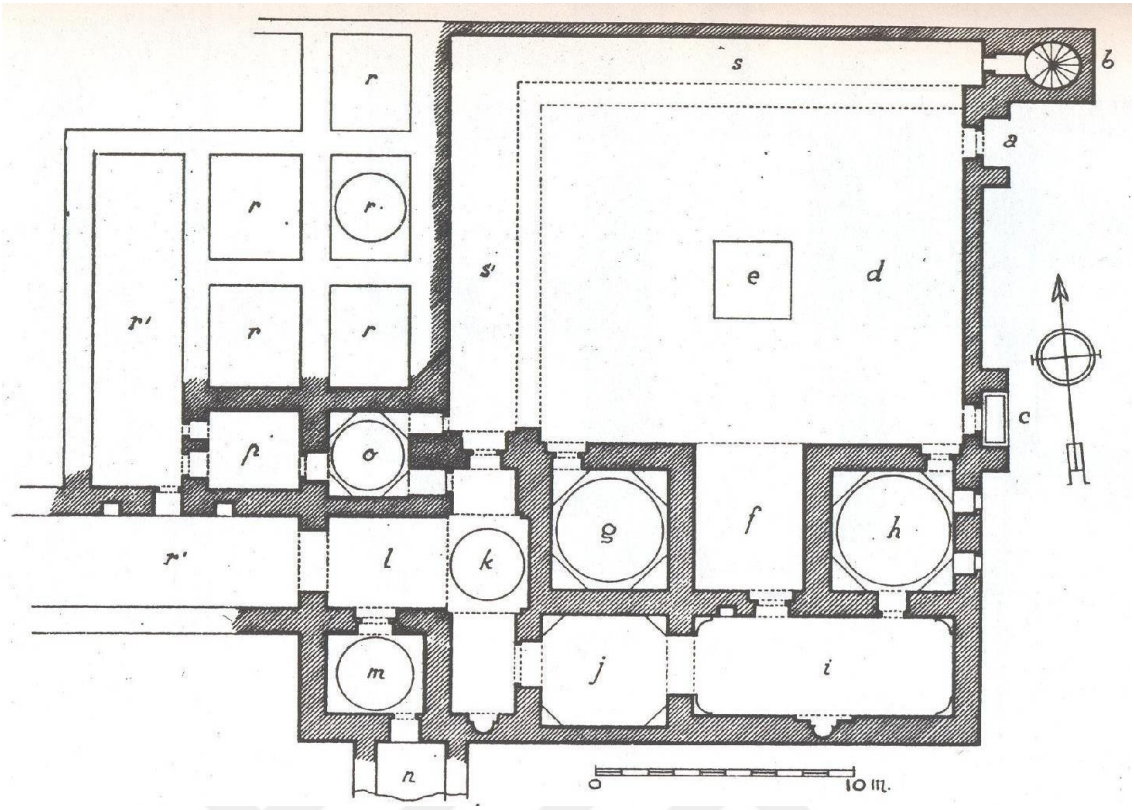
Külliye kompleksinin en önemli bölümü, Sultan Süleyman tarafından yapıya sonradan eklenen doğu cephesidir. Bu cephede, kuzeydoğu köşede minare, minarenin yanında güneybatı ucunda taç kapı ve avlunun güneydoğusunda bir çeşme bulunmaktadır. Kare kaideli ve silindirik gövdeli minarenin şerefesi yıkılmıştır. Kaidenin doğu cephesinde, yapının kitabesi yer almaktadır. Güney cephesinde ise altı satırlık nesih yazılı kitabede ağırlıklı olarak ayet ve hadisler bulunmaktadır. Pabucun dört yüzünde ise kufi hatla yazılmış "Kelime-i Tevhid" panolar içinde yer almaktadır (Yurttaş, 1991, s.103; Uluçam, 2020, s.42) (Foto 3.73, 3.74, 3.75). Minarenin silindirik

gövdesi, süsleme açısından belirgin silmelerle dört kuşağa ayrılmıştır. Birinci kuşakta ayetler, panolar, kıvrık dal ve rumi motifleriyle bezenmiştir. İkinci kuşakta ise palmet motiflerinin üzerine silmelerle altı kemerle bezenmiştir. Üçüncü kuşakta sekiz geometrik panoyla süslenmiştir. Dördüncü kuşakta ise küçük kemerlerle biten silmeler, damla motifleriyle bezenmiştir (Yurttaş, 1991, s.103; Uluçam, 2020, s.42) (Foto 3.77).

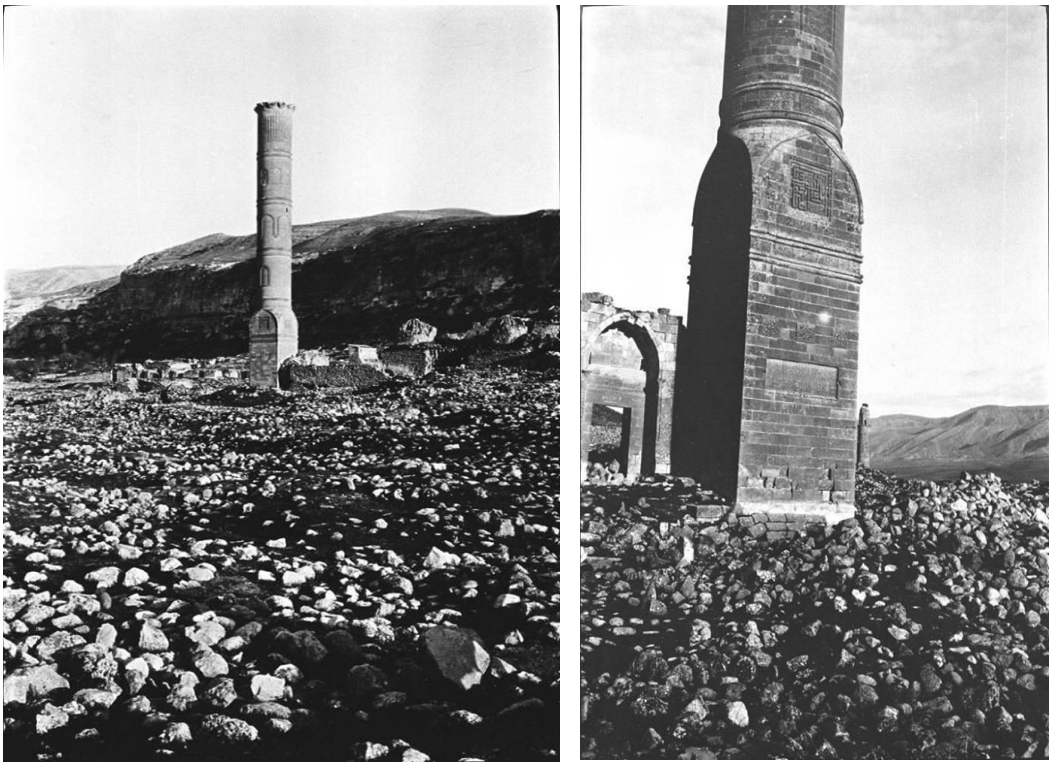
Minarenin kaide bölümüne bitişik olarak inşa edilen taçkapı, oldukça büyük ve görkemli bir yapıdır. Düzgün kesme taşlardan oluşan kapı, mukarnas dizileri ve üç bordür içinde sonsuzluk prensibine göre yerleştirilmiş bitkisel ve geometrik motiflerle süslenmiştir. Kapının ortasında bir dikdörtgen kartuş içinde ayetlerden oluşan yazı kuşakları yer alır. Taçkapı formunda yapılmış olan çeşme (Kastal), kesme taşlarla inşa edilmiş ve cepheden dışa taşkın bir biçimde konumlandırılmıştır. Çeşme nişi, mukarnas ve kavsara tepeliği ile taçlandırılmıştır. Çeşmenin üst kısmında üç sıra halinde nesih yazılı bir kitabesi bulunmaktadır.

Fotoğraf 3.69: Sultan Süleyman Külliyesi Güneydoğudan Genel Görünüm (Uluçam, 2020)

Şekil 3.22: Sultan Süleyman Külliyesi Planı
(A. Gabriel).

Fotoğraf 3.70: Sultan Süleyman Külliyesi ve Minaresi
(Gertrude Bell, 1911)

Fotoğraf 3.71: Sultan Süleyman Külliyesi Taçkapı
(Uluçam, 2020)

Fotoğraf 3.72: Kapalı Avlunun Kubbesi, İçten Görünüş
(A.Gabriel, 1940)

Fotoğraf 3.73: Sultan Süleyman Türbesi (Doğudan Görünüşü) Çeşme ve Taç Kapısından Görünüm (Uluçam, 2020)

Fotoğraf 3.74: Sultan Süleyman Türbesi (Doğudan Görünüşü) ve Çeşme (Uluçam, 2020)

Fotoğraf 3.75: Çeşmenin Eski Hali ve Çeşmenin Taşınmadan Önceki Durumu
(Uluçam,2020; G.Bell, 1911)

Fotoğraf 3.76: Sultan Süleyman Külliyesi Çeşme, Taçkapı ve Minareden Görünüm
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.77 Sultan Süleyman Külliyesi Minaresi
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

3.6.2. Süleyman Han Külliyesi'nin Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Projesi

Şahabiye Medresesi'nin mihrapları ve kapalı avlunun kubbesi ile Sultan Süleyman'ın eklediği mimari öğeler, Ilısu Barajı projesi kapsamında yeniden yapılan Yeni Hasankeyf Kültür Parkı'na taşınmıştır. Diğer bölümler ise "Mevcut Yerinde Koruma Yöntemi" ile koruma altına alınmıştır. Süleyman Han Camii avlusundaki çeşme, avlu duvarları ve kapının batı ve doğu cephelerinde, temelin açığa çıkarılması için 150-200 cm genişliğinde ve derinliğinde sondaj kazıları yapılmıştır. Kazı sonrasında, hidrolik kireç esaslı harç ile derz boşlukları doldurulmuştur. Bu yöntemle, yapıların yapısal özellikleri korunarak, restorasyon işlemleri gerçekleştirilmiştir (Batman Müzesi Arşivi, 2018) (Foto 3.78).

Çeşme bölümü güneydoğu tarafında yer alan avlu kısmı, kuru duvarla kapatılan boşluğu yeniden örmek için hidrolik esaslı harç ve moloz taş kullanılmıştır. Çeşme bölümünün temel kısmına yakın olan bölgede beş farklı noktada 800x400 mm boyutlarında karot delgi uygulaması yapılmış, ardından demir donatı ve kalıp montajı gerçekleştirilmiştir. Montaj işlemi tamamlandıktan sonra 13 metreküp C45-55 beton dökülmüştür. Çeşmenin yanlarında ve dip kısmında tel kesim işlemi uygulanmıştır ve kesimi yapılan bölüm 550 tonluk vinçle alınarak kendinden tahrikli modüler taşıyıcı (SPMT) üzerine yerleştirilerek yeni konumuna taşınmıştır (Batman Müzesi Arşivi, 2018) (Foto 3.79).

Çeşmeyle aynı doğrultuda yer alan taç kapı da aynı uygulamalara tabi tutulmuştur. Taç kapının temele yakın kısmında dört ayrı noktada 800x400 mm boyutlarında karot delgi uygulaması yapılmış, demir ve kalıp montajı tamamlandıktan sonra tel kesimi yapılmıştır. Alınan taç kapı da kendinden tahrikli modüler taşıyıcı (SPMT) kullanılarak yeni konumuna taşınmıştır (Batman Müzesi Arşivi, 2018) (Foto 3.80, 3.81).

Sultan Süleyman Han Cami minaresi, Ilısu Barajı altında kalmaktan korumak amacıyla birim yapı elemanlarına ayrılarak taşınmıştır. Minare taşları, teker teker numaralandırılarak sökülüp stok alanına taşınması projesine uygun olarak 6 gruba ayrılmıştır. Minare sıraları, alttan üste doğru A grubu 22, B grubu 15, C grubu 23, D grubu 22, E grubu 21 ve F grubu 24 sıradan oluşacak şekilde gruplandırılmıştır. Numaralandırma işlemi, daha önceden belirlenmiş sanal aks çizgisi noktasından başlayarak saat yönünde gerçekleştirilmiştir. Her bir taş için örnek olarak, dış tarafa D sıra numarası F24 ve taş numarası 01 olacak şekilde D/F24/01, iç tarafa da İ/F24/01

şeklinde numaralandırılmıştır (Akyol; Yılmaz, 2020, s.645; Batman Müzesi Arşivi, 2018) (Foto 3.82).

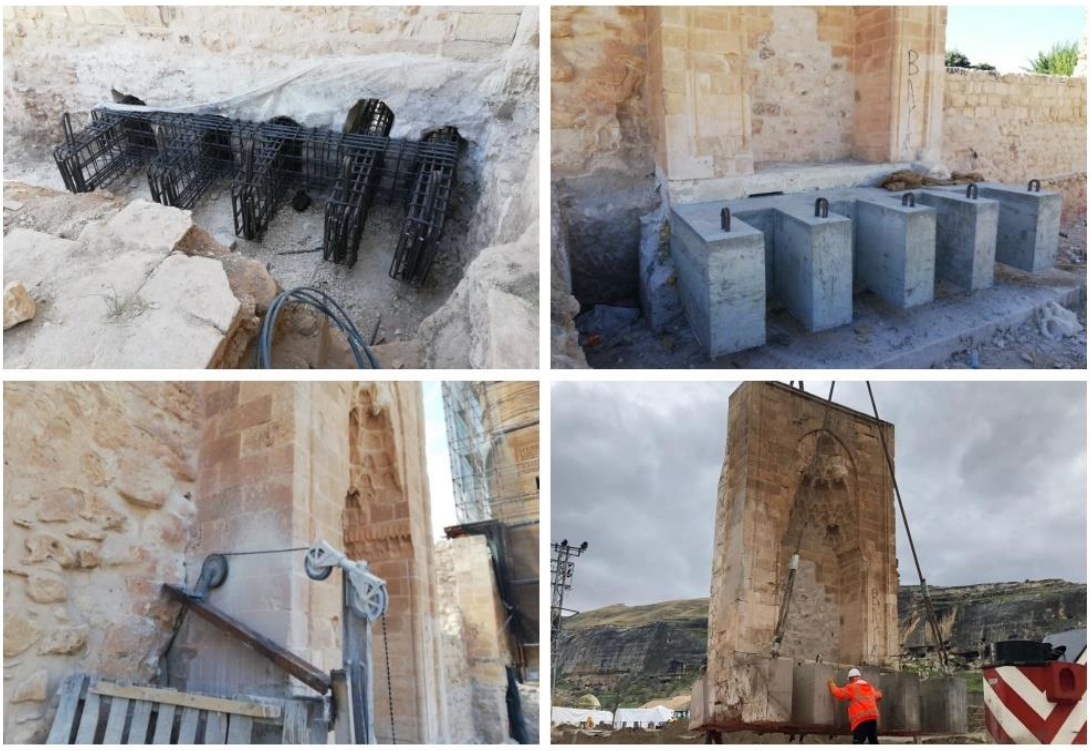
Sultan Süleyman Han Cami minaresinin baraj altında kalmasını engellemek için, en üst örgü sırasından başlayarak geleneksel el aletleri (taş kalemi, madırga, murç, çapa vb.) kullanılarak söküm işlemleri gerçekleştirildi. Taşlar daha sonra taşıyıcı platformlara alınarak yeni konumlarına taşındı. Yeni Hasankeyf Arkeopark alanında önceden hazırlanmış olan moloz taş kaideli temel üzerine, taşların numaralama sisteminde belirtildiği şekilde, en alt örgüden başlayarak yeniden inşa edildi (Akyol; Yılmaz, 2020, s.645). Taç kapı ve çeşme; taşıma uygulamaları kapsamında yapı bloklara ayrılarak taşımaya hazır hale getirilmiştir. Bloklar mobil vinç kullanılarak taşıyıcı platformlarla taşınmışlardır (Foto 3.83).

Taç kapı ve çeşme, 1 Aralık 2018 tarihinde yerlerinden sökülmüş ve 2 Aralık 2018 tarihinde arkeopark alanına taşınmıştır. Bu süre zarfında, taç kapı ve çeşmenin yaklaşık 5001 metrekarelik bir alana kurulması planlanmıştır. Süleyman Han Cami Külliyesi'nin minaresi ise 36 metre yüksekliğe sahiptir ve örgüsü 132 sıradan oluşmaktadır. Minare, 9 Ağustos 2018 tarihinde sökülerek restore edilmiş ve 19 Kasım 2018 tarihinde tekrar kurulum işlemleri tamamlanmıştır. Bu süreç, 10 ay boyunca devam etmiştir.

Süleyman Han Külliyesi, tarihi bir yapı kompleksi olarak önemli bir konuma sahiptir. Bu külliye içerisinde yer alan minare, taç kapı ve çeşme, restore edilerek arkeopark alanına yerleştirilmiştir (Foto 3.84, 3,85, 3.86).

Fotoğraf 3.78: Süleyman Han Camii Mevcut Yerinde Koruma Yöntemi ile Derz Dolgu Ve Capping Uygulaması ve Çeşme, Avlu Duvarı ve Kapının Doğu-Batı Temelin Açığa Çıkarılabilmesi İçin Yapılan Kazı Çalışmaları (Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.79: Süleyman Han Camii çeşme bölümü taşınma işlemi
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.80: Süleyman Han Camii Taç Kapı bölümü taşınma işlemi
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.81: Süleyman Han Cami Taçkapı Bölümü Taşınma İşlemi
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.82: Süleyman Han Cami Minaresinin Eskiz Çalışması ve Numaralandırılma İşlemi
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.83: Minaresi Taşlarının Küçük El Aletleriyle Sökülmesi ve Taşların Tek Tek Numaralandırılıp Sökülerek Stok Alanına Taşınması İşlemi
(Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.84: Süleyman Han Camii Arkeopark Alanındaki Yeni Konumu

Fotoğraf 3.85: Süleyman Han Camii Arkeopark Alanındaki Yeni Konumu

Fotoğraf 3.86: Süleyman Han Camii Arkeopark Alanındaki Yeni Konumu (Kuzey Cephe)

Fotoğraf 3.87: Süleyman Han Camii Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Görünüm (Batı Cephe)

3.7. Er Rızk Camii

3.7.1. Er Rızk Camisi'nin Tarihçesi ve Mimari Özellikleri

Er Rızk Camii, Hasankeyf'te Dicle Nehri'nin güney kıyısında, Artuklu Köprüsü'nün yanı başında yer almaktaydı. Avlu girişindeki kitabede, caminin 1409 yılında Eyyubi meliki Ebu'l Mefâhir Süleyman tarafından inşa edildiği belirtilmektedir (Kılcı, 1987: 160; Kozbe, 2017: 287).

Er Rızk Camii, doğal ve beşeri faktörlerden dolayı büyük tahribatlar yaşamıştır. Heyelan sonucu caminin güneyinde bulunan ibadet mekanı yıkılmıştır. Ancak caminin özgünlüğünü koruyarak günümüze ulaşan bölümleri vardır. Bu bölümler anıtsal taçkapısı, minaresi, medrese ve harim bölümlerine ait yıkıntı durumundaki duvar kalıntılarıdır (Kozbe, 2017: 287) (Foto 3.88, 3.89).

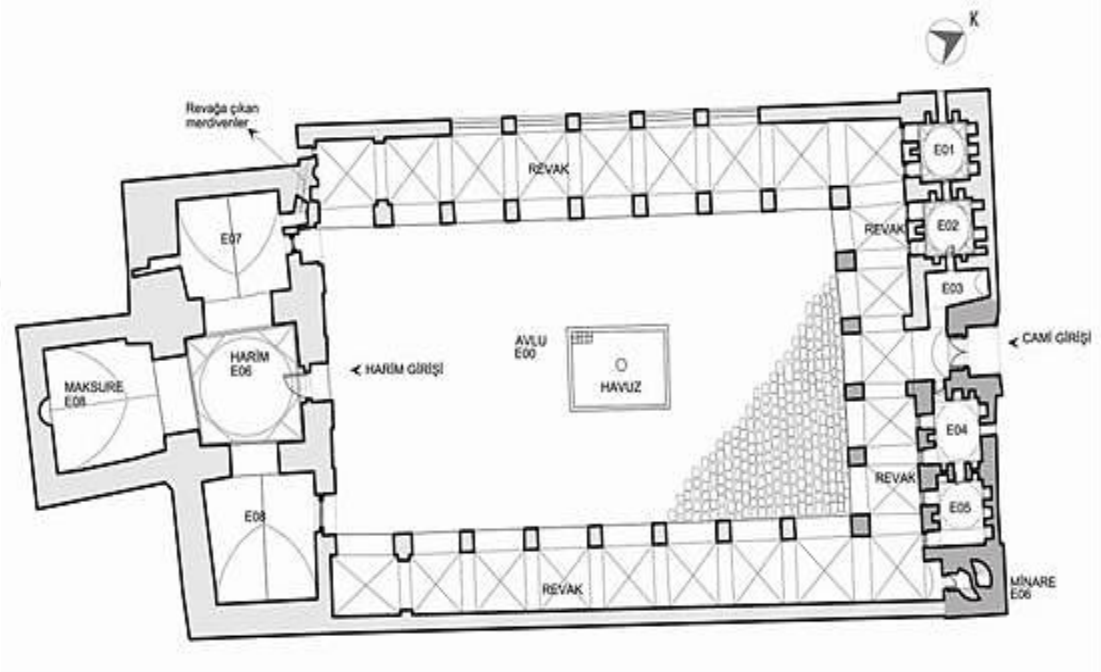
Caminin orijinal hali, Zaviyeli Camiler yapı grubunda ters "T" plan tipinde inşa edilmiştir. Uzun bir süre harabe halinde kalan cami, 1953 yılında medreseye bir mihrap eklenerek enine iki sahanlı bir ibadet mekanına dönüştürülmüştür (Kılcı, 1987: 162; Yurttaş, 1991, s.126; Kozbe, 2017: 287). Harim mekanı, çapraz tonozlarla örtülmüştür ve mihrap nişi içten dışa taşkın sade bir şekilde yapılmıştır. Gertrude Bell'in çektiği eski görüntülerden anlaşıldığı kadarıyla, yapının orijinal hali avlunun üç tarafının revaklarla çevrili olduğunu göstermektedir (Şekil 3.23).

Anıtsal taçkapı, dışa taşkın bir şekilde düzgün kesme taşlarla örülerek mukarnas kavsaralı bir tasarıma sahiptir. Mukarnas bezemenin altında, nesih karakterli bir kitabe yer alır ve rumi palmet ile kıvrık dalların oluşturduğu bitkisel motiflerin altına Allah'ın doksan dokuz ismiyle bezenmiştir (Yurttaş, 1991, s.131). Kapının iki yanında geometrik motifli madalyonlar ve mukarnaslı sütüncelere yer verilmiştir.

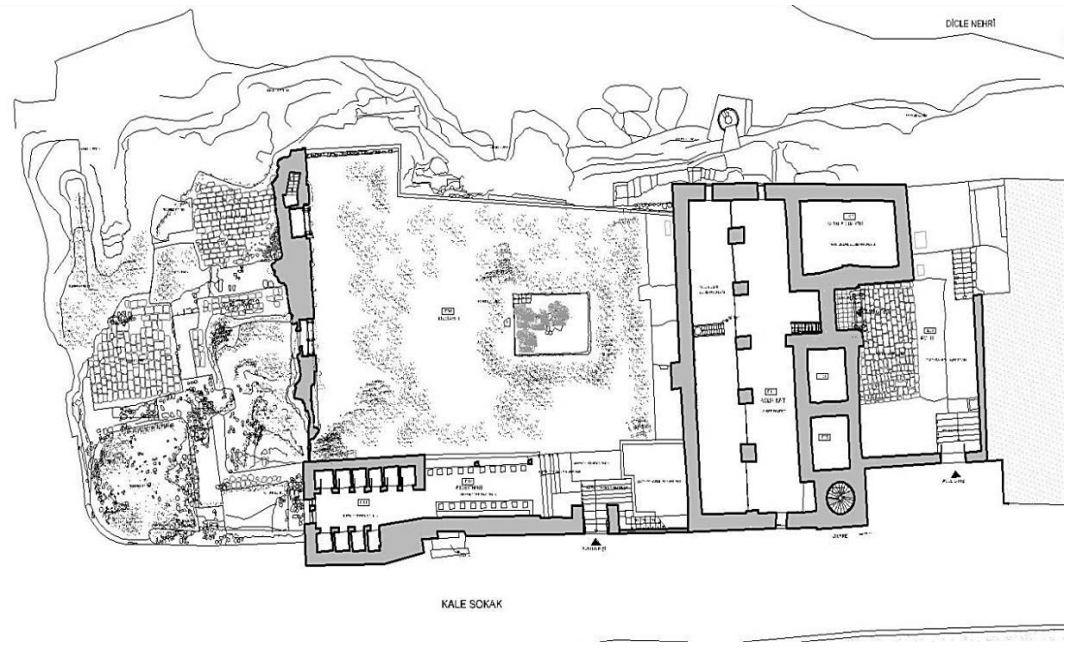
Yapının tamamında taş malzeme kullanılmıştır ve kireç harcı kullanılmıştır. Düzgün kesme taş malzeme, medrese, harim, avlu revakları, minare ve taç kapıda kullanılmıştır. Günümüzde ise cami duvarlarında, orijinal halinden farklı olarak moloz, kaba yonu ve küçük boyutlarda kesme taş malzeme kullanıldığı görülmektedir. Bu uygulamaların, camide meydana gelen tahribatlardan kaynaklanan onarım çalışmaları sonucu yapıldığı anlaşılmaktadır (Yılmaz; Sevgi, 2020, s.22).

Cami, en iyi korunmuş bölümü olan düzgün kesme taşlarla yapılmış minaresiyle dikkat çekmektedir. Minare, çift yönlü olup merdivenle şerefeye çıkılabilmektedir. Farklı bir mimari üslup ortaya koyan bu minare, çift yönlü minarelerin ilk temsilcilerinden biridir. Minarenin gövdesi, uzun kare bir kaide üzerine oturmaktadır ve

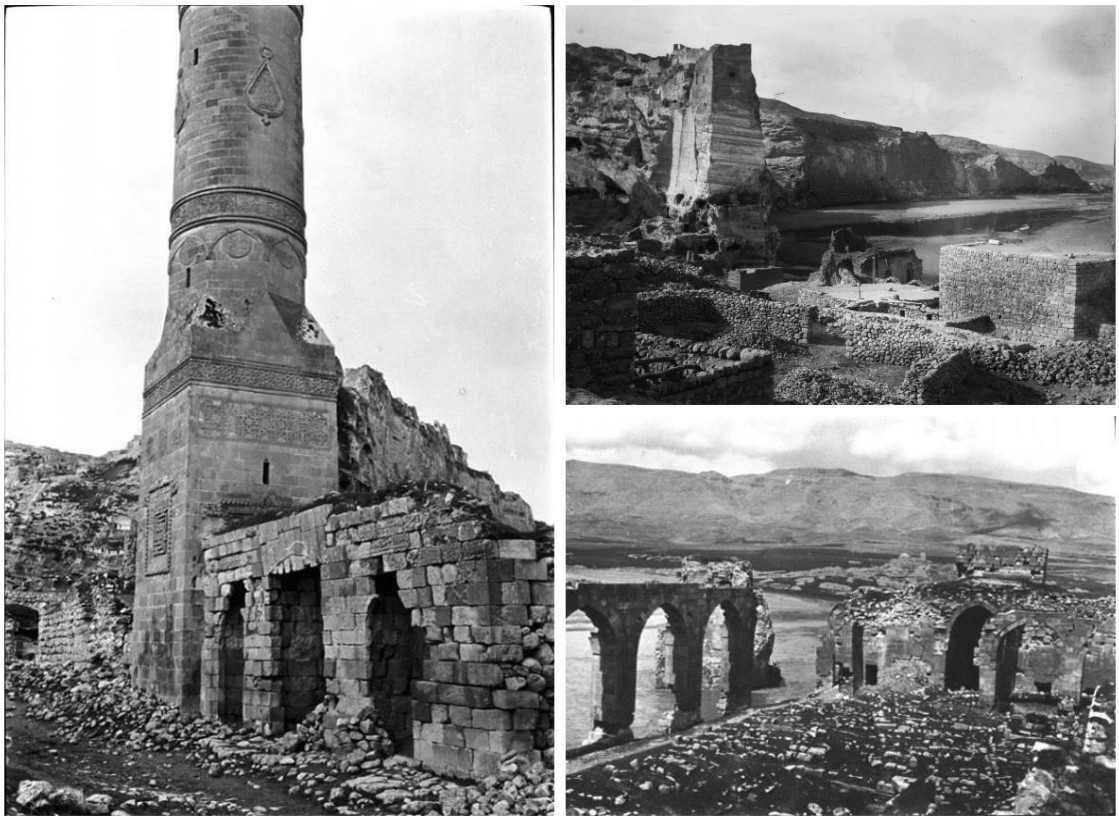
paneller ve geometrik bezemelerle süslenmiştir. Gövde, üç kuşakla üç kısma ayrılmış ve yayılan kemerler, geometrik ve rumi motiflerle süslenmiştir. Şerefenin alt kısmında ise mukarnaslarla süslenmiş bir yazı kuşağı bulunmaktadır. Üst kısmı petek sekizgen planlı olan minarenin dar bir şerefesi bulunmaktadır ve dört pencereli olarak tasarlanmıştır. Üst kısmı, dilimli bir kubbe ile örtülmüştür. (Kılcı, 1987: 160) (Foto 3.90).

Şekil 3.23: Hasankeyf Er Rızk Camiinin Özgün Restitüsyon Planı (Sevgi vd., 2020)

Şekil 3.24: Hasankeyf Er Rızk Camiinin Taşıma Öncesi Mevcut Durum Planı (Sevgi vd., 2020)

Fotoğraf 3.88: Er Rızk Camii Kalıntıları (Gertrude Bell, 1911)

Fotoğraf 3.89: Hasankeyf Er Rızk Camiinin Genel Görünümü (Kuzeydoğu ve Güneybatı)
(Batman Müzesi Arşivi)

3.7.2. Er Rızk Cami Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Projesi

2019 yılında gerçekleştirilen Er Rızk Camii koruma ve kurtarma projesi, farklı yöntemlerin bir arada kullanıldığı önemli bir çalışmadır. Bu proje kapsamında, caminin kuzeyindeki revaklı bölümlerde bulunan taç kapı ve medrese odaları ile harimin kuzey cephe duvarı korunmak amacıyla taşınmıştır. Taşınma işlemi, "Bütüncül Taşıma" yöntemi ile minare "yapı birim elemanlarına ayırarak" ve harimin kuzey cephe duvarını 4 ayrı bloğa ayırarak SPMT kullanılarak taşınmıştır (Yılmaz; Sevgi, 2020, s.23) (Şekil 3.25, 3.26).

Er Rızk Camii günümüzde ibadet amaçlı kullanılan ana yapı kütlesi, güney ve batı yönlerinde niteliksiz eklentiler ile genişletilmiştir. Bu eklentiler arasında tuvalet, abdest alanı ve avlu duvarları bulunmaktadır. Ancak caminin ikinci avlusu özenle düzenlenmiş ve yapıya zarar vermeden eklemelerden temizlenmiştir. Ayrıca, caminin çevresinde ve içinde 2-3,5 metre derinliğinde arkeolojik kazılar yapılarak yapının temeli ortaya çıkarılmıştır. Kazılan yapının temel duvarları korunmuş, onarılmış ve güçlendirilmiştir. Gevşek derz harçları temizlenerek harç karışımları ile derz onarımları yapılmıştır (Yılmaz; Sevgi, 2020, s.23) (Foto 3.90).

Yapının temelleri açığa çıkarılıp sağlamlaştırma ve onarım çalışmaları tamamlandıktan sonra, hariminin orijinal kuzey cephe duvarı dört bloğa ayrılarak imalat uygulamalarına geçilmiştir. Bu işlem sırasında, duvarın ağırlığı, boyutu ve taşıma güvenliği göz önünde bulundurulmuştur. Dikey kesme çizgileri, duvar yüzeylerindeki süslemeler ve yazılar gibi temsili elemanlar ile destek elemanlarının kritik kısımlarına denk gelmeyecek şekilde bloklar tanımlanmıştır.

Duvarın temel seviyesinde, betonarme makas kiriş sistemi yapmak için yuvalar açılmıştır. Betonarme kiriş sistemi, projedeki ölçülere ve ağırlığa göre hesaplanan 80 cm yüksekliğinde ve 30 cm genişliğindeki kirişlerden oluşan parça halinde duvarın ayrı bölümlerde taşınabilmesi için yapılmıştır. Bu sayede kuzey cephe duvarı projeye uygun bir şekilde dört blok halinde ayrılarak yeniden inşa edilmiştir (Foto 3.91).

Yapının temelleri açığa çıkarılıp sağlamlaştırma ve onarım çalışmaları tamamlandıktan sonra, hariminin orijinal kuzey cephe duvarı projeye göre dört bloğa ayrılarak imalat uygulamalarına geçilmiştir. Duvarın alt duvarının dengesini sağlamak için, duvarı önden ve arkadan desteklemek için çelikten bir sistem hazırlanmıştır. Son olarak harim alanın kuzey duvarı, kablo ve disk kesme makineleri kullanılarak belirlenen kesme hatlarından kesilmiş ve duvar blokları bağlı oldukları duvardan

ayrılarak kaldırma ve taşımaya hazır hale getirilmiştir (Yılmaz; Sevgi, 2020, s.24).

Er Rızk Camii'nin orijinal kuzey cephe duvarı, toplam ağırlığı 720 ton olan dört bloğa bölünmüştür. Bloklar, önce 650 ton kaldırma kapasiteli vinçle bulunduğu yerden kaldırılarak cami avlusunda inşa edilen geçici stok alanına alınmıştır. Daha sonra bloklar, 12 akslı kendinden tahrikli modüler taşıyıcı (SPMT) platformunda 4670 metre uzakta ve 48 metre yükseklikteki yeni yerine Arkeopark alanına taşınmıştır (Yılmaz; Sevgi, 2020, s.24) (Foto 3.92, 3.93).

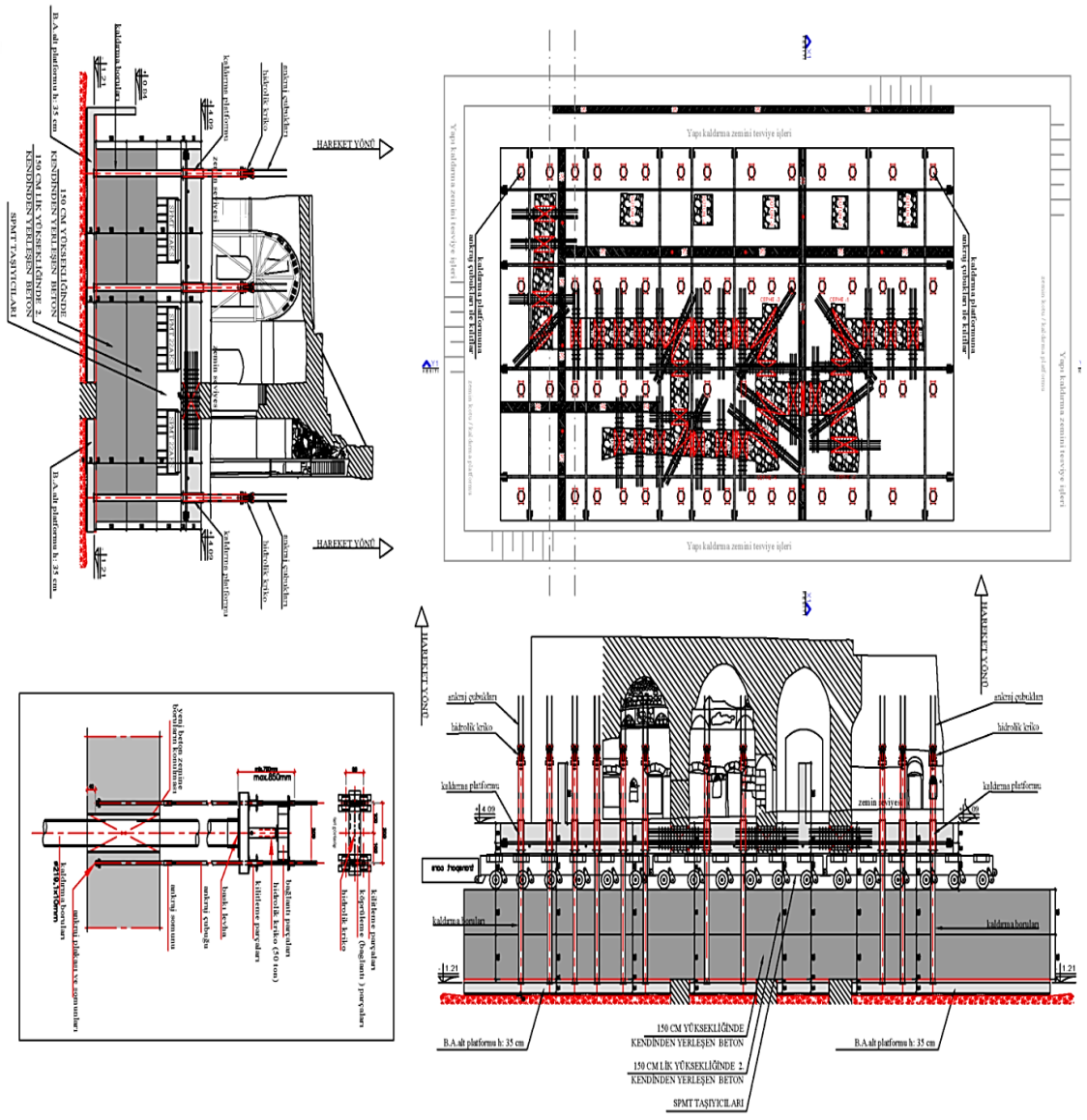
Öncelikle minareyi oluşturan birimlerin yapı elemanlarının mevcut durumunu detaylı olarak göstermek için tespit ve belge çizimleri için bir numaralandırma sistemi oluşturulmuştur. Bu sistemde minarenin 169 örgü sırası aşağıdan yukarıya doğru 7 gruba (A, B, C, D, E, F, G) ayrılmıştır. A grupta 38, B grubu 17, C grubu 27, D grubu 26, E grubu 31, F grubu 18 ve G grubunda 12 sıra taş bulunmaktadır. Grupların her bir örgü sırası iç ve dış konumuna göre farklı alfanumerik kodlarla numaralandırılmıştır. Ayrıca rekonstrüksiyonda kullanılan referans çizgileri, birim yapı elemanlarının birbiri ile ilişkisini tanımlayan oyma taşlarda düşey eksen çizgileri oluşturularak belirlenmiştir. Minarenin yapı elemanlarının sökülmesine G12 kodlu üst sıra örgüden başlanmıştır. Her bir grid sırası sökülmeden önce kesme taş yapı elemanlarının yüzey temizliği yapılmıştır. Bu işlemden sonra iç ve dış örgüdeki yapı elemanları aks çizgisi dikkate alınarak numaralandırılmış ve tek tek bir şablon hazırlanmış ve örgü kodu ile işaretlenmiş ahşap levhalar üzerine yerleştirilmiştir. Söküm sırasında örgünün her bir yapı elemanı geleneksel el aletleri (çekiç, keski vb.) kullanılmıştır. Paletlerin ağırlığına ve fiziksel özelliklerine uygun vinç ile kaldırılarak önceden belirlenmiş bir depolama alanına taşınmıştır. Çünkü minarenin yeni yerinde yeniden montaj çalışmasına ancak son sökülen alt örgü sırasından sonra başlanacak olmasıdır. Er Rızk Camii'nin minare kısmı sökülüp nakledildikten sonra, numaralandırma sisteminde kullanılan kodlama şeması takip edilerek, kaldırılan son örgü sırasından başlanarak aslına uygun olarak yeniden montajı yapılmıştır(Yılmaz; Sevgi, 2020, s.24) (Foto 3.93, 3.94, 3.95).

Harimin kuzey cephesindeki duvarın dört yapı bloğuna bölünerek taşınması ile eş zamanlı olarak başlanan minare kısmındaki çalışma, projede tanımlanan imalatlar "Birim Yapı Elemanlarına Ayırarak Taşıması" kararına göre numaralandırılarak sökülmesi planlanmış.

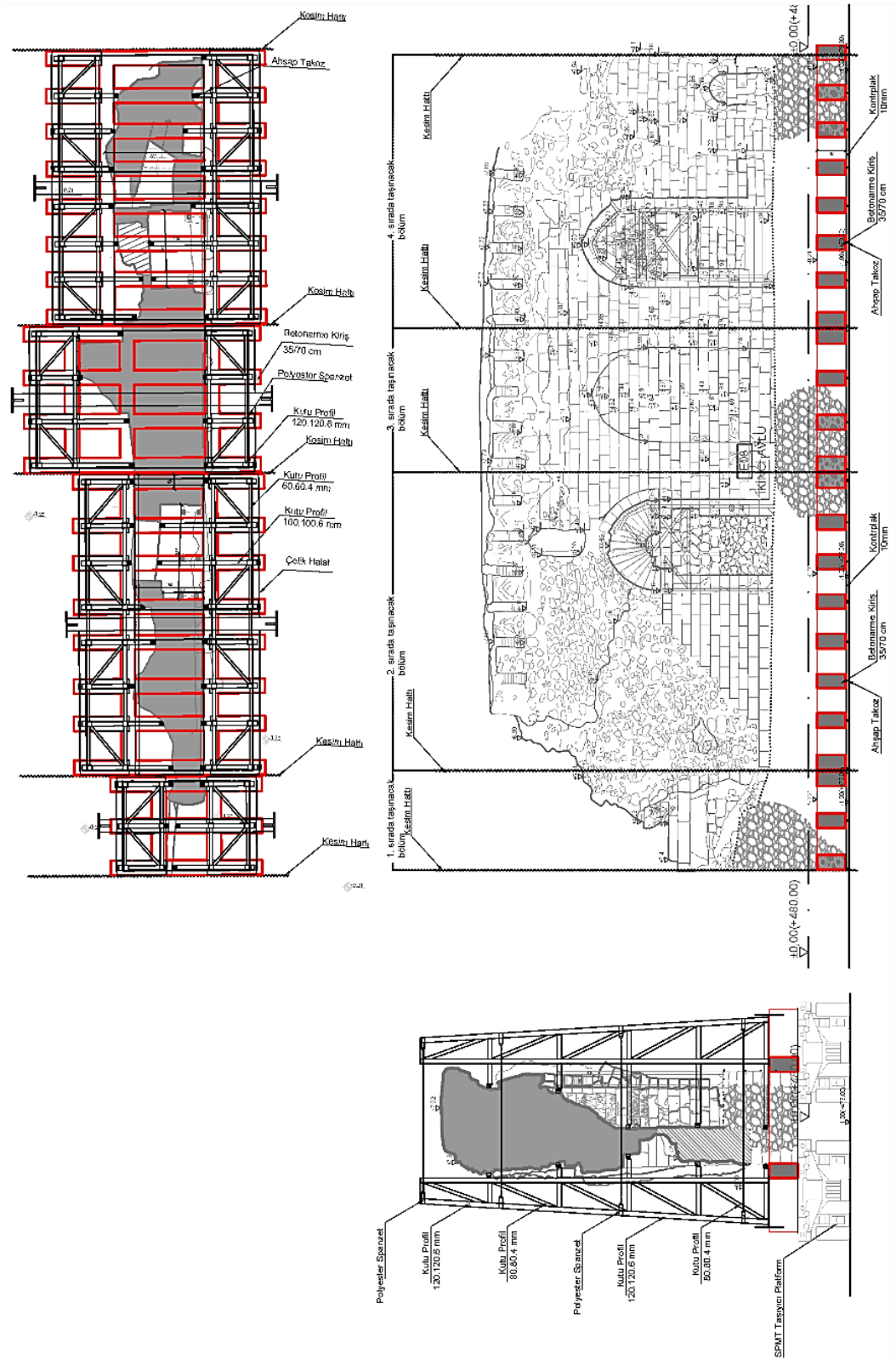
Er Rızk Camisinde taç kapı ve medrese hücrelerinin yer aldığı ve günümüzde cami olarak kullanılan bölüm "Strüktürel Bütüncül Taşıma Yöntemi" ile betonarme platforma eklenmiş kriko sistemiyle kaldırılıp kendinden tahrikli modüler lastik

tekerlekli taşıyıcıların (SPMT) üzerine alınarak taşınmıştır.

Taşıma plağının imalatında sonra revaklı mekân kütlesinin, bu plağa yerleştirilmiş olan her biri 22 cm çapında ve 6 m uzunluğunda olan 55 adet çelik boru sütunu ve her bir sütuna monte edilmiş 50 ton kapasiteli hidrolik krikolar vasıtasıyla 1,5 m'lik 3 seferde toplam 4,5 m yüksekliğe kaldırılması gerçekleştirilmiştir. Kendinden tahrikli modüler taşıyıcı (SPMT) kontrol edilerek 22 aks ile üç sıra halinde (toplam 66 aks) caminin revaklı kütlesinin altına yerleştirilmiştir. Daha sonra 15 m genişliğinde ve yaklaşık 4670 m taşıma uzunluğundaki bir yol kullanılarak yaklaşık 48 metre daha yüksek olan yeni yerine Arkeopark alanına taşınmıştır (Yılmaz; Sevgi, 2020, s.25-26) (Foto 3.96,-, 3.103) (Şekil 3.28).

Şekil 3.25: Hasankeyf Er Rızk Camii Revaklı Mekân Kütlesi Strüktürel Bütüncül Taşıma Projesi (Yılmaz vd., 20)

Şekil 3.26: Hasankeyf Er Rızk Camii Harim Mekanı Kuzey Cephe Duvarının 4 Yapı Bloğuna Ayırılarak Taşıma Projesi (Yılmaz vd., 2020)

Fotoğraf 3.90: Hasankeyf Er Rızk Camiinin Temellerinin Arkelojik Kazı Çalışmasıyla Ortaya Çıkarılması (Yılmaz vd.,2020)

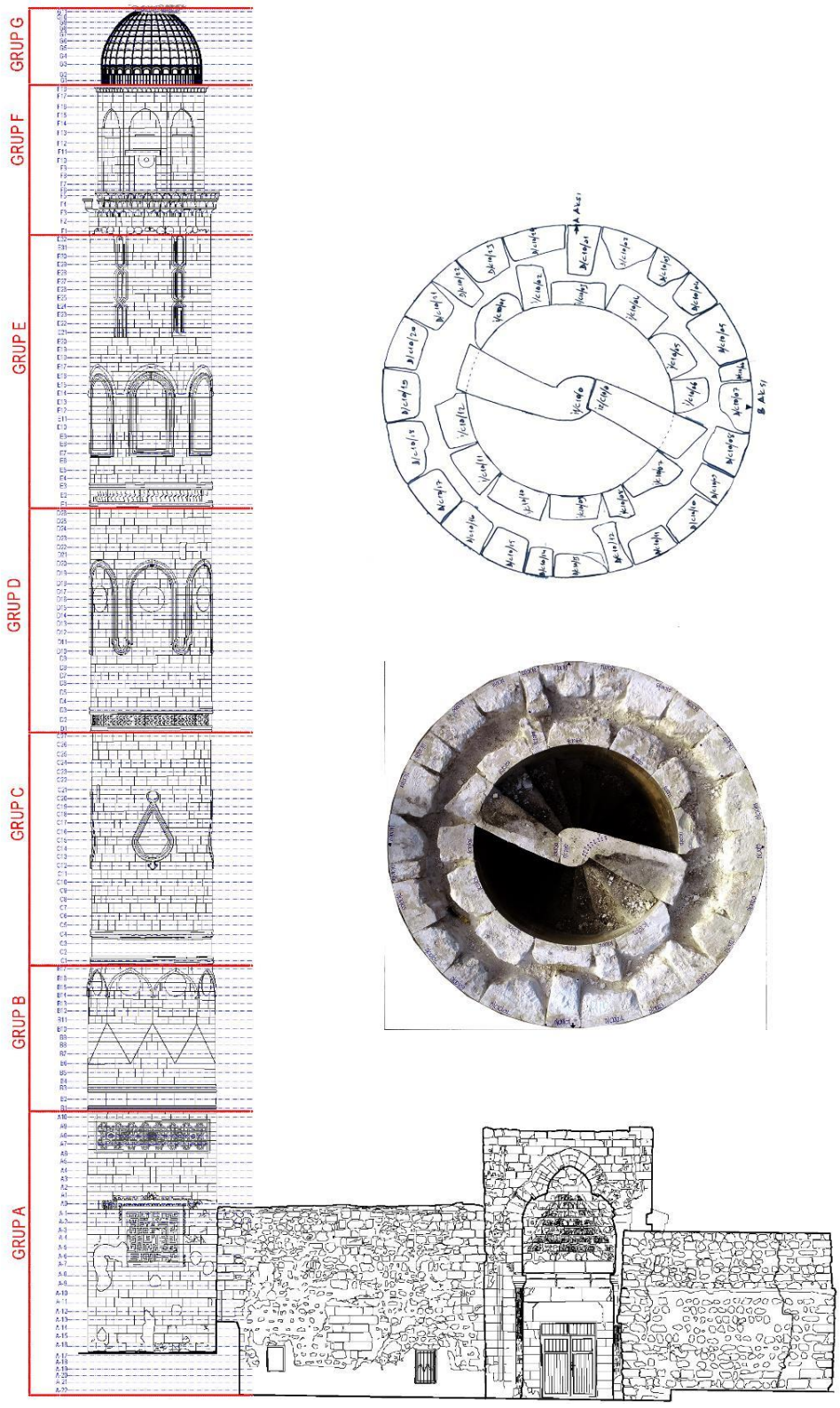
Fotoğraf 3.91: Er Rızk Camii Kuzey Cephe ve Harim Duvarının 4 Yapı Bloğuna Ayırılarak Taşıma Çalışmaları (Batman Müzesi Arşivi, 2018)

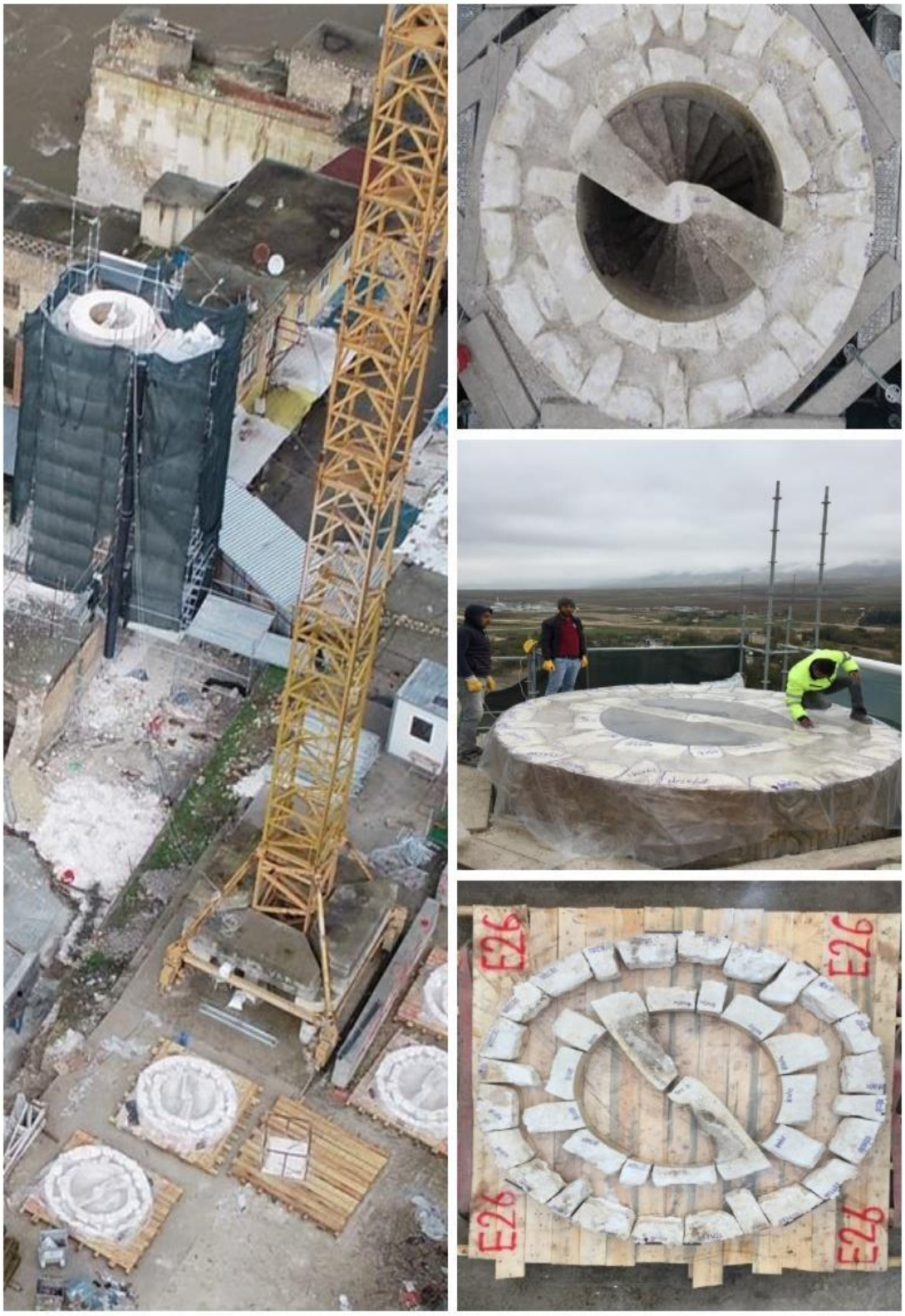
Fotoğraf 3.92: El Rızık Camii Avlusu Geçici Stok Alanı Yapım Çalışmasından Görünüm (Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.93: Er Rızk Camii Harim Mekanı Kuzey Cephe Duvarının Mobil Vinçle Yerlerinden Kaldırılma ve Taşıma Çalışmaları (Yılmaz vd., 2020)

Şekil 3.27: Hasankeyf Er Rızk Camii Minaresi Örgü Sıraları Ve Birim Yapı Elemanlarının Numaralandırma Sistemi (Yılmaz vd., 2020)

Fotoğraf 3.94: Er Rızk Camii Minaresinin Birim Yapı Elemanlarının Numaralandırma ve Söküm Çalışmaları (Batman Müzesi Arşivi, 2018)

Fotoğraf 3.95: Er Rızk Camii Minaresinin Sökümü Yapılan Birim Yapı Elemanlarının Taşıyıcı Platformların Üzerine Alınarak Depo Alanına Taşınması (Sevgi vd., 2020)

Fotoğraf 3.96: Er Rızk Camii Revaklı Mekân Kütlesi Strüktürel Bütüncül Taşıma Projesi Kaldırma Kriko Sisteminin Kurulması (Sevgi vd., 2020)

Fotoğraf 3.97: Er Rızk Camii Revaklı Mekân Kütlesi Arkeopark Alanındaki Yeni Konumuna Taşınması (Sevgi vd., 2020)

Şekil 3.28: Er Rızk Camiinin Restorasyon ve Sergileme Çalışmaları Sonrası Durumunun Üç Boyutlu Model Çizimi Görselleri (Sevgi vd., 2020)

Fotoğraf 3.98: Hasankeyf Er Rızk Camiinin Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Genel Görünüm

Fotoğraf 3.99: Hasankeyf Er Rızk Camiinin Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Genel Görünüm

Fotoğraf 3.100: Hasankeyf Er Rızk Camiinin Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Genel Görünüm

Fotoğraf 3.101: Hasankeyf Er Rızk Camiinin Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Genel Görünüm

Fotoğraf 3.102: Hasankeyf Er Rızk Camiinin Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Genel Görünüm

Fotoğraf 3.103: Hasankeyf Er Rızk Camiinin Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Genel Görünüm

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

HASANKEYF ARKEOPARK ALANI

4.1. Arkeopark Tanımı ve Kavramı

Arkeoparklar, tarih öncesi çağlardan beri korunan ancak halka açık ve farklı kültürlere ait yerleşim düzenlerini barındıran arkeolojik alanlar olarak tanımlanmaktadır. Arkeoparklar, "park" kelimesinin ifade ettiği insanların boş vakitlerinde fiziksel ve mental açıdan rahatladığı ve arkeolojik alanlardan farklı şekilde tasarlanmış ve inşa edilmiş alanlar olarak değerlendirilmelidir (Tuna, 2014, s.69).

Arkeopark, özünde müze ziyaretçilerine başka bir dünyanın kapılarını açmayı amaçlayan bir kurgudur. Dünya çapında pek çok örneği bulunan arkeoloji parklarının kurulması, arkeolojik sit alanlarının tarihi, doğal ve kültürel değerlerini ortaya koyan görsel ve uygulama tabanlı temsilinde bireylere bilgi sunmayı amaçlar.

Basitçe söylemek gerekirse arkeopark, korunan ve halka açık bir arkeolojik alan anlamına gelir. Arkeoparklar arkeolojik sit alanları olmakla birlikte, arkeolojik parkların amacını yerine getirebilmesi için arkeolojik alanlardan farklı şekilde ele alınması gerekir. Tarihi yerleri ve tarihi peyzajları korumak için oluşturulan parklar, arkeolojik sit alanı olabileceği gibi park veya müze işlevi de görebilir. Bütün bu çeşitlilik arkeolojik parkların bileşenlerini oluşturmaktadır. Bu bileşenler eğitim, eğlence ve sergileme ile birlikte uygulandığında arkeolojik park tanımı, halka açık dinamik bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır.

ICOMOS tarafından kabul edilen Arkeolojik Mirasın Korunması ve Yönetimine Dair Yönetmelik'in 7. Maddesi, "Arkeolojik mirasın halka sunulması, modern toplumun gelişimini ve kökenlerini anlamanın önemli bir yoludur. Sunum, mirasın anlaşılması ve yorumlanmasına yönelik yaklaşımların çeşitliliğini dikkate almalıdır." Söz konusu yönetmelik maddesi, arkeolojik mirasın korunması için bir araç olarak sunumun önemini vurgulamaktadır.

2008 yılında yayınlanan Arkeolojik Alanların Sunumu ve Yorumlanmasına İlişkin ICOMOS Yönetmeliği, koruma yöntemlerinin bileşenleri olarak kültürel miras alanlarının sunumuna ve yorumlanmasına yönelik faktörleri tanımlar. Arkeolojik miras alanlarının uzun vadeli sürdürülebilirliği için tanıtım ve yorum programlarının oluşturulmasının önemi vurgulanmıştır. Arkeolojik mirasın önemini ve değerini halka tanıtmak için her türlü faaliyetin yürütülmesi gerektiği savunulmaktadır. Şarta göre,

etkili sunum ve yorumlama, kişisel deneyimi geliştirmeli, halkın anlayışını ve saygısını artırmalı ve gelecek nesillere arkeolojik mirası korumanın önemini iletmelidir (ICOMOS, 2008).

4.2. Arkeoparkın Tarihçesi

Sanayi Devrimi ile birlikte farkındalık düzeyi artan ülkelerde kimliklerini ve geçmişlerini tanıma ve tanıtma kaygıları ortaya çıkmıştır. Geçmiş kültürlerin unutulmaması ve gelecek nesillere aktarılması için farklı arayışlar başladı. Bunun en etkili çözümü geçmiş kültürü halka anlatmak olduğu yönünde bir yaklaşım geliştirilmiş ve Avrupa'da ilk açık hava müzeleri 19. yüzyılda kurulmuştur. Arkeopark konseptine uygun ilk açık hava müzeleri, 1850'lerde ortaya çıkar. 19. yüzyılda arkeolojik kazı yöntemleriyle ilk yerleşim yerleri keşfedilmeye başlanmıştır. 1850'lerden kalma prehistorik yerleşimlerin rekonstrüksiyonlarını ve diğer çağdaş sunum tekniklerini kullanarak ilk açık hava müzesi kurulur. (Eres, 2001, s.19-20). Farklı sergileme teknikleri ve canlandırmalarla ilk dinamik açık hava müzesi Artur Hazelius tarafından 1891 yılında Stockholm'de "Skansen Açık Hava Müzesi" adıyla açılmıştır. Bu açık hava müzesinde İsveç'in farklı yerlerinden getirilen çiftlik evleriyle köy ortamı yaratarak bir sergi oluşturulmuştur. Bu örnekte sunulan yapılar, özgün ortamından koparılmış olsa da doğal bir çevrede sergilenmiş ve sunulmuştur. 1922 yılında Almanya'daki Unteruhldingen Kazıklıyapı Açık Hava Müzesi'nde yapılan kazılar sonucunda tarih öncesi çağlara ait kalıntılar ortaya çıkarılmış ve rekonstrüksiyonları yapılmıştır (Eres, 2016, s.96-97).

Öte yandan Türkiye'de ilk kez 1950 yılında "Açık Hava Müzesi" olgusu ile eserlerin sunumuna yönelik kaygı dile getirilmiştir. Bu yöntemi tanıtan Hamit Zübeyir Koşar, 1950'li yıllarda bu konuda çeşitli araştırmalar yapmıştır. Bu çalışmaların sonucunda Türkiye'nin en önemli ekonomik ve kültürel değeri olan tarımı ön plana çıkaran bir proje geliştirir. Ancak çeşitli sorunlar nedeniyle bu proje hayata geçirilememiştir. Ancak Halet Çambel, 1950'li yıllarda arkeolojik mirasın korunması ve sunulması fikrini hayata geçirdi. Bu kapsamda başlatılan ilk proje olan Karatepe-Aslantaş Açık Hava Müzesi, Türkiye'deki ilk uygulama olmanın yanı sıra, hem doğa koruma; hem de ekonomik açıdan sürdürülebilir gelişiminin bir örneğidir (Eres, 2016, s.104).

4.3. Arkeopark Alanı Planlama, Tasarım ve Yönetim Kriterleri

Arkeoparkların oluşumunda temel kriterler planlama ve tasarımdır. Diğer girdiler ise bu iki ana unsurun alt bileşenleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Arkeolojik alanların halka açık hale getirilmesi ve halka bağlanması bu alanlarda uygulanan planlama kararlarıdır. Bu kararın ardından ören yerinin tasarımı, halkın alanla olan ilişkisine uygun, eğitim, eğlence ve sergileme işlevlerini bütünleştiren bir tasarımdır. Alan tasarımı aşaması tamamlandıktan sonra, alanın kullanımını ve sürekliliğini sağlamak için alan yönetim planı hazırlanır ve uygulanır. Bu aşama, planlama ve tasarım kararlarına dayalı olarak arkeolojik sit alanının sürdürülebilirliğini sağlamayı amaçlamaktadır (Bayraktar, 2010, s.24).

4.3.1. Arkeopark planlama kriterleri:

Arkeopark alanının bölgenin tarihsel gelişiminin, doğal ve kültürel envanterlerinin, sosyo-kültürel ve ekonomik bilgilerinin çevresel sürdürülebilirlik ve yerel kalkınma açısından analiz edilmesi ve değerlendirilmesi önemlidir. Arkeopark alanında uygulanacak öncelikli eylem planı koruma yönelik olmalıdır. Sonraki adımlar, arkeolojik park alanına erişimin iyileştirilmesi, alan içindeki araştırma ve kazıların arttırılması, restorasyon çalışmalarının yapılması, ziyaretçi noktalarının belirlenmesi ve ziyaretçilerin rahatı için hizmet alanlarının belirlenmesidir. Arkeolojik parkta uygulanan bu eylem planları ve tasarım planları sonucunda arkeoloji parkının bulunduğu alan gelişim gösterecektir (Nigro, 2002, 195; Tuna; Erdoğan, 2016, s.112).

Arkeopark planlama kriterleri şunlardır:

- Koruma: Alanın peyzaj-çevresel sınırlamaları analiz edilerek tarihi-arkeolojik sit alanlarının coğrafi tanımları kullanılarak arazi kullanım haritaları hazırlanır.
- Erişilebilirlik: Ana yolların iyileştirilmesi, park erişiminin belirlenmesidir.
- Koruma ve Değerin İyileştirilmesi: Çevresel, tarihi ve arkeolojik araştırmaların iyileştirilmesi, restorasyon faaliyetlerinin arttırılması, ziyaretçi merkezlerinin genişletilmesi, ziyaretçiler için hizmet sektörünün geliştirilmesini içerir.
- Bölgesel Gelişim (arkeoparkın bulunduğu alan için): Sosyal alanların yenilenmesi, tarihi binaların restorasyonu, kamusal alanların yenilenmesi, ziyaretçilere turistik hizmet ve tesislerin sağlanması, ticaret merkezlerinin geliştirilmesi, parkların trafik ağının düzenlenmesi olarak belirlemiştir (Nigro, 2006 s. 191-208; Tuna; Erdoğan, 2016, s.113).

4.3.2. Arkeopark tasarım kriterleri:

18. yüzyıl arkeolojik kazılarından sonra, tarihi yerler hızla "kitle iletişim araçları, eğitim kurumları ve popüler kültür aracılığıyla kitlesel tüketim için yeniden düzenlenmiş alanlar" haline gelmiştir. Arkeopark kavramının içeriği incelendiğinde 1998 yılında ekonomist Joseph Pine ve James H. Gilmore tarafından ortaya atılan "deneyim ekonomisi" ve Donald Norman tarafından "duygusal tasarım" kavramları ön plana çıkmaktadır. Deneyim ekonomisi anlayışı iş dünyasında ortaya çıkmış ancak turizm, mimarlık ve kentsel tasarım odaklı bir yaklaşıma dönüşmüştür. Pine ve Gilmore, ekonomide bugünün ve geleceğin fırsatlarını değerlendirmenin insanlar üzerinde kalıcı izler yaratmakla mümkün olduğunu ve bu izlerin "deneyim" yoluyla oluşturulabileceğini savunuyor. Bu nedenle, arkeoparkların özelliği insanların alanı farklı algılayıp yorumladıkları, kültürel olarak yaratılmış yerler olmalarıdır. Son on yılda, özellikle arkeolojik parklar tasarlanırken duygusal tasarımın önemli bir faktör olduğu vurgulanmıştır. Donald Norman, duyguların duygusal tasarım, dünyayı anlama ve yeni şeyler öğrenme kavramında nasıl rol oynadığına dikkat çekerek, kişinin duygularıyla estetik olarak tasarlanmış nesneleri daha kullanışlı ve işlevsel olarak algılayarak duygusal bağı güçlendirdiğini belirtiyor (Tuna; Erdoğan, 2016, s. 114).

Arkeoparklar için en önemli olgu deneyimdir. İnsanlar arkeolojik sit alanı ve çevresini deneyimlerken anlamalarını ve görselleştirmelerini amaçlar. Dolayısıyla arkeolojik parklar, herkesin kendi yorumuyla anladığı ve algıladığı kültürel veya arkeolojik sit alanlarıdır. Arkeolojik park deneyimine vurgu yapılmasının bir sonucu olarak, son yıllarda popüler olan "duygusal tasarım" terimi arkeoparklar için kullanılmaya başlanmıştır. Duygusal tasarım sayesinde ziyaretçiler arkeolojik kalıntıları bildikleri nesnelerle ilişkilendirir ve bu kalıntılarla duygusal bir bağ kurar. Bu nedenle arkeoparklarda çeşitli duygusal sunum teknikleri uygulanmaktadır. Arkeoparklarda duygusal ve deneyimsel planların ön planda tutulması, ziyaretçilerin alanı ve nesneleri daha iyi anlamalarına olanak tanır (Tuna; Erdoğan, 2007, s.114).

Arkeoparklar için tasarım kriterleri ise şunlardır:

- Arkeopark alanların erişilebilirliği artırılmalıdır.
- Arkeolojik park tasarım kriterleri çerçevesinde giriş ve çıkışların okunabilirliği ve algılanabilirliği önem arz etmektedir. Bu nedenle giriş ve çıkışları ortamın özelliklerine göre vurgulanmalıdır.

- Arkeolojik park, net bir girişten sonra, ziyaretçilerin deneyimleme alanları, sosyal ve rekreasyonel alanlar ve sergileme alanlarını içeren net bir gezi rotasına sahip olmalıdır. Turistlerin ihtiyaç duyduğu ekipman ve unsurlar bu güzergah boyunca yerleştirilmelidir.
- Arkeoparklarda yaratıcı deneyimsel alanlar yaratılmalıdır.
- Ziyaretçiler mekanı deneysel olarak tanımalı ve anlamalıdır. Bu sayede ziyaretçilerin arkeolojiye olan ilgisi ve algısı değişecektir.
- Sembolik araçların yanı sıra ziyaretçinin duygu, düşünce ve hislerine hitap eden etkili anlatım araçları da kullanılmalıdır. Bu yöntemler ziyaretçileri harekete geçirerek bölgeye katılımı arttırmaktadır.
- Herhangi bir müdahale, ilgili ulusal imar ve yönetmeliklere uygun olmalıdır.

Arkeopark alanına giren kullanıcılar, çıkarken olumlu bir duygu ve farklı bir deneyim bırakmalıdır. Bu sayede alanla ilgili farkındalık ve farkındalık düzeyi artırılır.

Arkeoparkta eserler güncel sunum yöntemleri kullanılarak sergilenmektedir. Modern sunum tekniklerinin kullanılması ziyaretçilerin dikkatini çekerek eserlerin anlaşılmasını kolaylaştıracaktır. Eserler arkeopark alanında belirlenen yerlerde sergilenmektedir. Yerinde sergilemenin mümkün olmadığı eserler için kapalı teşhir alanları veya arkeoloji müzeleri kurulmaktadır. Bu sergileme alanları, teknoloji kullanımı, 3D animasyon, modeller, simülasyonlar ve deneysel arkeolojik uygulamalar dahil olmak üzere çeşitli duyusal sunum ve sergileme yöntemlerini kullanılmaktadır.

Günümüzde arkeolojik alanların sürdürülebilirliğinin sağlanması ancak bütüncül bir yaklaşımla bölgenin kültürel değerlerine sahip çıkılması, bu değer ve değerlerin toplumla bütünleştirilmesi ve dolayısıyla bu alanların öneminin anlaşılması ile mümkündür (Eres, 2001, s.19). Açık hava müzelerine alternatif bir yaklaşım olan arkeoparklar, arkeolojik alanların sürdürülebilirliğini sağlamak için de önemli bir tasarım yaklaşımı haline gelmiştir.

4.3.3. Arkeopark yönetim kriterleri

Arkeopark yönetim süreci, kültürel kaynakların geliştirilmesine ve yerel ekonomik kalkınmayı destekleme araçlarına bağlıdır. Parkın yönetim aşamasında parkın işleyişini sağlamak için bir idari çerçeve oluşturulmalıdır. Park yönetimi, siyasi-idari koordinasyon, teknik ve bilimsel destek ve konularda danışmanlık hizmeti veren birimleri içermelidir. Bunlara ek olarak bölgede yetkili kamu aktörleri, yerel ve ulusal

temsilcilerden oluşan koordinasyon birimleri, il ile yakın temas halinde olan koordinasyon komisyonları, planlama için gerekli bilgileri sağlayan teknik-bilimsel bir kurul, yerel ve özel sektör, yerel paydaşlar, halkın öneri ve şikâyetlerini dinleyen danışmanlık birimleri ile birlikte belirlenen konulara yönelik yönetim ve eylem planı hazırlanmalıdır (Tuna; Erdoğan, 2016, s.116).

Arkeopark için yönetim kriterleri şunlardır:

- Koruma ve geliştirme önlemleri
- Kültürel Miras Yönetimi
- Bölgesel ve kentsel planlama ve yönetimi
- Peyzaj planlama ve yönetimi
- Arkeopark, ekonomik ve sosyal müdahale programları ve yönetim aşamaları
- İdareler arası işbirliği ve koordinasyonun sağlanması ve entegre bir arkeopark geliştirme süreç planının oluşturulması.

Çevre ve arkeolojik kaynaklar ile uyumlu bölgesel eylemlerin tanımlarının yapılması (kentsel planlama ve peyzaj planlama şemalarının hazırlanması) şeklinde ifade edilmektedir (Nigro, 2006 s. 191-208; Tuna; Erdoğan, 2016, s.116).

4.4. Dünyadan ve Türkiye'den Arkeopark Örnekleri

4.4.1. Dünya Arkeopark Örnekleri

Skansen Açık Hava Müzesi, Stonehenge Arkeoparkı, Almanya Xanten Arkeolojik Parkı, Flag Fen Arkeoloji Parkı, Champaner Pavagadh Arkeoloji Parkı, Moundville Arkeoloji Parkı, San Agustin Arkeoloji Parkı, Meksika Tenochtitlan Arkeolojik Parkı veBoario Arkeoparkı, dünyada pek çok örneği bulunan arkeoparklardan sadece birkaçıdır.

Hiçbir içindekiler tablosu öğesine rastlanmadı.

4.4.1.1. Stonehenge Arkeoparkı

İngiltere'nin güneybatısındaki Wiltshere'deki Stonehenge Arkeolojik Alanında bulunan kalıntıların MÖ 3100 yıllarına kadar uzandığı biliniyor. Burada megalit olarak da bilinen prehistorik dönemlere ait anıtsal taşlar daire şeklinde düzenlenmiştir. Kalıntılar, İngiltere'deki en yoğun Neolitik ve Tunç Çağı kompleksinin ortasında bulunmaktadır. Günümüzde megalitlerin işlevi bilinmemekle birlikte taşların törensel ve

dini amaçlarla kullanıldığı sanılmaktadır (Keskin, 2018, 120-122). 1983'te Stonehenge, amacı İngiltere'nin kültürel mirasını korumak ve korumak olan bir kurum olan English Heritage'ın kontrolü altına girmiştir. Eser, kendine has özellikleri nedeniyle 1986 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne alınmıştır (Cengiz, 2016, s.140).

Fotoğraf 4.1: Stonehenge Çemberi –İngiltere
(https://www.cbsnews.com/pictures/views-of-stonehenge/)

2009 yılında hazırlanan bir proje kapsamında Stonehenge'in 1,6 km batısında yeni bir ziyaretçi merkezi yapılmasına ve taş blokların yakınındaki araç ve tesislerin kaldırılmasına karar verilmiştir. Arkeolojik alana getirilen bu ek bina, bölgenin tarihi karakterini onurlandırmak için yapılmıştır. Ziyaretçi merkezi, anıtların bulunduğu yerden tanınabilmekte ve tarihi buluntulara dair mekansal bir farkındalık sağlanmaktadır. Stonehenge Ziyaretçi Merkezi, sergilenen 250'den fazla anıta sahiptir. Ziyaretçiler bu sergi alanlarında bulunan bazı eserlere dokunarak bağ kurma fırsatı buluyor. Ziyaretçi merkezi, bilgileri sunmak için 3D sunum teknolojisini kullanır. Merkez salon, buluntuların üç boyutlu olarak sergilendiği dairesel bir salondur. Animasyon teknikleri, görsel ve işitsel veriler kullanılarak izleyiciyi merkeze alan salon, bir taş çemberin ortasında olma hissini yaşatıyor. Ziyaretçi merkezi ayrıca geçmiş dönemlerden çeşitli insan animasyonları sergiliyor. Ayrıca ziyaretçi merkezindeki

tesisler arasında kafeterya, ticari tesisler, kasa, tuvaletler ve otopark bulunmaktadır (Cengiz, 2016, s.36) (Foto 4.1).

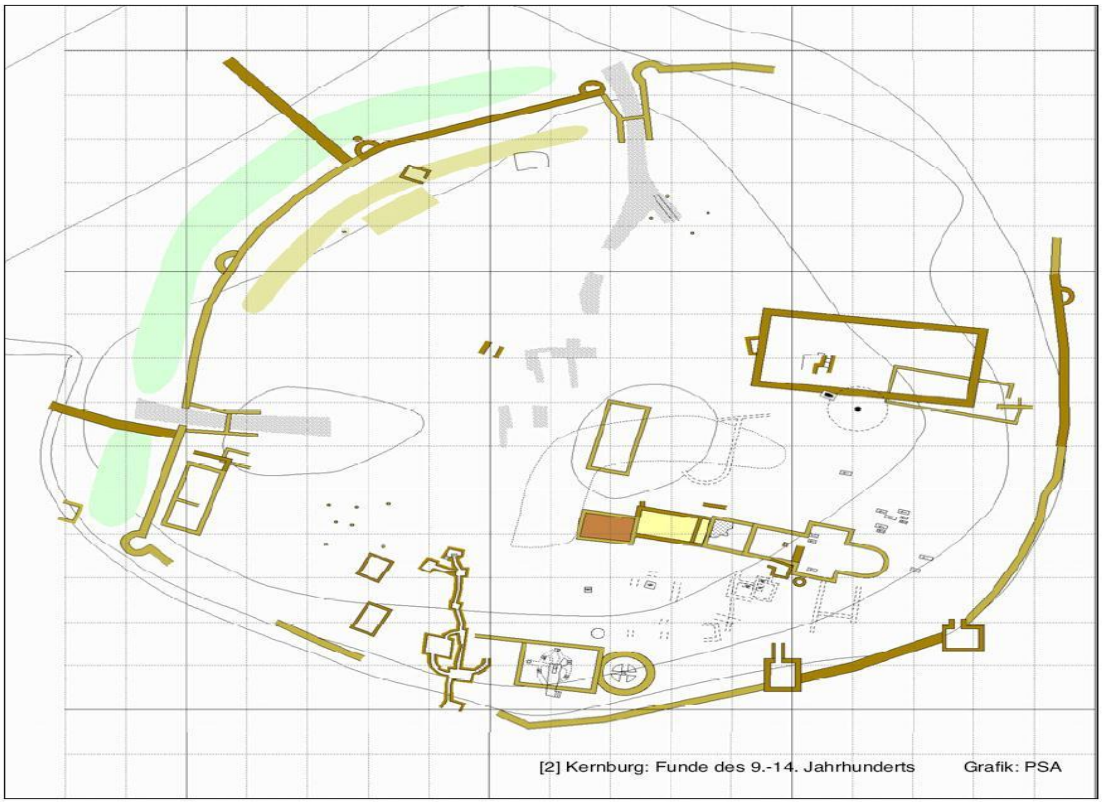
Fotoğraf 4.2: Stonehenge Ziyaretçi Merkezi
(https://www.archdaily.com)

Ziyaretçi merkezi ile Stonehenge arasındaki ulaşım sorunları proje kapsamında çözüldü. Bu ulaşım; yürüyüş yolları, bisiklet yolları ve işletilen motorlu taşıtlardır. Alan içerisinde; Ziyaretçi merkezinin yan tarafında beş Neolitik evin canlandırması var. Bu evler 2006-2007 yıllarında yapılan kazılarda elde edilen bilgilere göre yapılmıştır. Evlerin yapım yöntemleri anlatılırken ziyaretçilere eski gelenek ve görenekler aktarılmaktadır (Keskin, 2018, s.122). Neolitik köy canlandırmalarında ve çevresinde deneysel arkeolojik uygulamalar yapılıyor. Ziyaretçiler, eski insanların nasıl yemek yediğini ve yaşadığını deneyimliyor (Cengiz, 2016, s.36) (Foto 4.2). Tarih öncesi çağlarda Stonehenge çemberinin nasıl inşa edildiğine ve taşların nasıl taşındığına dair deneysel kullanım da burada gösterilmektedir.

4.4.1.2. Werla Arkeoparkı

Werla'nın İmparatorluk Sarayı, Almanya'nın Aşağı Saksonya bölgesindeki Braunschweig şehrinde bulunuyor. Özellikle 10. yüzyıl Sakson hükümdarları için en önemli yerleşim yerlerinden biri olarak tarihe geçti. 1930'lardan 1960'lara kadar yapılan kazılarda bölge hakkında çok önemli keşifler yapılmıştır. Bölgenin yapısal koşulları ile

ilgili olarak, o zamanlar kuzey Almanya'nın en büyük kalesi olduğu tespit edildi ve yapılan kazılarda sonucunda kale, şapel, amfi tiyatro ve kilise gibi yapılara sahip olduğu ortaya çıktı (Tuna, 2014, s.95).

Şekil 4.1: 9-14.yy'a ait Werla Kale İçi Kalıntıları
(Tuna, 2010)

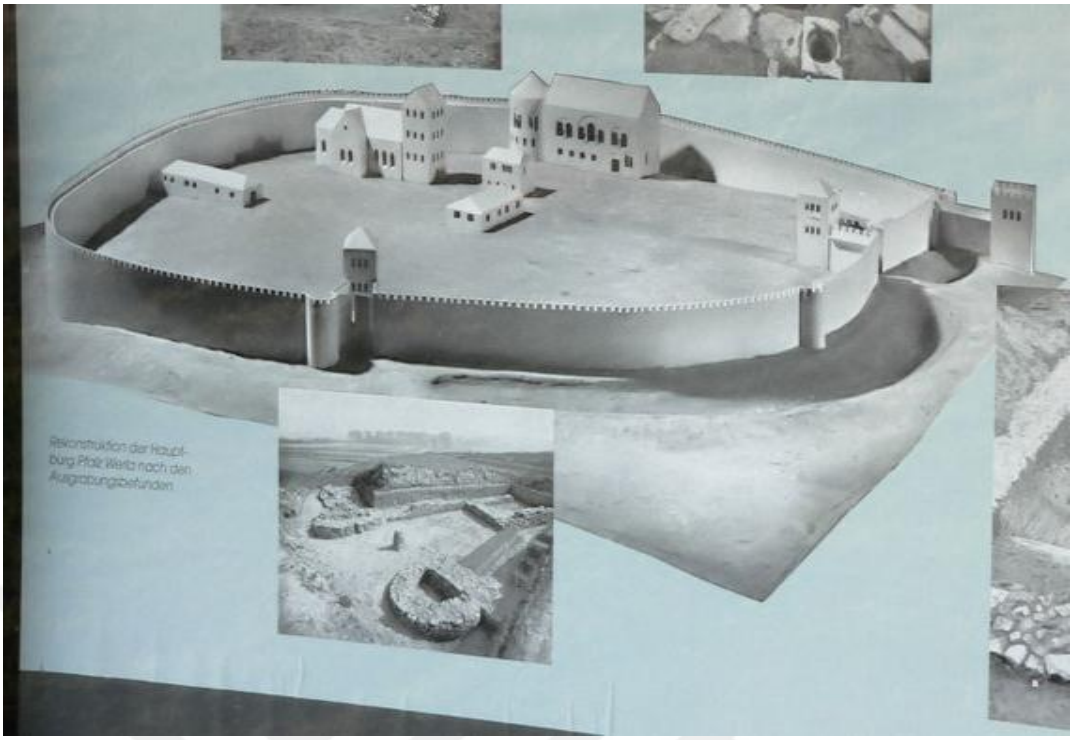
Fotoğraf 4.3: Werla Arkeolojik Park Alanı (Tuna, 2020)

Arkeopark Kaiserpfalz-Wörla'nın tasarım sürecinin bir parçası olarak mimar Jerrold Perrer, birkaç yıl süren kazı ve tarihi araştırmaların ardından bölgenin bir modelini oluşturdu. Arkeolojik parkın ilk temel tasarım ilkesi, bölgenin peyzaj kalitesi konusunda farkındalık yaratmaktı. Bu bağlamda Verla'nın tarihi peyzajının en önemli unsurları olan Oker'in dik yamaçlarındaki hendek ve surlar ön plana çıkarılmıştır. Kalenin istinat duvarları yeniden yapılırken çelik yapı ince taneli paslanmaz çelikle kaplanmıştır. Ortaçağa ait binalar, kiliseler ve saraylar orijinal hallerine geri getirildi. Dışarıdan bakıldığında kale, soyut ve düşsel formuyla ziyaretçilerin merakını uyandırmayı amaçlarken geceleri ışık gösterileri farklı bir manzara yaratıyor (Tuna, 2014, s.101).

Kaiserpfalz-Wärla arkeoloji parkının peyzaj tasarımı, sadece arkeolojik park alanını değil, aynı zamanda çevresindeki alanları da içeren bütüncül bir yaklaşım benimsemiştir. Oker Nehrinde dere ıslahı yapılarak, taşkın ihtimali ortadan kaldırılmış. Nehir bitki örtüsü yeni kullanımlar için uyarlandı ve dik yamaçlarda erozyonu önlemek için ağaçlandırma yapıldı. Park içinde bisiklet ve yürüyüş parkurları yapıldı. Ziyaretçilerin bölgeyi tanıması için yol üzerinde bilgilendirme panoları ve yönlendirme levhalarına dikkat edilmiştir (Tuna, 2014, s.102).

Şekil 4.2: Werla Arkeolojik Park Vaziyet Planı (Tuna, 2010)

Şekil 4.3: Werla rekonstrüksiyonu (Tuna, 2010)

4.4.1.3. Agrigento (Akragas)

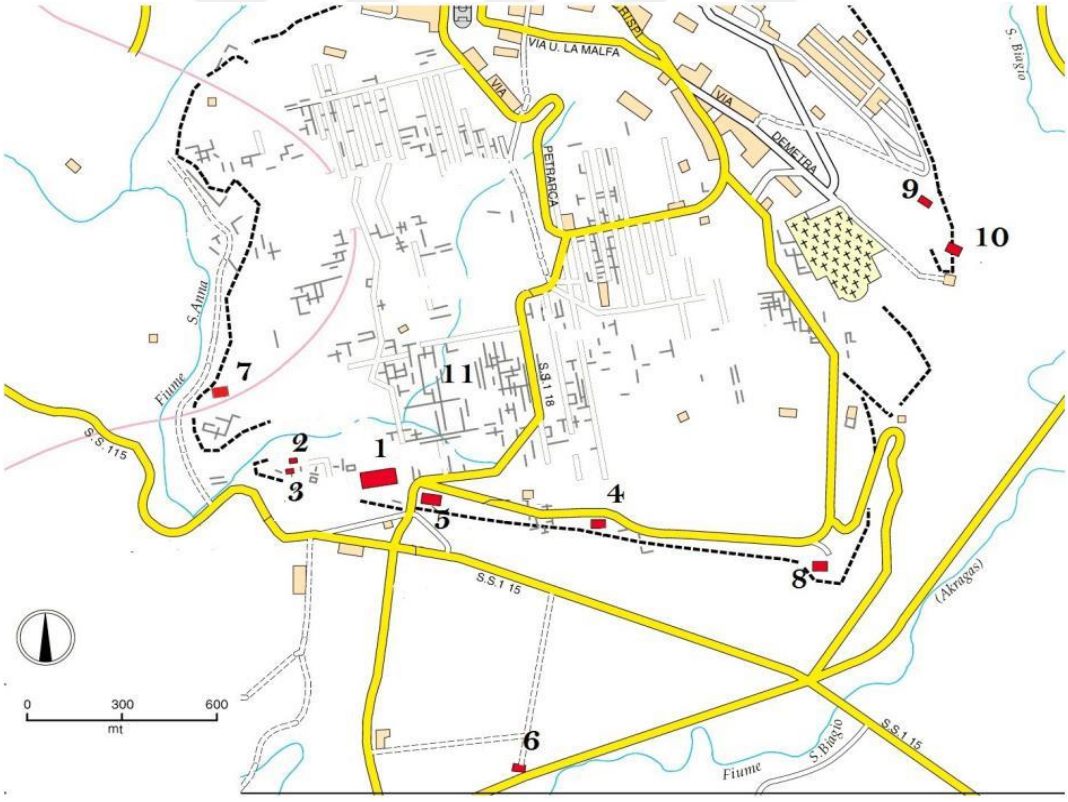
İtalya'nın Sicilya şehrinde bulunan Agrigento, M.Ö. 6. yüzyılda kurulmuş bir antik kenttir. Yunan kolonileri tarafından kurulmuştur. Kurulduğu günden bu yana büyüyerek Akdeniz'in en önemli şehirlerinden biri haline gelmiştir. Bugün, tarım arazileri ve meyve bahçeleriyle çevrili muhteşem Dor tapınaklarının çoğunluğu ayaktadır. Ayrıca, bazı bölgelerdeki arkeolojik kazılarda Helenistik ve Roma şehirleri ile erken Hıristiyan mezarlıkları ortaya çıkarılmıştır (Çardak, 2020, s.669) (Şekil 4.4).

Tapınaklar Vadisi (Valle dei Templi) olarak adlandırılan antik kent, 1300 hektarlık alanıyla dünyanın en büyük arkeolojik sit alanıdır. Bölge, yedi Dor sütunlu anıtsal bir Yunan tapınağına ev sahipliği yapmaktadır. Bunların en büyüğü olan Tempiodi Zeus o Giove Olimpio, 113m x 56m boyutlarıyla dünyanın en büyük Yunan tapınağıdır (Çardak, 2020, s.670) (Foto 4.4, 4.5).

Arkeoparkın planlanmasında yasal olarak korunan alanların sınırları içinde mutlak yapı yasağı getirildi. Park sınırlarının dışında ve yapılaşmaya izin verilen yerlerde 4,50 m'lik bir yükseklik sınırı getirilmiştir. Parkın güneydoğu kıyısı için 7.50m kot sınırı belirlenmiştir. Bu iki bölgenin dışındaki diğer alanlar tampon bölge olarak kabul edilmiştir. Parkın ziyaret saatlerinin uzatılmasını ve yerel ekonomiye fayda

sağlanmasını temel amaçları arasında sayılarak ziyaretçiler için bir güzergâh hazırlamaya karar verilmiştir. Böylece kültürel mirasın çevresinde sokak ve yolların oluşturulması ziyaretçilerin arkeoparkı dolaşmaları öngörülmüştür. Bazı yerlerde yeni yollar tanımlanmış, bazı yerlerde ise Orta Çağ'dan beri kullanılan yollar rotaya dâhil edilmiştir.

Park planı hazırlanırken; hem ziyaretçilerin kente ulaşımını kolaylaştırmak hem de kültürel mirası korumak için farklı koruma yöntemleri geliştirilmiştir. Ayrıca park güvenliğini, yeni temalı parkurları ve ilgi çekici yerleri, otoparkları, kullanışlı park içi yolları ve raylı ve elektrikli otobüsler gibi alternatif ulaşım modlarını sağlamayı hedefliyor. Bu kapsamda kültür parkları; Arkeolojik alanların korunmasının sürdürülebilirliğini sağlamak için önerilen yöntemdir. Ayrıca sosyal, fiziki ve ekonomik boyutlarda alanı kullananlara ve alanı tanıtarak topluma sağladığı kültürel bilince katkı sağladığı için çok boyutlu etkiye sahip bir yönetim planı olarak görülmektedir (Çardak, 2020, s.671-672) (Foto 4.6,4.7).

Şekil 4.4: Agrigento Arkeolojik Sit Alanı Planı
(1)Zeus Olimpio Tapınağı,(2)Dioscurides Tapınağı,(3)L Tapınağı,(4)Concord Tapınağı,(5)Heracles Tapınağı,(6)Aesculapius Tapınağı,(7)Vulcan Tapınağı,(8)Juno Tapınağı,(9)Demeter Tapınağı,(10)'Fountain Sanctuary',(11)Agora. (Çardak, 2020)

Fotoğraf 4.4: Agrigento Arkeoparkı'ndan Genel Görünüm
https://www.facebook.com/AgrigentoArkeopark/photos/

Fotoğraf 4.5: Agrigento Antik Kenti (Anonim)

Fotoğraf 4.6: Agrigento Arkeoparkı'nda Öğrenci Etkinliği (Anonim)
https://www.facebook.com/AgrigentoArkeopark/photos/

Fotoğraf 4.7: Agrigento Arkeopark Müzesi
https://www.facebook.com/AgrigentoArkeopark/photos/

4.4.2. Türkiye'deki Arkeopark Örnekleri

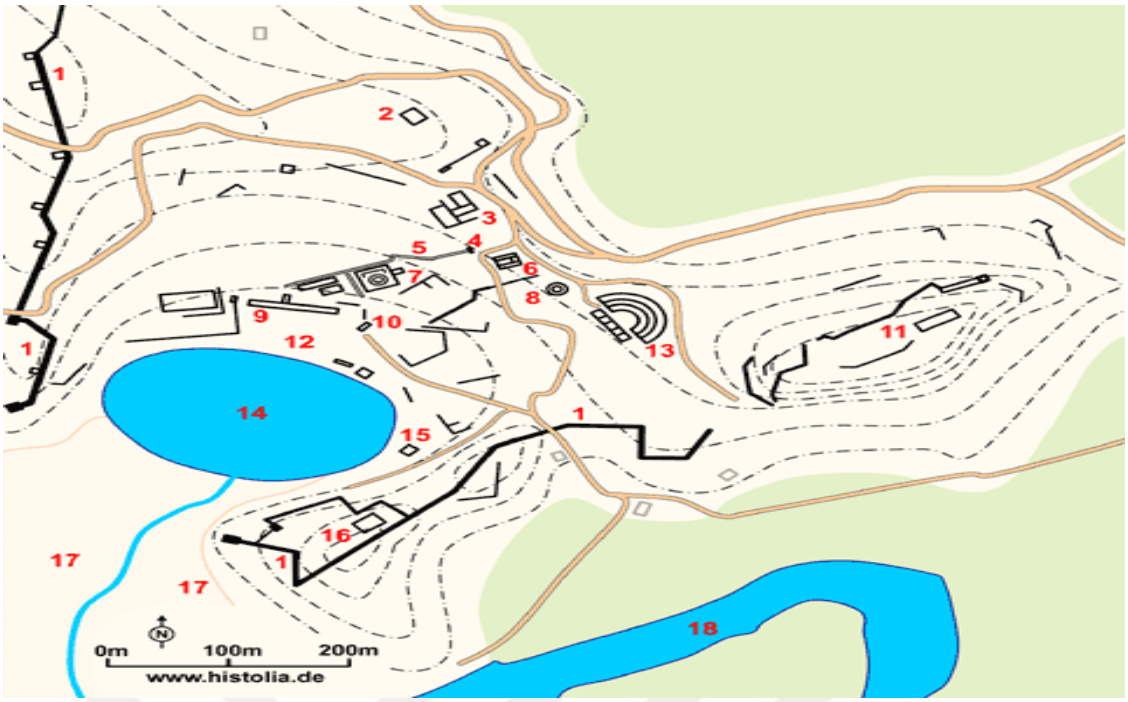
Türkiye'de arkeopark standartlarına göre planlanmış örnek bulunmamaktadır. Nitekim aşağıda tanıtılan örneklere arkeopark adı verilmiş ve alanları kazıların devam ettiği kesimde alınan çevre önlemleri ile sınırlandırılmıştır.

4.4.2.1. Kaunos Arkeolojik Parkı

Kaunos, Akdeniz ile Ege Denizi'nin birleştiği noktada, Muğla il sınırları içindeki Köyceğiz Gölü'nü Akdeniz'e bağlayan Dalyan Çayı'nın batı kıyısında, Dalyan adlı turistik beldenin karşısında yer almaktadır. Herodotos'a ve diğer antik kentlerde yapılan kazılarda elde edilen bulgulara göre Kaunos'un adına MÖ 4. yüzyıldan sonra kültür, din ve sanat alanında sıklıkla rastlanmaktadır. Doğu Akdeniz ve Ege Denizi'ndeki stratejik konumu nedeniyle önemli bir liman kenti olarak kurulan Kaunos farklı güçlerin çatışma alanı olmuştur. 15. yüzyıla kadar kent olarak varlığını sürdüren liman kenti, kıyının değişmesi sonucu içeride kalarak önemini yitirmiştir (Tuna, 2014, 157) (Şekil 4.5).

2004 yılında Kaunos Antik Kenti ve çevresinin "Arkeopark" olarak değerlendirilmesi dikkatleri çekmiş ve Kaunos Arkeoloji Parkı projesi 2006 yılında mimarlık ödülleri yarışmasında aday gösterilmiştir. Kaunos Arkeoparkı'nın sınırları, ağırlıklı olarak surlar, kentin hemen yakınında bulunan İztuz'u Plajı'ndaki tuz tavaları ve Köyceğiz Gölü kıyısındaki Sultaniye Kaplıcaları tarafından belirlenen alanlardır. Arkeoparkın ana teması, şehrin topografyasının, kentsel dokusunun ve doğal verilerinin değerlendirilmesi ilkesidir. Antik kent ve parkların tasarım kriterlerine uygulanan restorasyon ve konservasyon çalışmaları bu ilkeye göre belirlenmiştir. Kaunos Arkeoparkı'na ziyaretçi sirkülasyonu sağlarken antik kent hakkında bilgi paylaşımı ve Kaunos'un var olan değerleri üzerinden kenti deneyimlemeyi amaçlamaktadır (Tuna, 2014, s.158) (Foto 4.8).

Aşağı Şehir'in üst katı, birbirine bağlı bir dizi terasa sahiptir. Kuzeyden başlayarak Korint tapınağının bulunduğu teras, altında Roma Hamamı'nın bulunduğu teras, ortasında kilisenin bulunduğu Palaestra Terası, ölçü levhasının bulunduğu teras ve tiyatronun bulunduğu teraslardır. Arkeoparktaki çalışmalar tiyatro, Palaestra terası ve katedral çevresinde yoğunlaşmıştır (Özer 2010).

Şekil 4.5: Kaunos Yerleşim Planı (https://www.histolia.de, 2023)
1-Şehir Duvarı 2-Korint Tapınağı 3-Roma Hamamları 4-Taş Kapı 5- Merdiven 6-Bizans Bazilikası 7-Teras Tapınağı 8-Ölçüm Platformu 9-Stoa 10-Su Perisi 11-Akropol 12-Agora 13-Tiyatro 14-Eski Liman 15-Monopteros 16-Demeter Terası 17-Bataklık 18-Dalyan Çayı

Fotoğraf 4.8: Kaunos Ören Yeri Arkeopark Alanı
https://turkishmuseums.com/museum/detail/2186-mugla-kaunos-orenyeri/2186/1

Fotoğraf 4.9: Kaunos Antik Tiyatrosu
https://turkishmuseums.com/museum/detail/2186-mugla-kaunos-orenyeri/2186/1

Palaestra Teras Kapısı, kazı ekibi tarafından restore edilerek arkeopark giriş kapısı olarak yeniden tasarlandı. Bu amaçla, merdivenlerin restore edilmesi ve kentin orijinal yolları üzerinde bir arkeoparkın geliştirilmesi için gerekli ortam hazırlandı. Akropolis'in batı yamacında yer alan 5.000 kişi kapasiteli tiyatronun analemmasının bir kısmı ile sahne binası kısmen harap durumdadır. At nalı şeklindeki tiyatro, her biri 33 oturma sırasına sahip dokuz kerkidese bölünmüştür. Taş basamakların önemli bir kısmı yok olmuştur. Yıkılan merdivenler yapının mimarisine uygun kendine has özellikleri dikkate alınarak yeniden inşa edildi. Yapım aşamasında ziyaretçiler, özellikle eski ve yeniyi birbirinden ayırabilmesi için güncel müdahaleler belirgin hale getirilmiştir. Palaestra Terası'nın merkezinde 5. yüzyıldan kalma bir kilisenin şapelinde bulunan mozaik tabanı korumak ve ziyaretçilere sunmak için çatı oluşturulmuş ve etrafında yürüyüş parkurları geliştirilmiştir (Özer, 2010). Kaunos Arkeoparkı'nın koruma yönetim planı bulunmamaktadır (Foto 4.9, 4.10).

Fotoğraf 4.10: Üst örtü ile kaplanmış Mozaik Alan
(https://www.ardavillas.com/tr/kaunos-antik-kenti/)

4.4.2.2. Aktopraklık Arkeoparkı

Aktopraklık Höyük, Bursa şehir merkezine 30 km uzaklıkta, Nilüfer ilçesine bağlı Akçalar Mahallesi'nde yer almaktadır. Bölgede bilinen ilk yerleşimler, Neolitik Dönem'in sonlarına, MÖ 6300'e kadar uzanıyor. Buraya ilk yerleşenlerin avcılık ve çiftçilikle uğraşan küçük topluluklar olduğu bilinmektedir (Karul, 2015, s.13; Karul, 2017, s.81).

Aktopraklık ören yeri, yaklaşık 70 hektar büyüklüğünde olup üç tarihi yerleşimden oluşmaktadır. Bu yerleşimlere A, B ve C yerleşimleri denir. Geç Neolitik, Erken Kalkolitik, Orta Kalkolitik ve Bizans dönemlerine ait kalıntıların yer aldığı bu yerleşmelerin tamamı birden fazla tabaka içermektedir. C Alanı, Neolitik, Erken Kalkolitik ve Bizans dönemlerine ait kalıntıları içermektedir. B Alanı yaklaşık 600 yıllık bir süreyi, Erken Kalkolitik'ten Orta Kalkolitik'e kadar olan dönemi kapsar. A alanında, güneyde 60 metre çapında bir hendekle çevrili bir Erken Kalkolitik yerleşimi vardır Aktopraklık ören yerinin üst tabakasındaki yerleşimler makineli tarım, erozyon ve yamaçlarla aşındırılmıştır (Tuna, 2014, s. 163; Karul, 2017, s.86-87; Karul, 2015, s.13) (Şekil 4.6) (Foto 4.11).

Fotoğraf 4.11: Aktopraklık Höyük Alanı (Karul ve Avcı, 2010)

Alan, peyzaj ve açık hava müzesi projelerine uygun bulundu ve bölgede Arkeopark projesi hayata geçirmek için araştırmalar başlatıldı. Aktopraklık Höyük'te 2009 yılından bu yana arkeolojik araştırmaların yanı sıra kültürel miras projesi de yürütümektedir.Alan, 'Aktopraklık Arkeoparkı', 'Aktopraklık Açık Hava Müzesi' veya 'Aktopraklık Arkeoloji Okulu' olarak adlandırılmaktadır. Alanda uygulanan yönetim planı, öncelikle ziyaretçilere ve öğrencilere arkeoloji, tarih ve mimarlık alanlarında bir dizi eğitim ve etkinlik sağlamayı amaçlamaktadır (Karul, 2017, s.173).

Aktopraklık Arkeoloji Parkı'nın kuzeyden ve doğudan olmak üzere iki farklı giriş kapısı vardır. Bu dış kapıların uyumlu bir mimari dili vardır. Kuzey kapısı önce müze ve doğa merkezine, doğu kapısı ise eğitim ve atölye birimlerine açılıyor. Aktopraklık kültürel mirası koruma yönetim planının hedef kitlesi günübirlik ziyaretçiler, her yaştan öğrenciler ve uzmanlardır. Projenin hedefleri; ziyaretçi kabul alanı yapmak, arkeolojik kalıntıları korumak ve sergilemek, canlandırmalar, konutlar, atölyeler ve diğer eğitim, turizm ve sergi tesisleri inşa etmek olarak belirlenmiştir (Karul; Avcı, 2010, s.244) (Foto 4.12).

Şekil 4.6: Aktopraklık Arkeopark Alanı Planı (Decgorselsanatlar-2021)

Fotoğraf 4.12: Aktopraklık Arkeoparkı giriş kapısı
(Bursa Büyükşehir Belediyesi, 2015)

Aktopraklık'ın kültürel mirası kapsamında tarih öncesinin iki evresi olan Neolitik ve Kalkolitik dönemlere ait buluntular canlandırılarak bu iki evreye ek olarak Bursa'nın geleneksel köy yapısı da alanda aktarılmıştır. Canlandırmaların çoğu deneysel arkeolojik yöntemler kullanılarak oluşturulmuş ve yapım aşamasında bölgeden insanların katılımına önem verilmiştir. Ziyaretçilerin bölümleri birbiri ardına deneyimleyebileceği bir gezi güzergâhı tasarlanmıştır. Yürüyüş parkuru bazen molozdan, daha büyük olanlar ise düzenli olarak kesilmiş taş, ahşap veya doğa parkurlarından yapılmış. Bu malzemeler bulundukları yere bağlı olarak farklı şekilde tasarlanmıştır. Yürüyüş parkurunun doğal malzemelerden yapılmış olması ve portatif olması toprağa verilen zararın en aza indirilmesini sağlıyor. Güzergâh yönlendirme levhaları, aydınlatma elemanları ile desteklenmiştir. Arkeopark yönetim planı kapsamında canlandırmalar dışında bölgeyi tanıtan müze yapıları, karşılama binaları, dinlenme alanları, giriş kapıları, otoparklar, çevre düzenlemesi, çocuk kazı alanları, hafriyat evleri, rasathane, araştırma, eğitim ve konaklama tesisleri gibi birimler de bulunmaktadır (Karul, 2017, s.179).

Aktopraklık Müze Binası, ziyaretçilerin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik diğer fonksiyonlarının yanı sıra sergileme için gerekli olan eserlerin sergilenmesi ve konfor sağlanması amacıyla kapalı bir mekan içerisinde inşa edilmiştir. Aktopraklık Karşılama Merkezi, bölgeye gelen ziyaretçilerin ilk giriş yaptıkları ve deneyimledikleri alan olarak geçici olarak tasarlanmıştır. Burada projenin ve bazı arkeolojik kalıntıların sunulduğu

alanlar, sergi salonu, gösteri salonu, kafe ve dinlenme alanı gibi birimler yer alıyor. Karşılama Merkezi'nde ziyaretçiler fiziksel ve sosyal ihtiyaçlarını kolaylıkla karşılayabiliyor. (Karul, 2017, s.180).

Aktopraklık Ören yeri, tarih öncesi çağları anlatan, toplum ve eğitim odaklı bir "arkeoloji okulu" olarak tasarlanmıştır. Eğitilecek hedef kitle, arkeoloji eğitimi alan ilk, orta ve lisans öğrencileridir. Öğrenciler ve alanında uzman kişiler buluşarak deneysel çalışmalar yapmakta ve ilgili konularda eğitim almaktadırlar. Bölgede belirli günlerde düzenlenen atölyelerde, ziyaretçiler ve uzmanlar tarih öncesi teknikleri ve yapım yöntemlerini, obje yapımını, dokumayı, boyamayı, pişirmeyi öğrenebiliyor. Bu eğitimler sayesinde toplumda arkeoloji, tarih ve doğa koruma bilincinin artacağı düşünülmüştür (Karul, 2015, s.xv-xvii).

Arkeolojik eserlerin bulundukları çevre ile ilgili olduğu göz önüne alındığında, bu eserlerin bulundukları yerde sergilenmesi önemli görülmüştür. Bu eserler sergilenirken ziyaretçilere arkeolojik buluntular hakkında fikir vermek için farklı sunum yöntemleri kullanılmıştır. Ziyaretçilerin geçmişi daha iyi anlayabilmelerine yardımcı olmak için çeşitli animasyonlar oluşturulmuştur. Tüm bu animasyonlar deneysel arkeolojik ve etnografik verilere dayalı olarak uygulanmıştır.

4.4.2.3. Yeşilova Höyüğü Arkeoparkı

Yeşilova Höyüğü, İzmir'de bilinen en erken tarihli yerleşim yeridir. Bornova ilçesinde yer alan Yeşilova Höyüğü'nde somut bulgulara ulaşılan üç ana katman vardır. Bunlar; Neolitik Çağ, Kalkolitik Çağ ve Geç Roma (Erken Bizans) olarak u tespit edilmiştir. Bölgede tarım ve hayvancılığın yanı sıra avcılığın da yapıldığına dair bulgulara ulaşılmıştır (Derin, 2010, s.264).

Yeşilova Höyüğü şehrin içinde olması ve üniversiteye yakınlığı, arkeolojik çalışma potansiyelini ve bu çalışmaların halkla buluşmasını beraberinde getirmiş ve bu doğrultuda çeşitli çalışmalar başlatılmıştır. Bornova Belediyesi ve Ege Üniversitesi işbirliğiyle her yaştan öğrenci için 'Zamanda Yolculuk' adlı çağdaş bir sergi ve sunum projesi tasarlanmıştır. Bu projede ziyaretçilere, deneysel yöntemlerle İzmir'de tarihöncesi günlük yaşam, kültür, canlandırmalar, mimari, yaşam ve gelenekler gibi konularda bilgi ve eğitim verilmiştir. Bu projenin amacı geçmiş dönemlerin kronolojisini modern sunum teknikleri, deneysel arkeoloji ve animasyonla topluma anlatmak, böylece geçmiş kültür ve mimarinin daha iyi tanınmasını sağlamaktır.

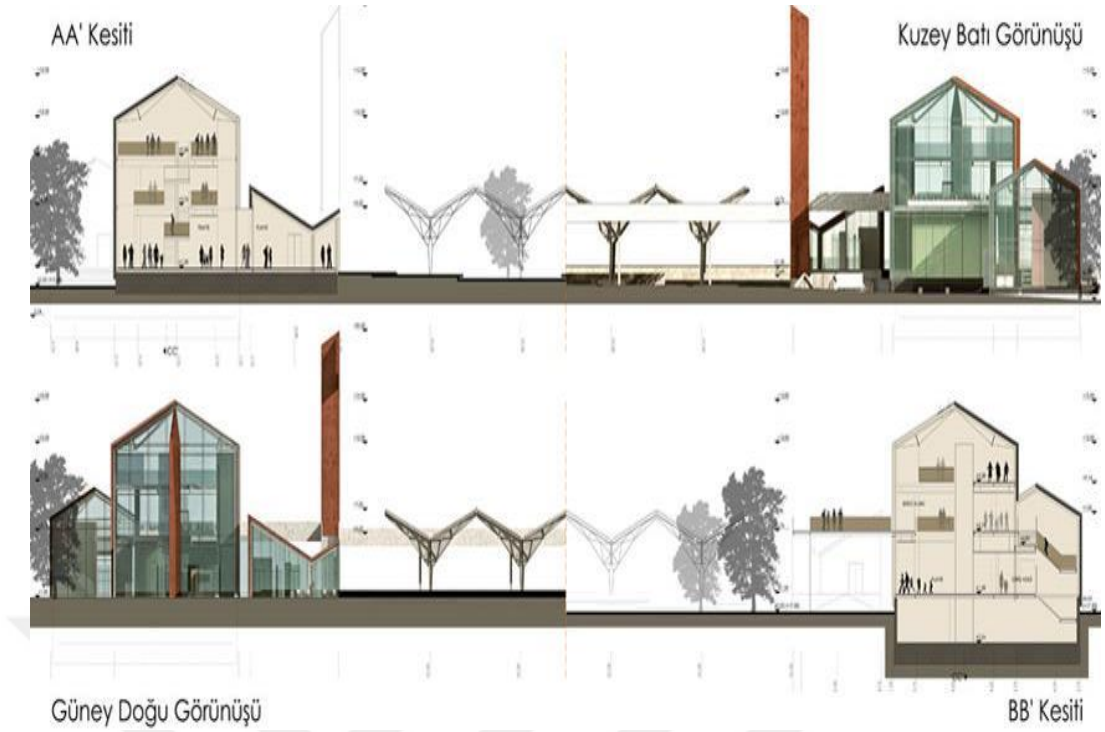
Zamanda Yolculuk Projesi hem alana hem de çevresine turizm ve kültür açısından katkı sağlamaktadır (Derin, 2010, s.265-266) (Foto 4.13, 4.14).

Fotoğraf 4.13: İzmir Yeşilova Höyüğü ve Arkeopark Alanı (Anonim)

Fotoğraf 4.14: Yeşilova Höyüğü Ziyaretçi Merkezi
http://yesilova.ege.edu.tr/fotograflar.html#all

Şekil 4.7: Yeşilova Höyüğü Ziyaretçi Merkezi ve Kazı Alanı Projesi Kesit ve Görünüşleri (http://scra.com.tr/kayitlar/kayit/250)

İlk uygulamalarda deneme amaçlı Yeşilova Höyüğü'ne gelen öğrenci grupları, alanın küçüklüğü göz önünde bulundurularak 30-35 kişilik olarak belirlenmiştir. Her etkinliğe Yeşilova kazı ekibinden konuyla ilgili eğitim almış 10 ila 11 eğitmen katılmaktadır. Buna göre her etkinlikte Yeşilova kazı ekibinden bu konuda ön eğitim almış 10-11 eğitmen görev almıştır. Eğitmenler kazı ekibi içinde deneyimli, kültürel süreci iyi bilen, Yeşilova'nın kültürel süreciyle ilgili lisans, yüksek lisans ve doktora yapan arkeoloji öğrencileri ve arkeologlardan oluşmaktadır. Eğitim Fakültesi İlköğretim Bölümü'nden bir öğretim üyesi, eğitimi pedagojik açıdan incelemekte ve yönlendirmektedir. Bunların dışında eğitmen grubuna Bornova Belediyesi'nden takı tasarımı öğretmeni ile drama eğitimi konusunda uzman bir tiyatrocu da katılmaktadır. Alanın genişletilerek, Neolitik köyün tümüyle kurulmasından sonra, günlük katılımcı öğrencilerin ve eğitmenlerin sayısında artış hedeflenmektedir. Etkinlik programı öğrencilere uygulamadan bir hafta önce düzenlenen konferans sırasında dağıtılmaktadır (Derin, 2010, s.270).

Yeşilova Ziyaretçi Merkezi'nin tasarımı, kazı alanı ile yapılaşma alanını ayıran bir sınır oluşturmaktadır. Bu sınır, geçmişi bugünden ayıran algısal bir sınır olarak kabul edilir. Bir duvarla ayrılan kazı alanı ve ziyaretçi merkezi, kazı ve sergileme

faaliyetleri olarak birbirini besleyen iki ayrı alan olarak tasarlanmıştır. Ziyaretçi Merkezi'nde bilgilendirme ve sergileme alanları, kafeterya, depolar, sığınaklar, atölyeler, konferans salonları, ofisler, kütüphane, laboratuvarlar, alışveriş alanı ve ulaşım ağı yer alıyor. İki kattan oluşan yapının üst katında orijinal eserlerin kronolojik sırayla sergilendiği sergi alanına bulunur. Eserlerini daha iyi anlamak için çeşitli teknoloji destekli videolar ve simülasyonlar da kullanılmıştır (Keskin, 2019, s.132-134) (Şekil 4.7). (Foto 4.15, 4.16)

Fotoğraf 4.15: Yeşilova Höyüğü Deneysel Arkeoloji Alanına gelen ilkokul öğrencileri (Derin, 2010)

Fotoğraf 4.16: Kapalı Sergi Alanı (Derin, 2010)

Yeşilova Höyük'te peyzaj çalışmaları kapsamında, özellikle ana giriş bölümünde koltuklar, su elemanı, aydınlatma direkleri, kot farklarıyla tanımlanan aktivite alanları ve yeşil alan düzenlemeleri tasarlanarak yetkin bir açık alan kullanımı oluşturulmaya çalışılmıştır. Arkeolojik kazı alanı çevresinde aydınlatma elemanları, bilgi panoları, yönlendirme elemanları ve izleme alanları belirli bir sıra ile düzenlenmiştir. Bu sayede arkeolojik kalıntıların daha iyi anlaşılması amaçlanmıştır (Keskin, 2019, s.130-132).

4.5. Hasankeyf Arkeopark Alanı

Batman il sınırları içerisinde kalan Hasankeyf, köklü geçmişi olan bir kenttir ve tarih öncesi dönemlere tarihlenen ve kesintisiz devam eden yapım geleneği ve katmanlarının sürekliliğinde önemli bir yerleşim yeri olmuştur. Ilısu Barajı'nın inşa edilmesi nedeniyle, bu tarihi kentin bazı bölümleri ne yazık ki sular altında kalmıştır. Bu nedenle, Hasankeyf'in tarihi ve kültürel mirasının korunması için arkeopark projesi büyük bir önem taşımaktadır (Harita 4.1) (Foto 4.17).

Hasankeyf Arkeopark Projesi, Dicle Nehri'nin kıyısında yer alan ve tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan Hasankeyf kentindeki tarihi yapıların korunması için başlatılmıştır. Proje, Hasankeyf'in tarihi ve kültürel mirasının korunması, turizm potansiyelinin artırılması ve bölgenin ekonomik kalkınmasına katkı sağlanması amacını taşımaktadır (Şekil 4.8).

Arkeopark, 430 bin metrekarelik bir alana kurulmuş olup, taşınan tarihi eserler modern teknolojiler kullanılarak hazırlanan özel bir alanda sergilenmektedir.. Bu eserler arasında, Er Rızk Camii, Artuklu Hamamı, Süleyman Han Camii, Koç Camii, Kızlar Camii, Zeynel Bey Türbesi, Orta Kapı ve İmam Abdullah Zaviyesi gibi önemli yapılar yer almaktadır. Ziyaretçilere Hasankeyf'in tarihi ve kültürel mirasını tanıtmak için çeşitli imkanlar sunan arkeopark, tarihi yapıların yanı sıra, müzeler, sergiler, restoranlar ve hediyelik eşya dükkanları da sunmaktadır. Ayrıca, arkeopark içerisinde doğa yürüyüşleri, seyir terasları gibi dinlenme ve eğlence alanları da mevcuttur (Şekil 4.9).

Projenin amacı, sadece tarihi eserlerin sergilenmesiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda bölgenin turizm potansiyelini de artırmayı hedeflemektedir. Bu amaçla, ziyaretçilerin bölgenin tarihi ve kültürel mirasını daha iyi anlamalarına olanak sağlayacak etkinlikler düzenlenmektedir. Ayrıca, bölgedeki yerel halkın da projede yer alması ve turizm faaliyetlerinden ekonomik olarak faydalanması hedeflenmektedir. Projenin, yerel halkın katılımı ve sürdürülebilir bir yaklaşımla yürütülmesi, bölgedeki ekonomik ve sosyal kalkınmayı destekleyecektir.

Tezimiz kapsamında incelenen Hasankeyf Arkeopark Projesi, henüz tamamlanmamış bir projedir ve yapımı hala devam etmektedir. Bu nedenle, proje hakkında yapılan incelemeler, proje aşamasında olan bilgilere dayanmaktadır ve ileride proje için yapılacak değişiklikler, bu incelemelerin geçerliliğini etkileyebilir.

Harita 4.1: Hasankeyf Arkeopark Alanı Uydu Görüntüsü (Google Earth, 2022)

Fotoğraf 4.17: Hasankeyf Arkeoparkı Genel Görünümü
(ER-BU İnşaat, 2022)

Şekil 4.8: Hasankeyf Arkeopark Alanı Tasarım Planı (ER-BU İnşaat, 2023)

Şekil 4.9: Hasankeyf Arkeopark Alanı Anıt Eserlerin Konumlandırıldıkları Yerler (ER-BU İnşaat, 2023)

4.5.1. Hasankeyf Arkeoparkında Anıt Eserlerin Korunması ve Sunumuna Yönelik Teknikler ve Mimari Düzenlemeler

Hasankeyf Arkeoparkı, ziyaretçilerin rahatça gezebilmesi ve tarihi dokuyu daha iyi anlayabilmesi amacıyla mimari düzenlemelerle uygun hale getirilmiştir. Hasankeyf Arkeopark'ın çevre düzenlemesi, diğer arkeoparklardan farklılık göstermektedir. Sadece doğal bir patika oluşturmak yerine birçok donatı ve peyzaj düzenlemesi yapılmıştır. Giriş ve karşılama alanı, iskele ve iskele meydanı, gezi güzergahı, koruma duvarları, bitkilendirme, aydınlatma elemanları, seyir terasları, bilgilendirme ve yönlendirme panoları gibi unsurlar arkeoparkın cazip bir alan haline gelmesine katkı sağlamıştır. Bu sayede ziyaretçilerin, Hasankeyf Arkeoparkı'nı kolaylıkla gezebilmeleri ve tarihi dokuyu daha iyi anlamaları hedeflenmiştir.

Hasankeyf Arkeoparkı'nda Çevre düzenleme uygulamaları arasında en sık rastlananlar uygulamalar şu şekildedir:

- Açık alan peyzaj düzenlemelerinin yapılması
- Ziyaretçiler için kullanım gezi rotaları, Yönlendirme bileşenlerinin tasarlanması
- Aydınlatma, oturma, çöp kutusu ve bilgilendirme panosu gibi donanımların uygun noktalara yerleştirilmesi
- Sergileme Merkezi (Müze-Deneysel Arkeoloji-3 D Modelleme ve Simülasyon)
- Algısal Uygulamalar ile Arkeopark'ta ziyaretçilere daha konforlu ve estetik bir alan oluşturulmaya çalışılmıştır.

4.5.2. Taşınan Anıt Eserlerin Hasankeyf Arkeopark Alanındaki Konumları

Zeynel Bey Türbesi'nin etrafında yapılan kazılar sonucu ortaya çıkarılan 3 medrese, 1 zaviye, 1 han ve 1 hamamdan oluşan Zeynel Bey Külliyesi, Arkeopark alanındaki yeni yerinde inşa edilerek külliyenin tamamının sergilenmesi sağlanmıştır. Zeynel Bey Külliyesi'nin Arkeopark alanındaki yeni yeri; alanın güneybatı ucunu teşkil eden ve burun olarak tanımlanabilecek konumdadır. Bu konum, Zeynel Bey Külliyesi'nin, mevcut konumunda olduğu gibi diğer yapılar ve yerleşimden bir miktar uzak ve yalnız olmasını sağlamaktadır. Ayrıca yapı burunda olmasından dolayı, özellikle suyolu ile Arkeopark-Kültür Park'a erişecek ziyaretçilerin ilk etapta dikkatlerini çekmektedir. Ayrıca bu konumun arkasında yer alacak kentsel dokudan da mümkün olduğunca soyutlanması sağlanmaktadır (Şekil 4.10, 4.11) (Foto 4.18,4.19).

Zeynel Bey Türbesi ve külliyesinin yakın çevre tasarımı, özgün konumunda ilişkili olduğu doğal ve kültürel peyzaj özellikleri gözetilerek tasarlanması

hedeflenmiştir. Zeynel Bey Türbesi'nin dış çevresinin sınırlanması için bölgede yetişen iki tür ibreli ağaç, Halep Çam ve Kara Çam ağaçları çit şeklinde kullanılması düşünülmüştür. Türbenin iç çevresinde görsel güzelliği sağlanması için 3 çeşit çalı türü, Leylak, Fil Baharı ve Gül kullanılmıştır. Bu tasarım sayesinde, Zeynel Bey Külliyesi hem tarihi hem de doğal bir güzellik olarak öne çıkmaktadır (Foto 4.20, 4.21).

Şekil 4.10: Zeynel Bey Türbesinin Arkeopark Alanındaki Tasarımının 3D Modellemesi (ER-BU İnşaat, 2023)

Şekil 4.11: Zeynel Bey Türbesinin Arkeopark Alanındaki Tasarımının 3D Modellemesi (ER-BU İnşaat, 2023)

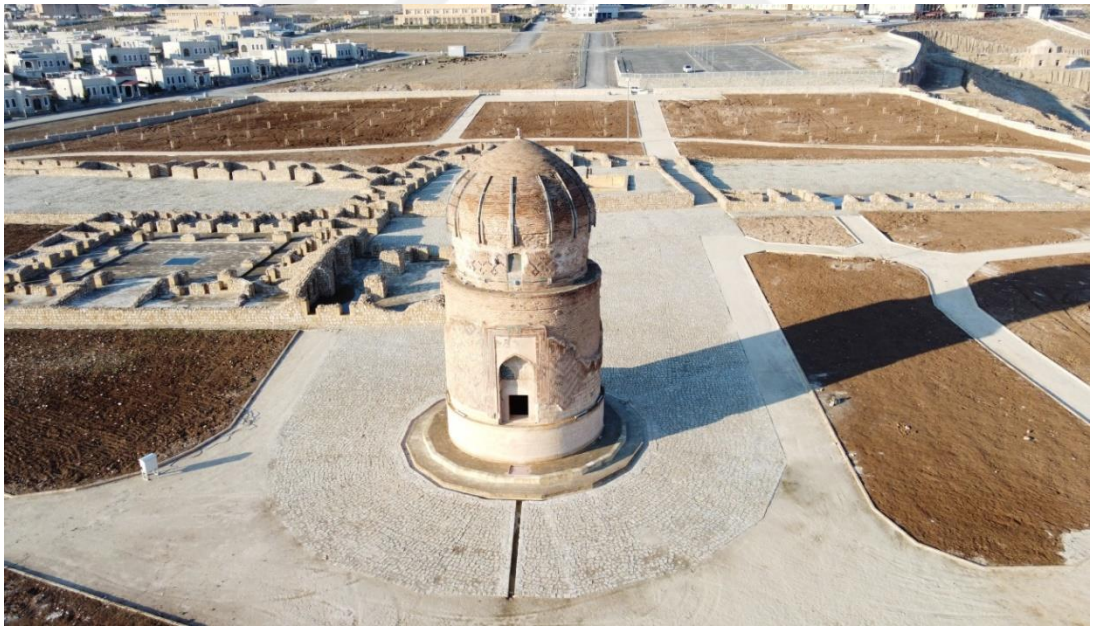
Fotoğraf 4.18: Zeynel Bey Külliyesi'nin Arkeopark Alanındaki Genel Görünümü

Fotoğraf 4.19: Zeynel Bey Külliyesi'nin Arkeopark Alanındaki Genel Görünümü

Fotoğraf 4.20: Zeynel Bey Külliyesi ve Hasankeyf Yerleşim Alanından Görünüm (Doğu Cepheden)

Fotoğraf 4.21: Zeynel Bey Türbesi'nin Arkeopark Alanındaki Konumundan Kuzey Cepheden Görünümü

Hasankeyf Kalesi girişinde bulunan Orta Kapı, 2018 yılında arkeopark alanının güneyinde yeni yerine taşınmıştır. Önceki konumunda sarp bir yamaçta kayalık ve mağaralardan oluşan doğal bir topoğrafya üzerine inşa edilmiş olan yapı, Arkeopark alanındaki yeni yerinde de suni olarak oluşturulacak benzer bir formasyon ile özgün özelliklerini sürdürmesini sağlayacak bir yakın çevre tasarımı planlanmıştır (Şekil 4.12) (Foto 4.22).

Şekil 4.12: Hasankeyf Orta Kapının Tasarımına Ait 3D Modellemesi
(ER-BU İnşaat, 2023)

Fotoğraf 4.22: Hasankeyf Orta Kapı'nın Arkeopark Alanındaki Konumundan Görünüm

Er Rızk Camii, tarihi kale sokakları ve Dicle Nehri ile bağlantılı bir konumda bulunuyordu. Bu nedenle, caminin yeni konumunda, özgün konumuyla ilişkili olan doğal ve kültürel özellikler göz önünde bulundurularak yakın çevre tasarımı yapılmıştır. El Rızk Camisi'nin "Koruma ve Kurtarma Taşıma Çalışmaları" kapsamında, baraj rezervuar alanından çıkarılan orijinal yapının yeni konumunda restorasyonu, kurulumu ve sergilenmesi tamamlanmıştır. Aynı zamanda, caminin yeni yerinde, avluyu batı, kuzey ve doğu yönden saran revaklar, güneydeki orijinal harim bölümü ve kuzeybatı köşedeki hücre mekanları gibi eksik olan bölümler, restitüsyon verileri temel alınarak geleneksel malzemeler kullanılarak restore edilmiş ve cami olarak hizmete açılması planlanmıştır.

Yeni konumunda, caminin yakın çevresi düzenlenmiş ve geliştirilmiştir. Cami çevresindeki alanlar, çevreyle uyumlu peyzaj tasarımlarıyla süslenmiş ve yeşil alanlar oluşturularak doğal bir atmosfer planlanmıştır. Ağaçlar, çiçekler ve diğer bitki örtüsü, çevrenin estetik değerini artırmak ve ziyaretçilere huzurlu bir ortam sunmak amacıyla yerleştirilmiştir. Dicle Nehri ile olan bağlantı da önemsenmiş ve nehir kenarına yürüyüş yolları ve dinlenme alanları eklenmiştir (Şekil 4.13) (Foto 4.23, 4.24).

Şekil 4.13: Er Rızk Camii Arkeopark Alanındaki Tasarımının 3D Modellemesi (ER-BU İnşaat, 2023)

Fotoğraf 4.23: Er Rızk Camii Kuzey Cephesinin Arkeopark Alanındaki Görünümü

Fotoğraf 4.24: Er Rızk Camii Güney Cephesinin Arkeopark Alanındaki Görünümü

Süleyman Han Camii'nin minaresi, birim yapı elemanlarına ayrılarak, caminin taç kapısı ve çeşmesi ile arasındaki duvarlar bütüncül olarak arkeopark alanındaki yeni yerine taşındı. Yapının diğer bölümlerinin bir benzeri yeni konumunda inşa edildi ve taşınan bölümlerle bütünleştirildi. Arkeopark alanında, Kültür Köprüsü'nün kuzeydoğusuna yerleştirilen Süleyman Han Camii, özgün konumunda olduğu gibi Koç Camii ile olan bağlantısı ve Kızlar Camii ile yakın çevre ilişkisi mümkün olduğunca

korundu. Bu nedenle Süleyman Han Camii'nin yakın çevresinin tasarımı, özgün konumunda ilişkili olduğu doğal ve kültürel peyzaj özelliklerini dikkate alan bir tasarım planlanmıştır. (Şekil 4.14) (Foto 4.25, 4.26).

Şekil 4.14: Süleyman Han Camii Arkeopark Alanındaki Tasarımı ve 3D Modellemesi (ER-BU İnşaat, 2023)

Fotoğraf 4.25: Süleyman Han Camii Arkeopark Alanındaki Konumundan Genel Görünüm

Fotoğraf 4.26: Süleyman Han Camii Arkeopark Alanındaki Konumundan Genel Görünüm

Koç Camii'nin ana yapısı, avlusu ve çevresindeki yapı kalıntıları, yerinde koruma uygulamalarıyla korunmuştur. Arkeopark alanında bulunan Koç Camii, Kültür Köprüsü'nün kuzey doğusunda yer almaktadır. Süleyman Han Camii ile bir ilişki içinde olan Koç Camii'nin özgün yapısının aynısı inşa edilerek sergilenmektedir. Yakın çevre tasarımında ise özgün yapının ilişkili olduğu doğal ve kültürel peyzaj özellikleri dikkate alınarak tasarım yapılmıştır (Şekil 4.15) (Foto 4.27).

Şekil 4.15: Koç Camii Arkeopark Alanındaki Tasarımı ve 3D Modellemesi
(ER-BU İnşaat, 2023)

Kızlar (Eyyubi) Camii batı ve doğu bloğu ile kuzey ve güney duvarları olmak üzere 4 parça halinde 2019 yılında arkeopark alanındaki yeni yerine taşınmıştır. Yapının restorasyon ve sergileme çalışmaları başarıyla tamamlanmıştır. Bu süreçte, muhdes ekler, yani çini, seramik, sıva, boya ve betonarme gibi unsurlar titizlikle kaldırılmış, duvarlar özgün yapılarına uygun şekilde onarılmıştır. Aynı şekilde, yapılan kazı çalışmaları sonucunda ortaya çıkan mezarlar, orijinal konumlarına yerleştirilmiştir. Tonozlu mekanlar, izolasyon işlemleriyle korunmuş ve korten çelik kapılar ile pencereler yapıya eklenmiştir. Yapılan restorasyon çalışmaları, yapının tarihi özelliklerini koruyarak ziyarete hazır hale getirilmiştir. (Şekil 4.16).

Şekil 4.16: Kızlar (Eyyubi) Camii Arkeopark Alanındaki Tasarımı ve 3D Modellemesi (ER-BU İnşaat, 2023)

Fotoğraf 4.27: Kızlar (Eyyubi) Camii'nin Arkeopark Alanındaki Yeni Konumu

İmam Abdullah Zaviyesi ve Hasankeyf İlçesi'nde bulunan 5 adet ziyaret yerinin aynı alanda inşa edilen Baldaken Türbelere Hz. Yukanna, Şeyh Ali, Şeyh Sultan, Haydar Baba Türbesi ve Şeyh Sevinç Türbeleri ile taşınması sonucunda geleneksel ziyaret kültürünün yaşatılması sağlanarak alanın ruhunun korunmasına özen gösterilmiştir.

Bu önemli adımların yanı sıra, İmam Abdullah Zaviyesi ve çevresindeki alanın korunması ve geliştirilmesi için sürdürülebilir yönetim ve restorasyon çalışmaları da hedeflenmiştir. Bölgedeki yapıların restorasyonunda geleneksel yöntemler ve malzemeler kullanılması, orijinal mimari özelliklerin korunmasını ve bölgenin dokusunu muhafaza edilmeye çalışılmıştır.

İmam Abdullah Zaviyesi bölgedeki geleneksel ziyaret kültürünün önemli bir parçasıdır ve bölge için dini ve kültürel açıdan büyük bir değer taşımaktadır. Bu nedenle, bu ziyaret yerlerinin taşınması, geleneksel ziyaret kültürünün devam ettirilmesi ve alanın ruhunun korunması açısından büyük bir önem taşımaktadır. Hasankeyf'teki inanç turizminin önemli bir destinasyon haline gelmesi için türbenin yeniden düzenlenmesi ve korunması planlanmıştır (Şekil 4.17) (Foto 4.28, 4,29).

Şekil 4.17: İmam Abdullah Zaviyesi Arkeopark Alanındaki Tasarımı ve 3D Modellemesi (ER-BU İnşaat, 2023)

Fotoğraf 4.28: İmam Abdullah Zaviyesi Arkeopark Alanındaki Yeni Konumu

Fotoğraf 4.29: İmam Abdullah Zaviyesi ve Baldeken Türbelerinin Arkeopark Alanındaki Yeni Konumları

Artuklu Hamamı, Hasankeyf Arkeopark Alan'ının batı kanadına, Kültür Köprüsü'nün güneyinde konumlandırılmıştır. Bu konumlandırma, hamam yapısının özgün konumunda olduğu gibi Hasankeyf Köprüsü ile ilişkisine benzer şekilde Kültür Köprüsü ile ilişkilendirilmesini sağlamıştır. Yine hamamın özgün yerindeki Dicle Nehri ile olan yakın ilişkisi, yeni konumunda Ilısu Baraj göleti ile sağlanmaya çalışılmıştır.

Artuklu Hamamı'nın yakın çevre tasarımı, özgün konumunda ilişkili olduğu doğal ve kültürel peyzaj özellikleri gözetilerek tasarlanmıştır. Hamamın aralık, ılıklık, külhan ve sarnıcının plan düzleminde sergilenmesi amacıyla özgün yerindeki malzeme ve teknikte örnekleri inşa edilmiş, duvarların üzerine iri taşlarla koruyucu capping uygulanmıştır.

Hamamın soyunma bölümünde, betonarme kiriş sistemi üzerine gezilebilir bir döşeme yapılmıştır. Aynı zamanda, aralık bölümüne avlu zemininden ve iç mekandan erişim sağlamak amacıyla bir ahşap merdiven eklenmiştir. Hamamın aralık, ılıklık, külhan ve sarnıç gibi bölümleri, orijinal yerlerindeki malzeme ve tekniklere uygun olarak yeniden inşa edilerek sergilenmektedir. Ayrıca, yağmur sularının uzaklaştırılması için hamamın etrafında drenaj ve kaldırım yapılmıştır. (Şekil 4.18) (Foto 4.30, 4.31).

Şekil 4.18: Artuklu Hamamı Arkeopark Alanındaki Tasarımı ve 3D Modellemesi (ER-BU İnşaat, 2023)

Fotoğraf 4.30: Artuklu Hamamı Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Genel Görünüm

Fotoğraf 4.31: Artuklu Hamamı Arkeopark Alanındaki Yeni Konumundan Genel Görünüm

4.5.3. Hasankeyf Arkeoparkı Açık Alan Peyzaj Düzenlemesi

Arkeopark'ın güney bölümünde bulunan yüzen iskele, ziyaretçilerin Hasankeyf Kalesi ile Arkeopark arasında seyahat etmelerini sağlamak üzere özel olarak inşa edilmiştir. Ayrıca, su araçlarıyla yakındaki diğer yerleşim yerlerine ulaşım ve gezinti turları için de kullanılacaktır (Şekil 4.19, 4.20).

İskele meydanı, ziyaretçilerin rahat bir ortamda dinlenebileceği ve bekleyebileceği oturma birimlerini içermektedir. Bu birimler, doğu çınarı ağaçları ile gölgelendirilerek serin bir ortam yaratmayı hedeflemektedir. Ayrıca, yaya yolları boyunca pergola yapılarak gölgelik alanlar sağlanacak ve bu alanların yanına oturma birimleri ve çöp kutuları yerleştirilecektir (Şekil 4.21) (Foto 4.32).

Araç ve yaya yollarında, tarihi dokuya uygun klasik tip aydınlatma elemanları kullanılacaktır. Böylece, ziyaretçilerin güvenliği sağlanacak ve Arkeopark'ın tarihi dokusuna uygun bir görünüm sağlanacaktır.

Bu düzenlemeler, Arkeopark'ın ziyaretçilerine daha iyi bir deneyim sunmak ve tarihi dokunun korunmasına katkıda bulunmak amacıyla planlanmıştır.

Şekil 4.19: Hasankeyf Arkeopark'ta Yer Alan Yüzen İskele 3D Modellemesi
(ER-BU İnşaat, 2023)

Şekil 4.20: Hasankeyf Arkeopark'ta Bulunan İskele Meydanının 3D Modellemesi (ER-BU İnşaat, 2023)

Fotoğraf 4.32: Hasankeyf Arkeopark'ta Bulunan Yüzen İskele, İskele Meydanı ve Yaya Yolarından Görünüm

Şekil 4.21: Yaya yollarındaki dokuya uygun pergola, oturma birimleri ve aydınlatma direkleri (ER-BU İnşaat, 2023)

Hasankeyf Arkeoparkı, baraj gölü kıyı şeridinde bulunmasından dolayı su seviyesi belirli dönemlerde değişkenlik göstermektedir. Bu nedenle taraçalar oluşturulmuş ve suya dayanıklı iki tür ağaç olan salkım söğüt ve Fırat kavağı tercih edilmiştir. Ayrıca, alana görsel zenginlik katmak için Çınar Yapraklı Akçaağaç ve kırmızı süs eriği gibi ağaçlar da eklenmiştir (Şekil 4.22) (Foto 4.33).

Arkeopark'ın kuzey kısmında, Kültür Köprüsü ile oluşan vadide, özgün Hasankeyf'in önemli unsurlarından 'su' ve 'kaya'ya uygun olarak kaya bahçeleri tasarlanmıştır. Bu bahçelerde, salkım söğüt ağacı, çöl çalısı ve hanım düğmesi gibi bitkiler tercih edilmiştir. Ayrıca, Arkeopark'ın kuzey kısmında bulunan bölümde, iklim koşullarına uygun olarak Halep çam ve kara çam ağaçları çit şeklinde dikilerek ağaçlandırma yapılmıştır (Şekil 4.23).

Arkeopark'ın kültür kotu ile su kotu arasındaki alanda ve Arkeopark'ın batı kısmında, Hasankeyf Salahiye Bahçeleri esas alınarak Hasankeyf bölgesine özgü meyve ağaçları olan Şam fıstığı, badem ve iğde kullanılarak tabi eğim ve teras eğim tipi uygulanarak bir alan tasarlanmıştır. Bu tasarım, bölgedeki su seviyesindeki değişkenliği dikkate alınarak planlanmıştır (Şekil 4.24, 4.25, 4.26) (Foto 4.34).

Şekil 4.22: Hasankeyf Arkeoparkı Taraçalar ve Salkım Söğüt- Fırat Kavağı 3D Modellemesi (ER-BU İnşaat, 2023)

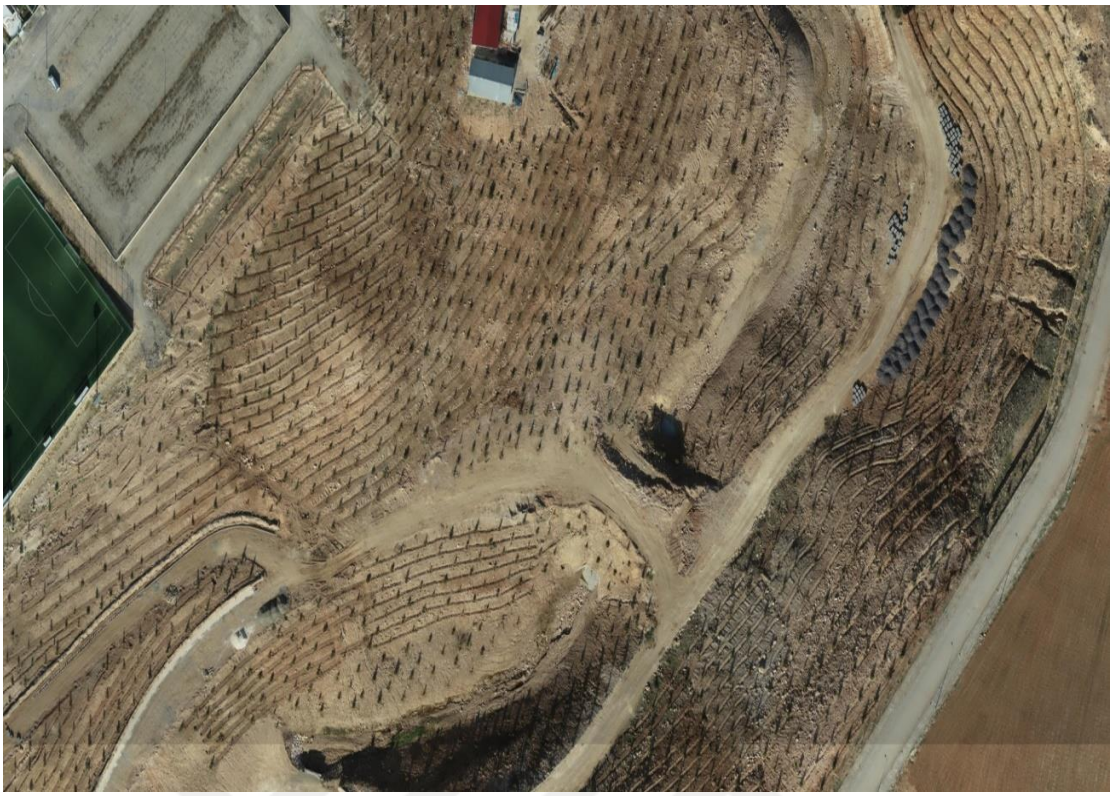
Fotoğraf 4.33: Hasankeyf Arkeoparkında Yapımı Devam Eden Taraçalardan Görünüm

Şekil 4.23: Hasankeyf Arkeoparkı Tasarlanan Kaya Bahçeleri ve 3D Modellemesi (ER-BU İnşaat, 2023)

Şekil 4.24: Hasankeyf'de Endemik Olarak Yetişen Yer Örtücüsü Olan Hanım Düğmesi Bitkisinin Uygulanması (ER-BU İnşaat, 2023)

Fotoğraf 4.34: Hasankeyf Arkeoparkı Kaya Bahçeleri ve Ağaçlandırma Çalışmalarından Görünüm

Şekil 4.25: Tabii eğim ve teras eğim tipi tasarımı (ER-BU İnşaat, 2023)

Şekil 4.26: Hasankeyf Arkeoparkında Su Seviyesinin Değişiklik Göstermesi Nedeniyle Oluşturulan Taraçalar ve Ağaçlandırma (ER-BU İnşaat, 2023)

Şekil 4.27: Eski Hasankeyf'te bulunan kale sokaklarının, özgün konumuna benzer olarak işlevlendirilecek meydan tasarımı (ER-BU İnşaat, 2023)

Eski Hasankeyf'te bulunan kale sokaklarının, özgün konumuna benzer olarak işlevlendirilecek bir meydan ve yöresel mimariye uygun sosyal donatı yapıları tasarlanmıştır. Bu yapıların çoğunluğu için ticari amacı olmayan, yöresel sanat faaliyetlerinin yürütüldüğü atölye işlevi önerilmektedir. Yapıların bu işlevi bölge halkının sosyo-kültürel ortamına katkı sağlamanın yanı sıra ziyaretçilerin ilgisini de çekecek, özgün kale sokağa benzer bir çekim alanı oluşturulması hedeflenmiştir (Şekil 4.27).

"Eski Hasankeyf" yerleşiminin Dicle Nehri'nin güneyi ile yerleşim arasındaki yer yer sarp kayalık formasyondan oluşan kıyı bandında, çoğunluğu lokanta, kafeterya ve seyir terası olarak hizmet veren işletmeler bulunmaktaydı. Arkeopark konsept önerisinde de alanın doğu kanadında, baraj gölü kıyısı ile ilişkili olacak şekilde; ziyaretçilerin kullanımı için kafeterya, restoran, seyir ve anfi alanları gibi sosyal donatı yapıları tasarlanmıştır. Bu yapılar yöresel mimari ile uyum sağlayacak, ancak modern yapım teknikleri kullanılarak inşa edilecektir (Şekil 4.28, 4.29, 4.30, 4.31).

Şekil 4.28: Eski Hasankeyf'te Bulunan Kale Sokaklarının, Özgün Konumuna Benzer Olarak İşlevlendirilecek Meydan Tasarımı (ER-BU İnşaat, 2023)

Şekil 4.29: Hasankeyf Arkeoparkı'nda Ziyaretçilerin Kullanımı İçin Kafeterya, Restoran, Seyir Terası Gibi Tasarlanan Sosyal Donatı Yapıları 3D Modellemesi (ER-BU İnşaat, 2023)

Şekil 4.30: Hasankeyf Arkeoparkı'nda Ziyaretçilerin Kullanımı İçin Tasarlanan Amfinin 3D Modellemesi (ER-BU İnşaat, 2023)

Şekil 4.31: Arkeopark Alanı Tasarlanan Yarım Ada Genel Görünümü (ER-BU İnşaat, 2023)

4.5.4. Hasankeyf Arkeoparkı Gezi Güzergahı

Arkeolojik alanlardaki kalıntıların sunumu, sergilenmesi ve ziyaretçiler tarafından anlaşılması için alanlardaki bilgi panolu gezi güzergâhları önemli bir uygulamadır. Ziyaretçiler, bu güzergâhlar sayesinde kalıntıları yerinde görerek ve hakkında bilgi edinerek arkeolojik alanları daha iyi anlayabilir ve tarihsel geçmişle bağlantı kurabilirler (Keskin, 2019, s.72). Arkeolojik alanlarda gezi güzergâhları, alanın rahatça keşfedilebilmesi için gerekli olan diğer mimari düzenlemeler ve donatılarla birlikte tasarlanmalıdır. Bu düzenlemeler, yürüme yolu üzerinde yer alan bilgilendirme ve yönlendirme tabelaları, aydınlatma elemanları gibi unsurların bütüncül bir şekilde yerleştirilmesini içermelidir (Köksal, 2014, s.20).

Hasankeyf Arkeoparkı, ziyaretçilere farklı gezi rotaları sunarak tarihi ve doğal güzelliklerini keşfetme fırsatı sağlamaktadır. Arkeopark'ın güneydoğusunda bulunan ilkgüzergah, Zeynel Bey Türbesi'nden başlayarak Artuklu Hamamı ve İmam Abdullah Türbesi gibi tarihi yapıları içermektedir. Bu rota boyunca, yöresel el sanatlarından oluşan hediyelik eşyalar, geleneksel giyim ve takılar gibi birçok ürün bulabileceğiniz hediyelik eşya dükkânları bulunmaktadır. Ayrıca, güzergâh boyunca birkaç kafe ve restoran da mevcuttur. Bu mekânlarda, yöresel yemeklerin yanı sıra kahve, çay ve diğer

içecekleri içerken arkeoparkın güzel manzarasını izleyebileceğiniz seyir terasları da bulunmaktadır.

İkinci güzergâh, yarım ada şeklinde tasarlanmış arkeoparkın güney bölümünde yer alan ve müze ile birlikte konumlandırılan yüzen iskeleden başlamaktadır. Bu iskele, arkeopark ile baraj gölünün karşı tarafında kalan Hasankeyf Kalesi arasındaki ziyaretçi sirkülasyonunu sağlamak amacıyla inşa edilmiştir. İskele meydanından oluşturulan rota, arkeopark alanının güneyinde yer alan ve 2018 yılında taşınan Orta Kapı'dan ilerleyerek Eski Hasankeyf'te bulunan kale sokaklarının, özgün konumuna benzer bir şekilde işlevlendirilecek olan ve yöresel mimariye uygun sosyal donatı yapılarının da olduğu bir meydana çıkmaktadır. Bu meydan, Kızlar Camii, Süleyman Han Camii, Koç Camii ve Er Rızk Camii gibi önemli tarihi camileri içermektedir. Bu güzergâhta da diğer güzergâhta olduğu gibi ziyaretçilere farklı alternatifler sunan bir rota hedeflenmiştir. Burada özellikle Hasankeyf'in tarihi yapısı ve dokusuna uygun olarak inşa edilen önemli tarihi alanlarda yapılan kurtarma kazılarından çıkartılan kültür varlıklarına ev sahipliği yapan Hasankeyf Müzesi ve Kültür Parkı, ziyaretçilere tarihin derinliklerinden bugüne uzanan bir yolculuk deneyimi sunmaktadır (Şekil 4.32).

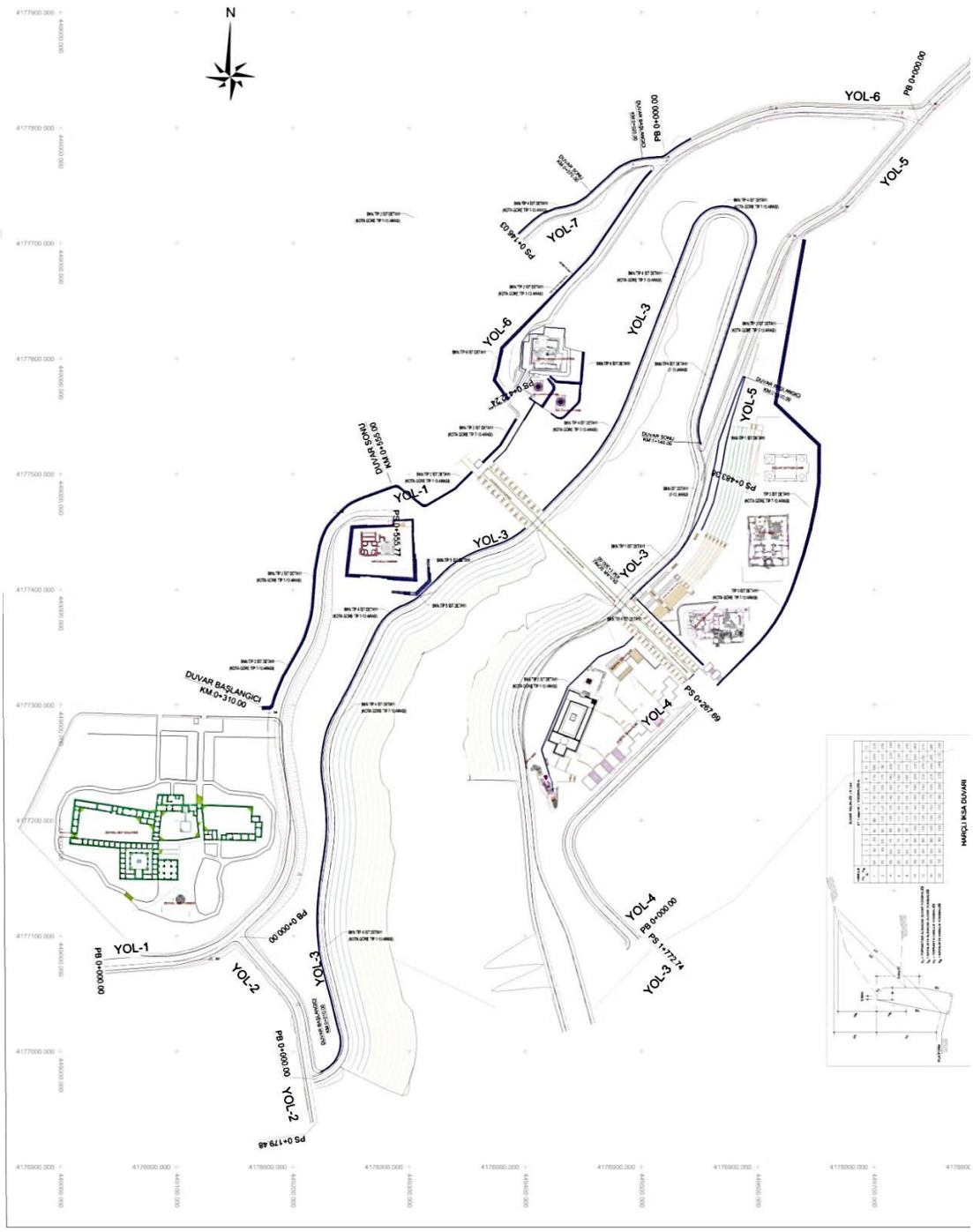
Hasankeyf Arkeopark'ta gerçekleştirilen iyileştirmeler, ziyaretçilere daha konforlu ve estetik bir gezi deneyimi sunmak amacıyla özenle planlanmıştır. Bu iyileştirmeler, parkın atmosferini ve çevresini geliştirmeye yönelik adımları içermektedir.

Öncelikle, araç yollarının sınırlayıcı ve güvenli olması için uygun ağaç türleri seçilmiştir. Doğu çınarı ve yalancı akasya gibi bitkiler, iklim koşullarına uyum sağlayan ve görsel açıdan da çekici olan seçeneklerdir. Bu ağaçlar, yol boyunca ziyaretçilere gölgelik sağlayarak rahat bir gezi imkanı sunmaktadır.

Arkeopark'a ulaşmak için oluşturulan İskele Meydanı, ziyaretçilerin dinlenebileceği özgün oturma birimleriyle donatılmıştır. Ayrıca, gölgelik sağlamak için yine Doğu çınarı ağaçları kullanılmıştır. Bu sayede, ziyaretçiler hem manzaranın keyfini çıkarabilir hem de dinlenme alanlarında rahat bir mola verebilirler. Yaya yolları da dikkate alınarak düzenlenmiştir. Dokuya uygun unsurlar kullanılarak gölgelik alanlar oluşturulmuştur. Pergola, oturma birimleri ve çöp kutuları gibi unsurlar, yolu estetik ve konforlu hale getirmiştir. Ziyaretçiler, bu yolları takip ederken hem doğal güzelliklerin tadını çıkarabilir hem de gölgelik alanlarda dinlenebilirler (Şekil 4.33, 4.34, 4.35).

Hasankeyf Arkeopark'taki iyileştirmeler, ziyaretçilere daha keyifli bir gezi deneyimi sunmak ve parkın çekiciliğini artırmak amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu

iyileştirmeler, estetik ve konforlu unsurların kullanımıyla ziyaretçilerin parkı rahatça keşfetmelerini sağlamayı hedeflemiştir. Bu sayede, Hasankeyf'in tarihi ve doğal güzellikleriyle ünlü olduğu bilinciyle, turistler ve yerli halk arasında önemli bir destinasyon haline gelmesi amaçlanmaktadır (Şekil 4.36, 44.37, 4.38).

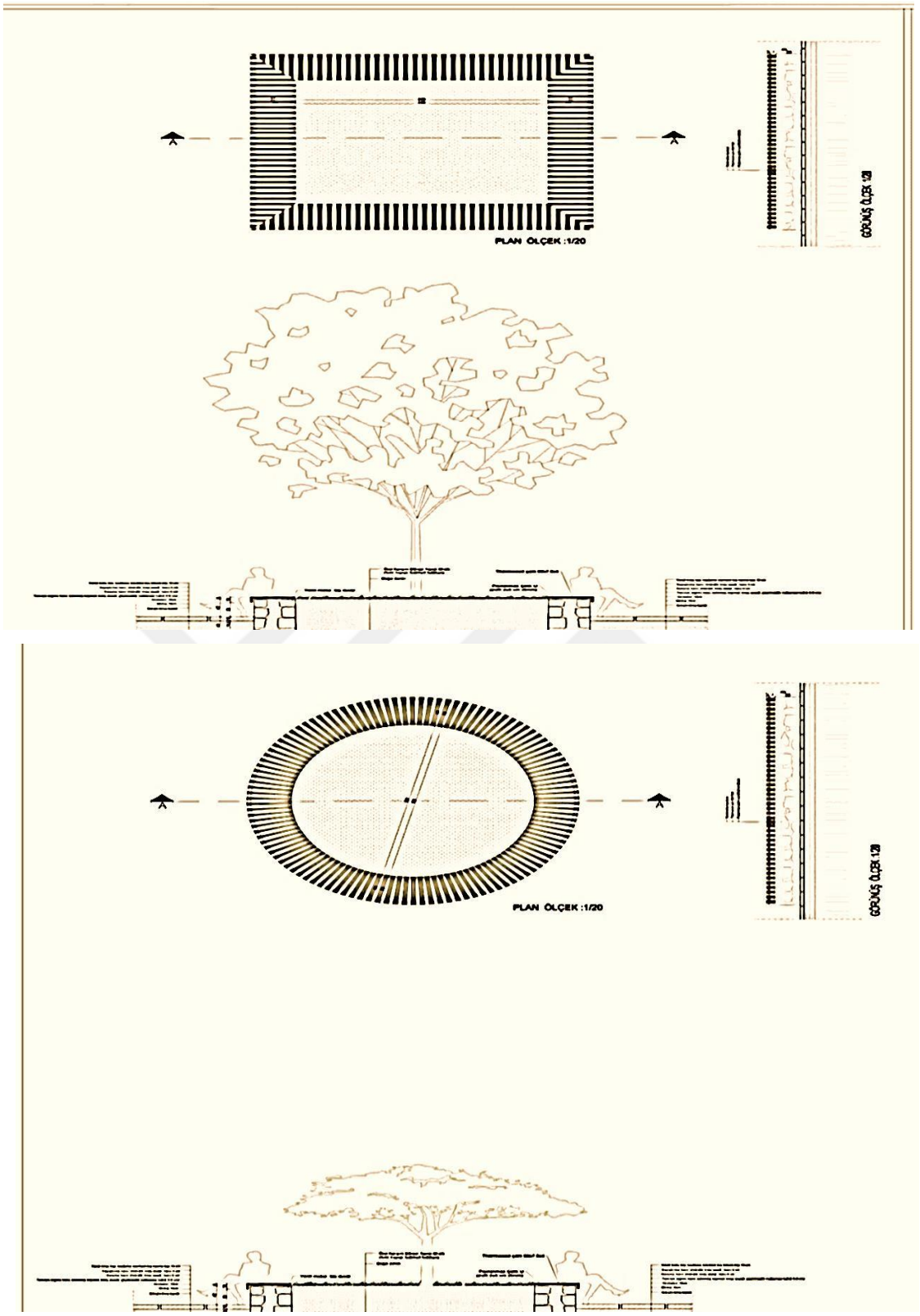
Şekil 4.32: Hasankeyf Arkeopark Alanı Planlanan Gezi Güzergahları (ER-BU İnşaat, 2023)

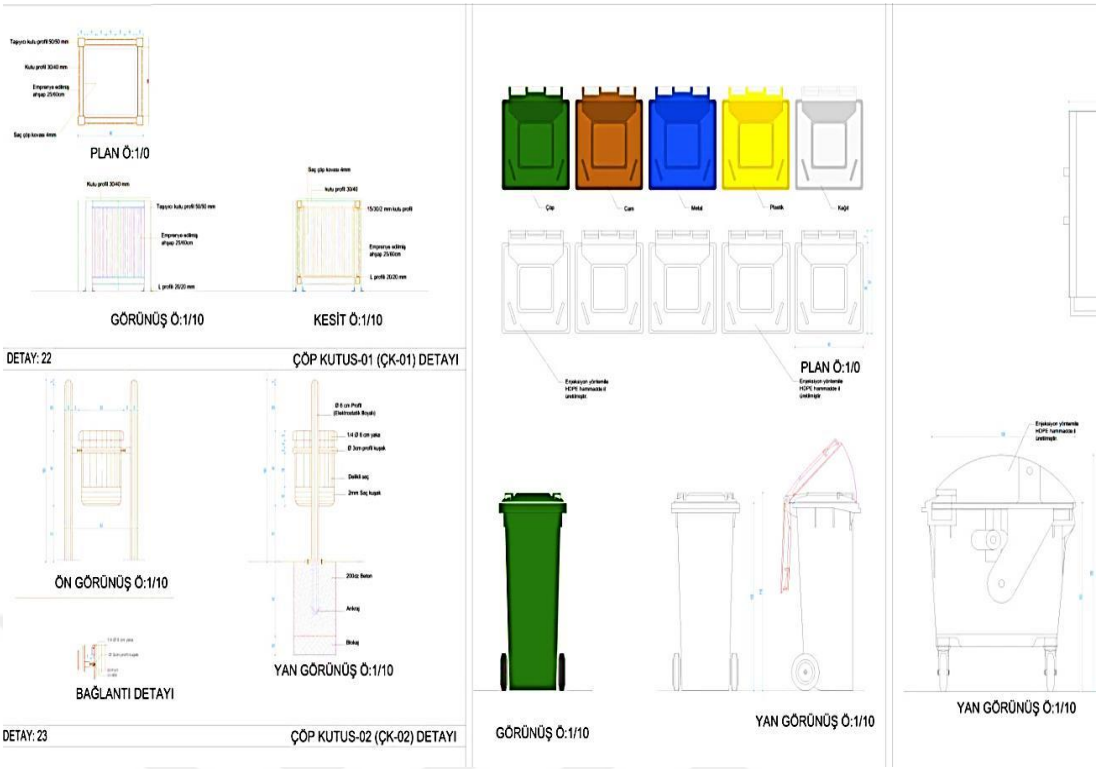
Şekil 4.33: Hasankeyf Arkeopark'ı Yürüyüş Yolları (ER-BU İnşaat, 2023)

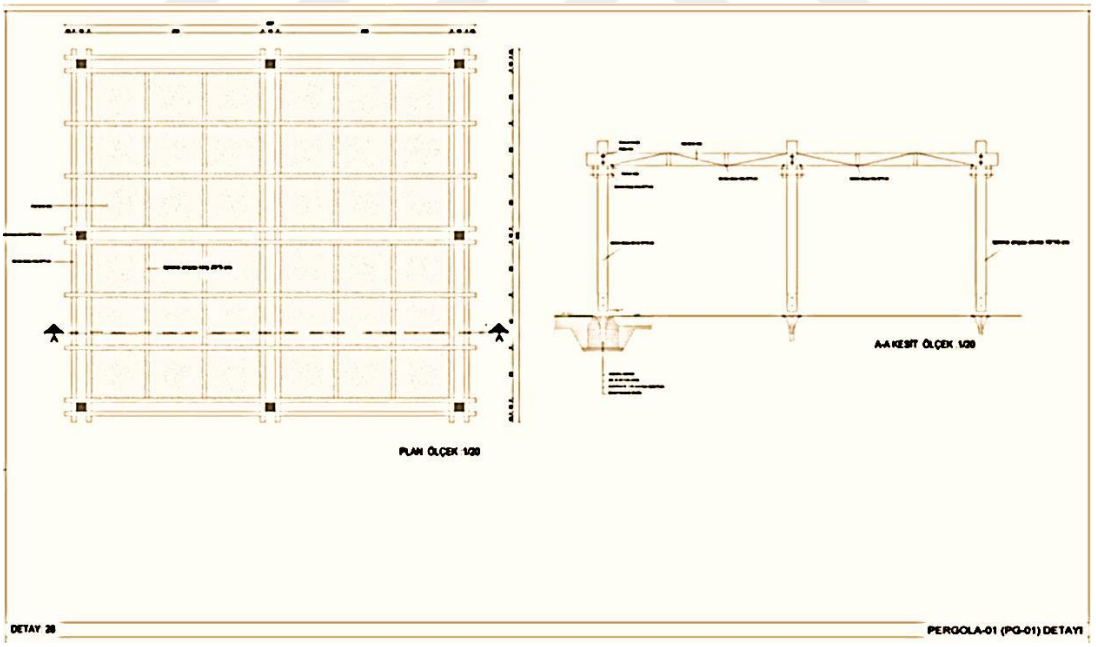
Şekil 4.34: Hasankeyf Arkeoparkı Gezi ve Yürüyüş Yolları (ER-BU İnşaat, 2023)

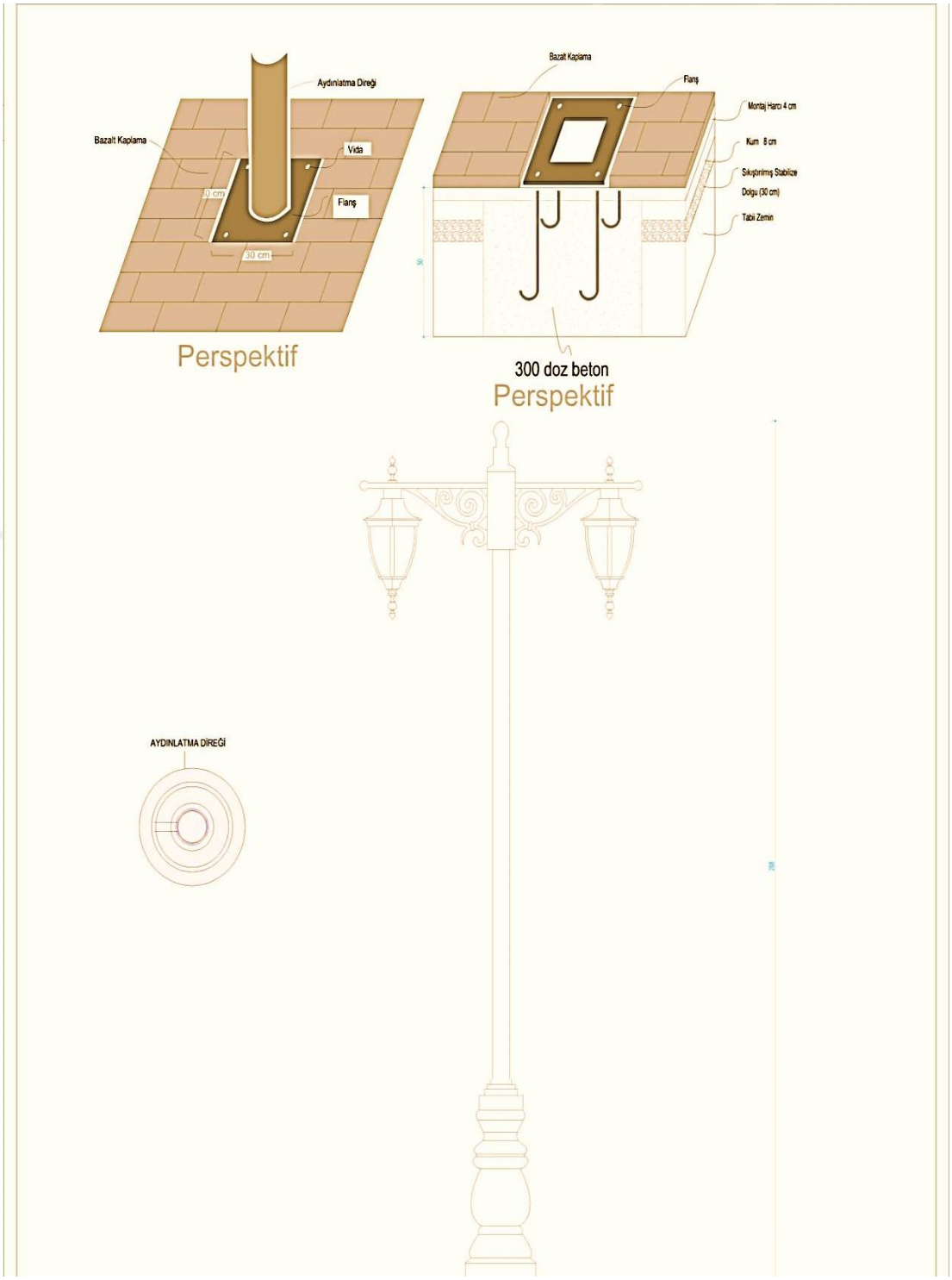
Şekil 4.35: Hasankeyf Arkeopark Gezi Güzergahında Bulunan Oturak Detayı (ER-BU İnşaat, 2023)

Şekil 4.36: Hasankeyf Arkeopark Gezi Güzergahında Bulunan Çöp Kutuları ve Konteynırların Detayları (ER-BU İnşaat, 2023)

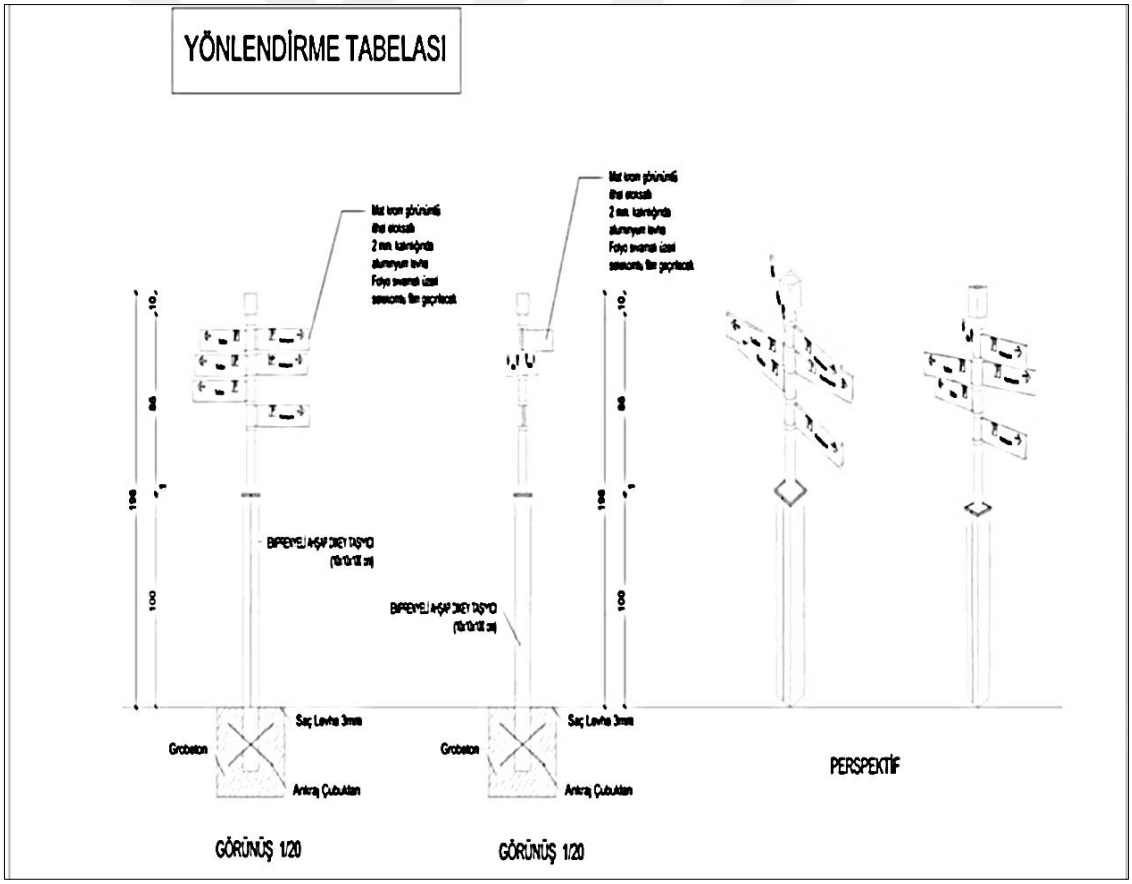
Şekil 4.37: Hasankeyf Arkeopark Gezi Güzergahında Bulunan Pergola Detayı (ER-BU İnşaat, 2023)

Şekil 4.38: Hasankeyf Arkeopark Gezi Güzergâhında Bulunan Aydınlatma Direkleri Detay (ER-BU İnşaat, 2023)

4.5.5. Hasankeyf Arkeoparkı Yönlendirme ve Bilgilendirme Elemanları

Hasankeyf Arkeoparkı, ziyaretçilerin kolayca dolaşmalarını sağlamak ve güvenliklerini sağlamak için yönlendirme tabelaları ve bilgilendirme levhaları planlanmıştır. Yönlendirme tabelaları, ziyaretçilerin arkeopark içinde doğru yolları takip etmelerine ve keşfedecekleri noktalara ulaşmalarına yardımcı olmak amacıyla özenle tasarlanmıştır. Bilgilendirme levhaları ise arkeoparkın tarihini, kültürlerini, anıt eserlerin tarihçelerini, özelliklerini ve önemlerini açıklamak için hazırlanmıştır. Bu levhalar, ziyaretçilere arkeoparktaki anıt eserlerin hakkında derinlemesine bilgi sunarak, onları tarihi ve kültürel açıdan aydınlatır. Yönlendirme tabelaları ve bilgilendirme levhaları, ziyaretçilere kaliteli bir deneyim sunmak için büyük önem taşırken, aynı zamanda arkeoparkın değerini korumak ve kültürel mirasın aktarılmasına katkıda bulunmak amacıyla da tasarlanmıştır (Şekil 4.39).

Şekil 4.39: Hasankeyf Arkeopark Alanında Bulunan Yönlendirme Tabelaları (ER-BU İnşaat, 2023)

4.5.6. Hasankeyf Müzesi

Hasankeyf Müze Binası, kapalı mekanlarda sergilenmesi gereken eserler için tasarlanmış olup aynı zamanda ziyaretçilerin ihtiyaçlarına yönelik diğer işlevleri de barındırmaktadır. Bu sayede müze binası, ziyaretçilere rahat ve konforlu bir deneyim sunmak için özel olarak inşa edilmiştir. Hasankeyf'in tarihi yapısı ve dokusuna uygun olarak inşa edilen Hasankeyf Müzesi, özellikle Ilısu Barajı etki alanında kalan önemli tarihi ve arkeolojik alanlarda yapılan kurtarma kazılarından çıkartılan kültür varlıklarına ev sahipliği yapmaktadır (Foto 4.35).

Hasankeyf Müze Binası'nın inşasına 2012 yılında başlanmıştır. Müze, müze binası, giriş yapısı, açık hava tiyatrosu, sahne arkası yapısı, sera, park ve sera onarım binası ve kültür park alanı gibi birçok farklı birimden oluşmaktadır. İlk olarak Batman Müze Müdürlüğü'ne bağlı bir birim olarak faaliyet gösteren müze daha sonra "Hasankeyf Müzesi Müdürlüğü" adı altında kuruldu. 25 Aralık 2019'da idari ve müzecilik faaliyetlerine başlayan Hasankeyf Müzesi, Ilısu Barajı ve HES Projesi kapsamında bölge müzesi olma hedefiyle kurulan ülkemizin en önemli müzeleri arasında yer almaktadır.

Hasankeyf Müzesi ve Arkeopark Alanı, Batman ilinin ve bölgenin yeni bir cazibe merkezi olmaya adaydır. 96.323,26 m2'lik büyük bir alana kurulan müze, çağdaş ve modern müzecilik anlayışı doğrultusunda kurulmuştur. Klasik müzecilik anlayışından uzaklaşarak, yalnızca ülke idarelerine ait eserlerin saklanıp korunduğu yerler olmaktan çıkarılmıştır. Ayrıca, toplumun belleğini oluşturan, bilgi ve deneyimlerinin artmasını sağlamak ve kişisel beğenilerin gelişmesine etki ederek, müze ve izleyici arasında iletişim kurulmasına yardımcı olacak teknolojik imkânlar kullanılmıştır. Dokunmatik ve interaktif sistemler, simülatörler gibi teknolojik araçlar sayesinde müzede ziyaretçilerin ilgi ve meraklarının artması hedeflenmiştir (Foto 4.36, 4.37).

Hasankeyf Müzesi, Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın Teşhir-Tanzim Çalışmaları kapsamında Batman, Diyarbakır ve Mardin Müzelerinden devredilen eserler, Hasankeyf kazılarından çıkarılan eserler, Batman, Diyarbakır, Siirt ve Mardin'deki 20 kurtarma kazısı sonucu ortaya çıkan eserlerden oluşan geniş bir koleksiyona sahiptir. Teşhir salonunda, Batman İli'nde yapılan Çemi Alo, Gre Amer, Hallan Çemi, Hasankeyf, Kuriki ve Sumaki Höyük kazılarından; Diyarbakır İli'nde yapılan Körtik Tepe, Demirköy, Hakemi Use, Karavelyan, Grikihaciyan, Salat Tepe, Kenan Tepe, Müslüman

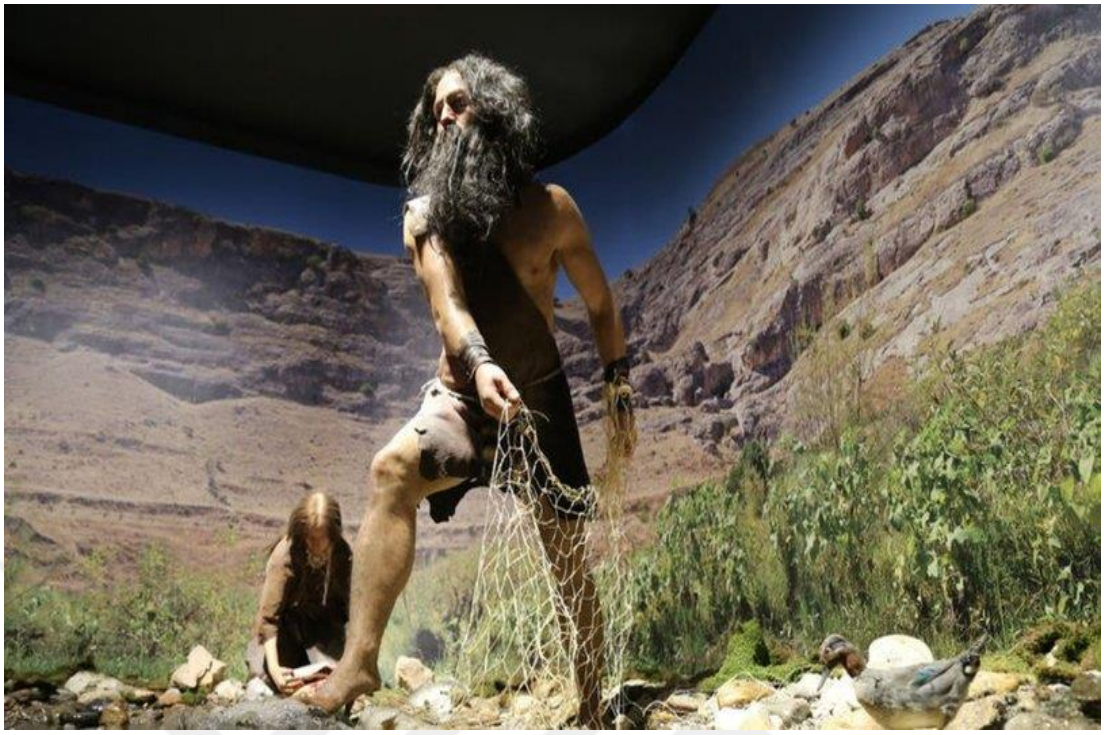
Tepe, Gricano, Kavuşan Höyük, Üçtepe ve Ziyarettepe kazılarından, Mardin İli'nde yapılan Zeviya Tivilki, Benuva Şengi, Zuraki Zeri ve Ilısu Höyük kazılarından ve Siirt İli'nde gerçekleştirilen Başur Höyük, Gusir Höyük, Çattepe ile Konakpınar-Cemil'e Çeto Kaya Mezarları kazılarından çıkarılan arkeolojik eserler sergilenmektedir (Foto 4.38, 4.39, 4.40, 4.41).

Mevcut eserler kronolojik olarak teşhir edilmiş ve iki katlı teşhir salonu, 10 salona ayrılmıştır. Paleolitik Dönem'den başlayıp, Neolitik, Kalkolitik, Tunç Çağları, Demir Çağ, Pers, Helenistik, Roma, Orta Çağ (Emevi, Abbasi, Hamdani, Mervani, Artuklu, Eyyubi, Akkoyunlu), Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Dönemi eserleri kronolojik ve türlerine göre sergilenmektedir. Hasankeyf ve çevresi, Eyyubi ve Artuklu Dönemlerinin önemli merkezlerinden biri olduğu için özellikle bu iki döneme ait korunması gereken taşınır veya taşınmaz kültür varlıkları, müzede dikkat çekicidir (Foto 4.41, 4.42).

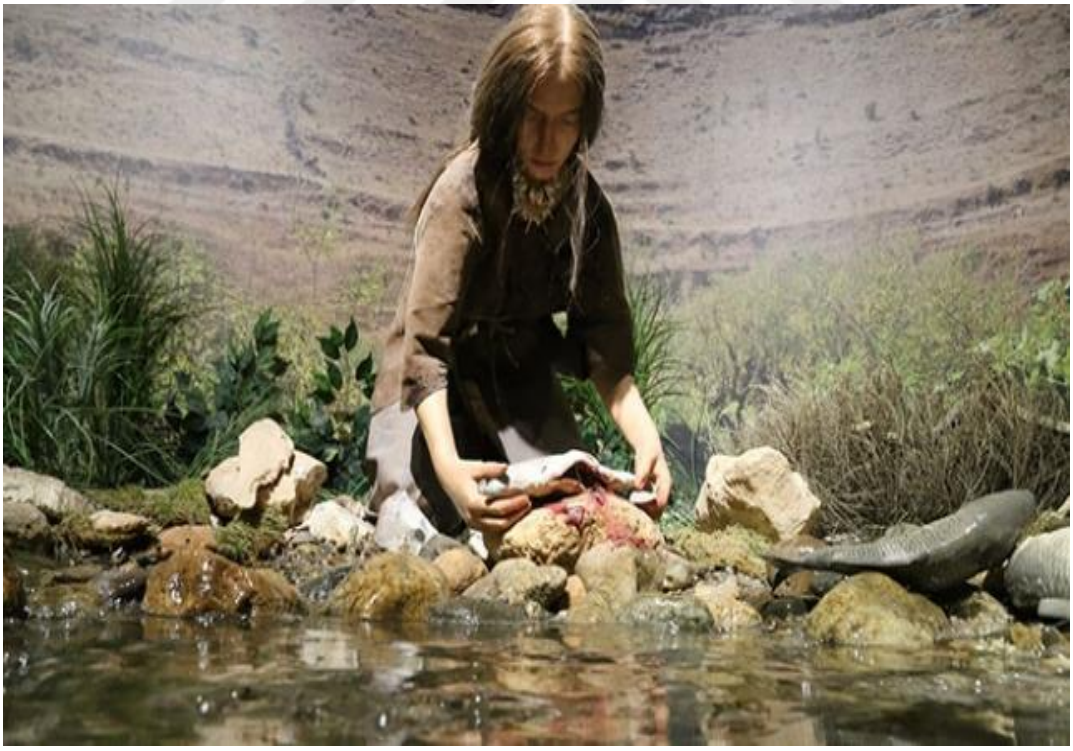
Müzenin teşhir salonları dışında, 1136-1206 yılları arasında yaşamış olan fizikçi, robot ve matris ustası El-Cezeri'ye ait bir bilim merkezi salonu da ziyaretçilere tarihi bir yolculuk sunmak amacıyla açılmıştır. Bu mekanda, El-Cezeri'ye ait icatlar sergilenmektedir (Foto 4.43).

Fotoğraf 4.35: Hasankeyf Müzesinden Genel Görünüm

Fotoğraf 4.36: Hasankeyf Müzesi Neolitik Dönem Balık Avcılığı Canlandırma

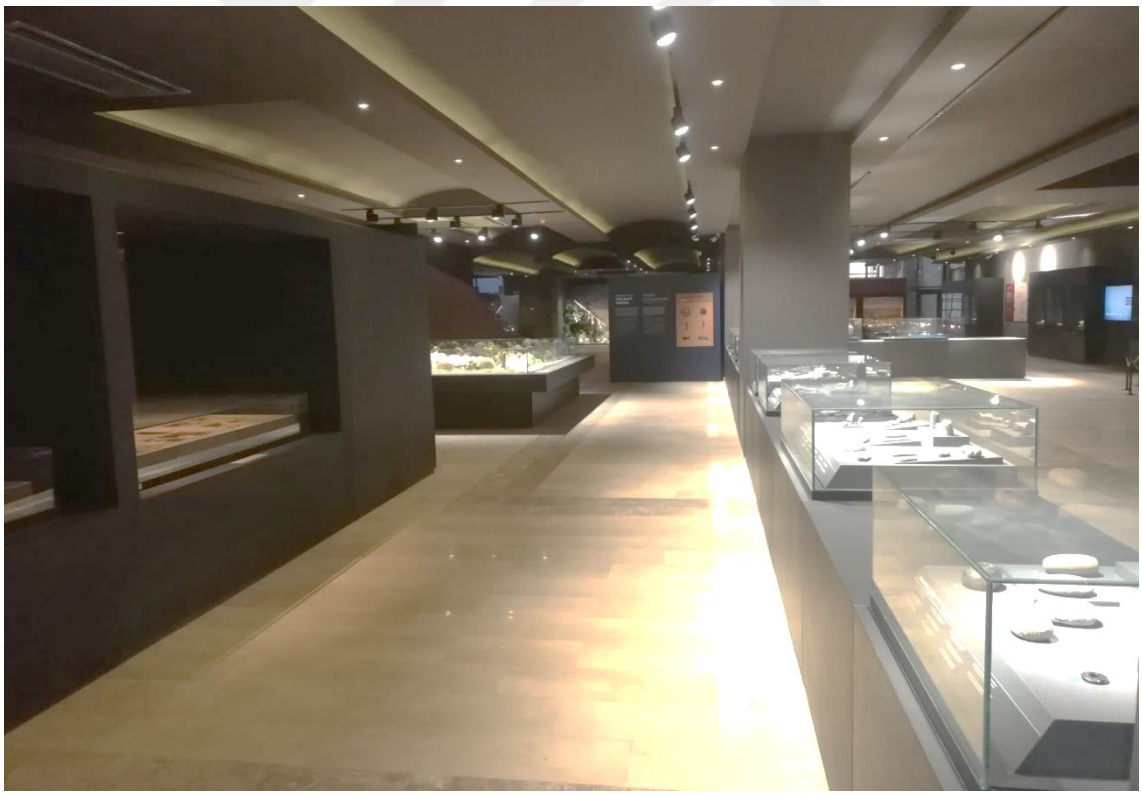

Fotoğraf 4.37: Hasankeyf Müzesi Neolitik Dönem Balık Avcılığı Canlandırma

.

Fotoğraf 4.38: Hasankeyf Müzesi Teşhir Salonu

Fotoğraf 4.39: Hasankeyf Müzesi Teşhir Salonu

Fotoğraf 4.40: Hasankeyf Müzesi Tunç Dönem Başur Höyük Eserler Vitrini

Fotoğraf 4.41: Hasankeyf Müzesi Neolitik Dönem Hallan Çemi Taş Eser Vitrini

Fotoğraf 4.42: Hasankeyf Müzesi Hasankeyf Eski Çarşı Canlandırması

Fotoğraf 4.43: El Cezeri'nin İcatlarına İlişkin Maketlerden Görünüm

BEŞİNCİ BÖLÜM

ARKEOPARK ALANINA TAŞINAN ANIT ESERLERİN YENİDEN TURİZME KAZANDIRILMASI

Turizm kelimesi, birçok farklı tanıma sahip olan geniş bir kavramdır ve tarihsel olarak da farklı şekillerde anlamlandırılmıştır. Uluslararası Bilimsel Turizm Uzmanları Birliği'ne (AIEST) göre, turizm insanların normal yaşam alanlarından, iş yerlerinden ayrılarak seyahat ettikleri ve geçici konaklamalar yaptıkları yerlere gitmeleri ve bu yerlerde turizm işletmelerinin sunduğu mal ve hizmetleri tüketmeleri sonucu oluşan bir etkileşimdir (Kozak vd., 2020, s.5).

Geleneksel turizm anlayışından sıkılan turistlerin yeni arayışlar içine girmesi, seyahat tercihlerinde değişikliğe ve çeşitliliğe yol açmıştır. Bu durum, alternatif turizm türlerinin ortaya çıkmasını zorunlu hale getirmiştir. Turistlerin farklı kültürleri ve kültürel miras varlıklarını tanıma istekleri, kültür turizminin gelişmesine neden olmuştur (Emir; Avan, 2010,s. 204).

Kültür ve kültürel miras değerleri, insanların ilk çağlardan bu yana temel seyahat nedenlerinden biri olmuştur. Antik çağlardan günümüze kadar süregelen süreçte, Yunanistan, İtalya, Mısır, Türkiye gibi ülkeler kültürel çekicilikleri nedeniyle önemli seyahat destinasyonları haline gelmiştir. Örneğin, Aristokrat sınıfından kişiler ilk çağlarda Mısır kültürünün ünlü anıtlarını ve kalıntılarını (Sfenks ve Giza'nın büyük piramitleri gibi) ziyaret etmişlerdir. Tarihe ve kültürel antropolojiye ilgi duyan ünlü seyyah Herodot (MÖ 485-424), Mısır, Kuzey Afrika, Karadeniz, Mezopotamya ve İtalya'yı ziyaret etmiştir (Evliyaoğlu, 1989, s. 25). Bu sebeple, ziyaretçilerin farklı kültürleri ve kültürel miras varlıklarını tanıma isteği, kültür turizminin gelişmesine zemin hazırlamıştır.

"Kültürel miras turizmi", birçok farklı faaliyeti içerdiği için tanımı ve turist sayısının ölçümü zor olan bir alandır. Benzer motivasyonları içeren ve kültür turizminin alt türü olarak kabul edilen "kültürel miras turizmi", bir medeniyetin tarihini ve mirasını keşfetmek amacıyla yapılan seyahatleri ifade eder. Prentice'e (1993) göre, miras turizmi geçmişi günümüze bağlayan unsurların araştırılmasıdır. "Miras turizmi", kültür turizmine benzer bir kavramdır; ancak en belirgin özelliği turistlerin miras değerlerini kendi miraslarıyla özdeşleştirmeleri ve seyahatin öğrenmeye odaklanmasıdır (Türker ve Yaşar, 2019, s. 15-27).

Kültürel miras turizmi, ekonomik, sosyo-kültürel ve çevresel yararları bulunan bir turizm türüdür. Bu turizm türü, turistik destinasyonlarda ekonomik katkı sağlayarak yerel halkın yaşam kalitesini yükseltirken, aynı zamanda destinasyondaki sosyo-kültürel değişim ve dönüşüme katkıda bulunmaktadır (İrken, 2022, s. 37-38). Turistlerin ziyaret ettikleri bölgelerde yerel kültürleri deneyimlemek istemeleri doğal bir durumdur, ancak bu durum bazen olumsuz etkilere neden olabilir. Özellikle kitle turizminin artmasıyla birlikte hassas tarihi alanlar zarar görebilir ve bu da kültürel mirasın tahrip olmasına sebep olabilir. Kültürel miras kaynaklarının değeri ve önemi anlaşıldığından, bu kaynakların sürdürülebilirliği açısından hem kamu hem de yerel halk tarafından korunmaya yönelik büyük bir çaba sarf edilmektedir.

Ancak, bazen kültürel miras kaynakları, ziyaretçilerden ziyade imar ve bayındırlık faaliyetleri (enerji nakil hatları, otoyollar, barajlar, kentleşme) gibi etkenler nedeniyle korunmaları zorlaşarak yok olma riskiyle karşı karşıya kalabilirler.

Ülkemizde benzer bir sorun ile karşı karşıya kalan tarihi Hasankeyf Antik Kenti büyük bir kısmının sular altında kalması, kültürel mirasın korunması ve turizmin rolü açısından önemli bir tartışma konusu haline gelmiştir. Arkeolojik sit alanları, kültürel miras turizminin temel kaynaklarından biridir ve turistlerin ilgisini çeken önemli cazibe merkezleri olarak kabul edilir. Bu nedenle Hasankeyf'in tarihi ve kültürel zenginliğinin korunmasına ve ulusal ve uluslararası turistlerin ilgisini çekmek ve turizm potansiyelini arttırmak için kültürel mirasın arkeopark alanında sergilenerek korunması ve gelecek nesillere aktarılması için kamu eliyle büyük bir çaba sarf edilmiştir. Böylece, kültürel sürekliliğin kesintiye uğramaması için, kültürel miras ile sudan etkilenen Hasankeyf'in sosyo-ekonomik yapısıyla birlikte değişimi göz önüne alınarak kültürel mirasın korunmasına yönelik planlanmalar yapılmıştır. Bu planlamada mevcut ilçenin sosyal-kültürel ve tarihi değerleri ile birlikte yeni ilçeye nakledilerek hem kültürel mirasın korunması hem de turizm sektörünün yerel ekonomiye gelir getirici katkısı da değerlendirilmiştir (Sevgi; Yılmaz, 2022, s. 182)

Hasankeyf'in sular altında kalması, turizm sektörü için bir kayıp olsa da, doğru yaklaşım ve yeni turizm projeleriyle birlikte, turizm faaliyetleri yeniden canlandırılabilir. Hasankeyf arkeoparkına taşınan anıt eserler, turizm açısından önemli bir potansiyele sahiptir.

Bu eserlerin yeniden turizme kazandırmak için aşağıdaki adımlar atılabilir:

- Bilgilendirme ve Tanıtım: Hasankeyf arkeoparkına taşınan anıt eserlerin turizme kazandırılması sürecinde, ziyaretçilerin bu eserler hakkında bilgi sahibi olmaları önemlidir. Bu nedenle, eserlerin taşındığı yerlerde bilgilendirme panoları oluşturulabilir ve ziyaretçiler için rehberler hazırlanabilir. Ayrıca, turizm web sitelerinde ve sosyal medya platformlarında bu eserler hakkında bilgi ve tanıtım yapılabilir. Bölgenin tarihi ve kültürel dokusu hakkında detaylı bilgiler sunulabilir.
- Müze ve Sergilerin Tanıtımı: Hasankeyf arkeoparkına taşınan anıt eserlerin bulunduğu alanlarda müze ve sergilerin tanıtımı yapılmalıdır. Bu etkinlikler, bölgede turizmin canlanmasına yardımcı olurken, ziyaretçilere de bölge hakkında bilgi verilir. Ayrıca, müze veya sergilerin tanıtımı için yerel ve uluslararası basın davet edilebilir. Böylece, bölge hakkında daha fazla kişiye ulaşılabilir.
- Tur Programları: Tur operatörleri, taşınan anıt eserlerin bulunduğu alanları tur programlarına dahil edebilir. Bu şekilde, bölgeye daha fazla turist çekilerek turizm gelirleri artırılabilir. Tur programları kapsamında, bölgenin tarihi ve kültürel dokusuna ilişkin turlar düzenlenebilir. Turizm operatörleri ayrıca, konaklama, ulaşım ve yeme-içme hizmetleri konusunda da destek sağlayabilir.
- İnteraktif Deneyimler: Eserlerin bulunduğu alanlarda interaktif deneyimler sunulabilir. Örneğin, sanal gerçeklik teknolojisi kullanılarak ziyaretçilere antik dönemi canlandıran deneyimler sunulabilir. Bu sayede, ziyaretçilerin bölgenin tarihi ve kültürel dokusuna ilişkin daha fazla bilgi edinmeleri sağlanabilir. Ayrıca, interaktif deneyimler sayesinde ziyaretçilerin bölgeye olan ilgileri artırılabilir.
- Eğitim Programları: Okullar ve üniversiteler, taşınan anıt eserler hakkında eğitim programları düzenleyebilir. Bu programlar, ziyaretçilerin kültürel ve tarihi açıdan daha bilinçli olmalarını sağlayabilir. Ayrıca, okullarda ve üniversitelerde bu eserlerin tarihi ve kültürel değerleri hakkında dersler verilebilir ve öğrencilerin bölgeye ilgileri artırılabilir. Bu sayede, gelecekteki turizm potansiyeli de artırılmış olur.
- Bölge Turizmi İçin Yerel İşletmelerin Desteklenmesi: Taşınan anıt eserlerin turizme kazandırılması, bölgedeki yerel işletmelerin de desteklenmesini gerektirir. Restoranlar, oteller, hediyelik eşya satan dükkanlar vb. işletmeler,

bölge turizmi için önemlidir ve desteklenmelidir. Bu işletmelerin desteklenmesi, bölgedeki turizm potansiyelinin artırılmasına katkıda bulunabilir.

- Koruma ve Bakım: Taşınan anıt eserlerin korunması ve bakımı, turizme kazandırılması sürecinde önemli bir faktördür. Eserlerin korunması ve bakımı, turistlerin bölgeye olan ilgisini artırırken, bölgenin tarihi ve kültürel dokusunun korunması açısından da önemlidir. Bu nedenle, eserlerin bakımı ve korunması konusunda uzman kişiler tarafından düzenli olarak kontrol edilmesi ve gerekli bakım ve onarımların yapılması gerekmektedir.
- Dijital Tanıtım ve Pazarlama: Taşınan anıt eserlerin dijital ortamda tanıtımı ve pazarlanması, bölge turizmi için önemlidir. Bu sayede, uluslararası turistlerin bölgeye ilgisi artırılabilir. Örneğin, sosyal medya kanalları, turizm portalları, dijital müze turları gibi araçlar kullanarak, bölgenin tarihi ve kültürel dokusunu tanıtan içerikler paylaşılabilir. Ayrıca, taşınan anıt eserlerin bulunduğu bölgede bir dijital turizm portalı oluşturulabilir.
- Rehberlik Hizmetleri: Bölgede rehberlik hizmetleri sunan profesyonel rehberlerin bulunması, turizm açısından önemlidir. Bölge turistlerinin bölge hakkında doğru ve yeterli bilgiye sahip olmaları, bölgede daha uzun süre kalmalarına ve daha fazla harcama yapmalarına yardımcı olur. Ayrıca, rehberlerin turistlerle etkileşimi, bölgenin tanıtımına ve turistlerin bölgeye olan ilgisinin artmasına katkı sağlayabilir.
- Turizm Eğitimi: Bölgedeki turizm işletmeleri ve turizmle ilgilenenler için eğitim programları düzenlenmesi, turizmin kalitesini artırabilir. Bu programlar, bölge turizmine özgü konulara odaklanarak, turizmle ilgili işletme yönetimi, müşteri memnuniyeti, turistlerin kültürel farkındalığı, turistlerin güvenliği vb. konuları kapsayabilir. Bu sayede, bölgede turizme yönelik kalifiye elemanların sayısı artırılabilir.
- İç Turizm Potansiyelinin Artırılması: Bölgenin tarihi ve kültürel zenginlikleri, iç turizm açısından da önemlidir. Bölge halkının ve yakın çevredeki yerleşim yerlerindeki insanların, bölgedeki turizm potansiyelini keşfetmeleri ve bölgeye ilgi göstermeleri sağlanabilir. Bunun için, bölgedeki turizm faaliyetlerinin tanıtımı ve teşvik edilmesi, yerel festivallerin düzenlenmesi gibi yöntemler kullanılabilir.
- Turizm Altyapısının Geliştirilmesi: Bölgenin turizm potansiyelini artırmak için, turizm altyapısının geliştirilmesi gerekmektedir. Bu altyapı, yollar, konaklama

tesisleri, turizm ofisleri, ziyaret merkezleri, turizm ulaşım araçları vb. unsurları içerebilir. Bölgede turizm işletmeleri için yatırım teşvikleri sağlanarak, yeni işletmelerin açılması teşvik edilebilir. Ayrıca, bölgedeki turizm işletmelerinin standartlarının yükseltilmesi için denetimler yapılabilir ve gerekli iyileştirmelerin yapılması sağlanabilir.

- Sürdürülebilir Turizm Yaklaşımı: Bölgenin turizm potansiyelini artırmak ve turizmin sürdürülebilirliğini sağlamak için, sürdürülebilir turizm yaklaşımı benimsenmelidir. Bu yaklaşım, turizmin çevresel, ekonomik ve sosyal etkilerini dengeli bir şekilde ele alır. Bölgedeki turizm faaliyetleri, bölgenin doğal ve kültürel kaynaklarını koruyacak ve gelecek nesillere aktarılmasını sağlayacak şekilde planlanmalıdır.
- Yerel İşbirliği ve İşbirliği Ağı: Bölgedeki turizm paydaşları, yerel işbirliği ve işbirliği ağı oluşturarak, bölgenin turizm potansiyelini artırabilirler. Bu işbirliği ağı, turizm faaliyetlerinin koordinasyonunu sağlayarak, bölgedeki turizm işletmelerinin birbirleriyle etkileşimini artırabilir ve turizmin kalitesini artırabilir.
- Turizm Araştırmaları: Bölgenin turizm potansiyelini artırmak için, turizm araştırmaları yapılmalıdır. Bu araştırmalar, turizm trendlerini takip etmek, turistlerin tercihlerini anlamak ve turizm sektörüne ilişkin veriler toplamak için yapılabilir. Bu veriler, bölgenin turizm stratejilerinin belirlenmesine yardımcı olabilir ve turizm faaliyetlerinin daha etkili bir şekilde yönetilmesini sağlayabilir.
- Yerel Halkın Katılımı: Taşınan anıt eserlerin turizme kazandırılması sürecinde, yerel halkın katılımı da önemlidir. Yerel halk, eserlerin korunması ve turizm açısından öneminin anlatılması konusunda bilgilendirilebilir ve turizm gelirlerinden pay almaları sağlanabilir.

Bu öneriler, Hasankeyf Arkeoparkı'na taşınan anıt eserlerin yeniden turizme kazandırılması için uygulanabilir. Dikkate alındığı takdirde bölgenin turizm potansiyeli artırılabilir ve turizmin sürdürülebilirliği sağlanabilir.

ALTINCI BÖLÜM
SONUÇ VE ÖNERİLER

6.1. Sonuç

Günümüzde kültürel mirasın korunması ve turizm potansiyelinin değerlendirilmesi, tarihi ve arkeolojik öneme sahip bölgeler için büyük önem taşımaktadır. “HASANKEYF ARKEOPARK ALANINA TAŞINAN ANIT ESERLER VE BUNLARIN YENIDEN TURIZME KAZANDIRILMASI” başlıklı bu tez, Hasankeyf'in yerleşik tarihine ve zengin kültürel dokusuna odaklanarak, Hasankeyf Arkeopark Alanı'na taşınan anıt eserler için yapılan taşıma ve koruma çalışmalarını, eserlerin yeniden turizme kazandırılma yöntemlerini ve hedeflenen sonuçlarını ortaya koymaktadır.

Batman il sınırları içinde yer alan Hasankeyf, binlerce kaya oyma mekanın bulunması nedeniyle tarih boyunca "Mağaralar Şehri" ya da "Kayalar Kenti" olarak bilinmiştir. Süryanice "Kefa" olarak adlandırılan şehir, Ortaçağ'da Hasankeyf'i ele geçiren Artuklular tarafından "Hısn-i Keyfa" olarak adlandırılmıştır. Tarihi kaynaklarda ilk olarak "Cepha" adıyla anılan şehir, Osmanlı Dönemi’nde Hasankeyf'e dönüşmüştür.

Hasankeyf’de yapılan arkeolojik kazılarda, Akeramik Neolitik Dönem bulguları da dâhil olmak üzere önemli buluntular keşfedilmiştir. Roma İmparatorluğu tarafından M.S. II. yüzyılda stratejik bir askeri üs olarak kullanılan Hasankeyf, Ortaçağ başlarında Hıristiyan Süryanilerin yaşadığı bir şehirdi. Daha sonra Emeviler, Abbasiler, Hamdaniler ve Mervanilerin egemenliği altına giren şehir, 1101 yılında Artuklu Beyliği'nin Hısn-i Keyfa Artukluları adı altında bir devlet kurmasıyla 130 yıl boyunca başkentlik yapmıştır.

Eyyubilerin 1232'de şehri ele geçirmesiyle Artuklu hâkimiyeti sona ermiştir. 1260'ta gerçekleşen Moğol istilası, şehri büyük ölçüde tahrip etmiş ve şehir bir daha eski haline dönememiştir. Şehir, Akkoyunlu, Karakoyunlu ve Mardin Beyleri arasındaki çekişmelerden sonra 1517 yılında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir

XVII. yüzyıldan sonra, Hasankeyf'ten geçen tarihi ticaret yollarının değişmesi, şehrin önemini büyük ölçüde azaltmıştır. Şehir, 1867 yılından sonra Midyat'a bağlı bir nahiye konumuna düşmüştür. Gelişimi duran ve eski önemini kaybeden Hasankeyf, 1926'da Gercüş ilçesine bağlanmıştır. 1969 yılında Dicle Nehri'nin iki yakasını

birleştiren yeni köprünün inşasıyla birlikte, Hasankeyf yeniden dış dünya ile bağlantı sağlayarak tekrar önemli bir geçiş noktası haline gelmiştir.

1981 yılında Hasankeyf'in 1. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescillenmesi, şehrin tarihi ve kültürel mirasının korunması için önemli bir adım olmuştur. Ancak Devlet Su İşleri (DSİ) Genel Müdürlüğü tarafından 1954 yılında başlatılan Ilısu Barajı Projesi'nin hayata geçirilmesiyle 1. Derecede Arkeolojik Sit Alanı olan Hasankeyf'in önemli bir kısmı su altında kalma riskiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu durum, anıtların korunması ve kültürel mirasın gelecek nesillere aktarılması konusunda büyük bir endişe yaratmıştır. Bu nedenle Zeynel Bey Türbesi, Artuklu Hamamı, İmam Abdullah Zaviyesi, Kızlar Camii, Orta Kapı, Süleyman Han Camii, Koç Camii ve Er Rızk Camii gibi benzersiz anıt eserlerin tarihi ve kültürel değerlerinin, konumlarının ve doku bağlamlarının barajdan doğrudan veya dolaylı olarak etkilendiği göz önüne alınarak anıt eserlerin korunması için yerinde koruma ve taşıma projeleri geliştirilmiştir.

Hasankeyf Arkeopark Projesi gibi girişimler, barajın kültürel miras üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için tasarlanmıştır. Taşıma çalışmaları da bu planlar çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Anıtların malzeme ve yapısal durumları göz önünde bulundurularak koruma teknikleri belirlenmiş;mevcut konumları ve doku ilişkileri dikkate alınarak Yeni Hasankeyf Arkeopark Alanı'na taşınmıştır. Taşıma işlemi, anıtların mimari ve sanatsal değerlerinin korunması, kültürel sürekliliğin sağlanması ve su altında kalan anıtların korunması gibi hedeflere yönelik olarak gerçekleştirilmiştir.

Hasankeyf'teki taşınmaz kültür varlıklarının korunma ve kurtarma metotları aşağıda belirtilen taşıma teknikleri çerçevesinde uygulanmıştır:

- Strüktürel Bütüncül Taşıma
- Birim Yapı Elemanlarına Ayırarak Taşıma Bloklara Ayırarak Taşıma ve
- Gömü Ortamı Oluşturarak Yerinde Koruma.

Her bir yöntem, ögelerin yapım malzemesi, tekniği ve korunma durumuna bağlı olarak belirlenmiştir. Bu şekilde, Hasankeyf'teki taşınmaz kültür varlıkları önemli öğeleri korunarak gelecek kuşaklara aktarılması da sağlanmış olacaktır.

Ülkemizde ilk kez kullanılan ve uluslararası alanda örnek bir çalışma teşkil eden Strüktürel Bütüncül Taşıma Yöntemi kullanılarak Yeni Hasankeyf Arkeopark Alanı'na taşınan eserleri;

- Zeynel Bey Türbesi
- Artuklu Hamamı'nın soğukluk bölümü
- İmam Abdullah Zaviyesi'nin Türbe, Minare, Müştemilat/Eyvan bölümleri

- Orta Kapı
- Şehabiye Medresesi (Süleyman Han Camii) çeşme, taç kapı, alçı kubbesi
- Kızlar (Eyyubi) Camii doğu ve batı ana mekân bölümleri
- Er Rızk Camii'nin günümüzde harim olarak kullanılan kuzeydeki revaklı mekân bölümü şeklinde sıralayabiliriz.

Birim Yapı Elemanlarına Ayırarak Taşıma Yöntemi kullanılarak Arkeopark Alanı'na taşınan eserler,

- Süleyman Han Camii Minaresi ve
- Er-Rızk Camii Minaresi'dir.

Bloklara Ayırarak Taşıma Yöntemi kullanılarak taşınan eserleri ise

- Artuklu Hamamı'nın ılıklık bölümü duvarları
- İmam Abdullah Zaviyesi türbe ve minare arasından kalan eski duvarlar
- Şehabiye Medresesi (Süleyman Han Camii) çeşme, taç kapı ve alçı süslemeli kubbesi
- Kızlar (Eyyubi) Camii'nin bahçe duvarları
- Er-Rızk Camii'nin Harim Duvarı şeklinde sıralanabilinir.

Gömü Ortamı (Dolgu Katmanları) Oluşturulma Metodu ile su altında korumaya alınmış eserleri de

- Zeynel Bey Külliyesi han ve medrese kalıntıları,
- Artuklu Hamamı sıcaklık ve ılıklık bölümleri kalıntıları,
- İmam Abdullah Zaviyesi mescit bölümü kalıntıları ve

Er-Rızk Cami Harim duvarı gerisindeki kalıntılar olarak belirtebiliriz. Ayrıca Zeynel Bey Türbesi, Artuklu Hamamı soğukluk bölümü, İmam Abdullah Zaviyesi türbe, minare ve giriş yapıları, Kızlar (Eyyubi) Cami, Er-Rızk Camii'nin temel kalıntıları da Gömü Ortamı (Dolgu Katmanları) Oluşturulma Metodu ile su altında koruma altına alınmıştır.

6.2. Öneriler

Hasankeyf tarihi yerleşim alanındaki kültürel sürekliliğin Ilısu Barajı'nın yapılması ile kesintiye uğramaması için ulusal ve uluslararası koruma ilkeleri çerçevesinde kamu eliyle planlamalar yapılarak ve mevcut ilçenin sosyo-ekonomik ve tarihi değerlerini göz önünde bulundurarak anıt eserlerin Hasankeyf Arkeopark Alanı'na

nakledilmesi, kültürel mirasın korunması ve bunların turizm sektörü aracılığıyla yerel ekonomiye katkı sağlaması hedeflenmiştir.

Tezimizde ele aldığımız bulgular, anıt eserlerin koruma ve taşıma projelerinin başarılı bir şekilde 2017- 2019 yılları arasında gerçekleştirildiğini göstermektedir. Taşıma işlemleri boyunca, anıtların fiziksel olarak zarar görmeden yeni konumlarına taşınmasını sağlamıştır. Anıt eserlerin Hasankeyf Arkeopark Alanı'ndaki yerleşimi, kültürel sürekliliği ve kentin hafızasını korumak amacıyla titizlikle planlanmıştır. Hasankeyf Arkeopark Alanı'nda, korunan anıtlar mevcut doku ile ilişkilendirilerek tasarlanmış; Bu sayede, Hasankeyf'in kesintisiz devam eden mimari geleneği ve katmanlarıyla uygun bir mekânsal çözüm sunulmuştur.

Anıt eserlerin Arkeopark Alanı'nda yeniden turizme kazandırılma sürecinde yapılan çalışmaları değerlendirirsek ziyaretçilerin rahatça gezebilmeleri ve tarihi dokuyu daha iyi anlayabilmeleri amacıyla alanın mimari düzenlemelerle uygun hale getirildiğini söyleyebiliriz Hasankeyf Arkeoparkı çevre düzenlemesi bakımından diğer arkeoparklardan farklılık göstermektedir. Sadece doğal bir patika oluşturmak yerine birçok donatı ve peyzaj düzenlemesi yapılmıştır. Giriş ve karşılama alanı, iskele ve iskele meydanı, gezi güzergahı, koruma duvarları, bitkilendirme ve yeşillendirme, aydınlatma elemanları, seyir terasları, bilgilendirme ve yönlendirme panoları gibi unsurlar, arkeoparkın cazip bir alan haline gelmesine büyük katkı sağlamışlardır.

Sahada yapılan gözlemler, anıt eserlerin Hasankeyf Arkeopark Alanı'nda yeniden turizme kazandırılmasının da başarılı olduğunu göstermektedir. Adı geçen çalışmanın başarılı olarak değerlendirilmesi aşağıdaki noktalara dayandırılabilinir

Taşıma süreci, doğru ekipman ve uzman personel kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Hassas bir yaklaşım benimsenmiş ve her bir anıt eserin özelliklerine göre özel taşıma yöntemleri uygulanmıştır. Bu sayede, eserler orijinal yapılarını muhafaza ederek ve zarar görmeden arkeopark alanına taşınmışlardır. Arkeopark alanında, anıt eserlerin sergilenmesi için uygun bir ortam oluşturulmuştur. Sergileme alanlarının tasarımı, eserlerin doğal aydınlatmayla uyumlu bir şekilde sunulmasını sağlamış ve ziyaretçilerin eserlere rahatlıkla erişebilmesi için düzenlemeler yapılmıştır. Bu da ziyaretçi memnuniyeti ve turizm potansiyeli açısından başarılı bir adım olduğunu göstermektedir.

Bununla birlikte anıt eserlerin Hasankeyf Arkeopark Alanı'na taşınarak yeniden turizme kazandırılmasının olumsuz yönlerinin de olduğunu göz ardı edemeyiz:

- Anıt eserlerin yerleştirildiği yeni konumları uygun olmakla beraber ister istemez tarihî ve kültürel bağlantılarında kayıplar yaşanmıştır. Bu nedenle, eserlerin orijinal yerlerindeki tarihsel ve kültürel bağlantıları, ziyaretçilerin tam olarak anlamalarını sağlayamayabilir dolayısıyla ziyaretçi anıt eserlerin önemini ve değerini tam olarak kavramada zorluk çekebilir.
- Arkeopark Alanı'nın turistik bir cazibe merkezi haline gelmesiyle birlikte, ziyaretçi yoğunluğu artacaktır.. Bu da anıt eserlerin aşırı turistik etkileşimlere maruz kalması ve fiziksel zarar görmesi riskini artırabilir. Anıt eserlerin korunması açısından olumsuz etkilere yol açmamak adına yeterli ve başarılı bir ziyaretçi yönetimi sağlanmalıdır.
- Arkeopark Alanı'ndaki anıt eserlere yönelik ziyaretçilerin yoğun ilgisi, fiziksel temas, yakından fotoğraf çekimi ve yazı yazma, parça koparma gibi vandalizme varan etkileşimleri artırabilir. Bu etkileşimler, doğru denetim ve güvenlik önlemlerinin alınmasıyla, kültürel mirasın aşınma riskini ortadan kaldırabilir.
- Arkeopark Alanı'ndaki turizm faaliyetlerinin aşırı ticarileşmesi riski vardır. Eserlerin turistik cazibesi üzerinden yalnızca ekonomik getiri sağlanması, kültürel değerlerin yüzeyselleştirilmesine ve kültürel mirasın anlamını yitirmesine yol açabilir. Turizm faaliyetlerinin, sürdürülebilirlik ilkesine ve kültürel değerlerin korunmasına odaklanması burada büyük önem taşımaktadır. Bu doğrultuda çevredeki paydaşlara gerekli eğitimler ve uyarılar yapılmalıdır.
- Arkeopark alanının uzun vadeli sürdürülebilirlik sağlaması için etkili bir turizm yönetimi gerekmektedir. Ziyaretçi sayısının kontrol altında tutulması, çevresel sürdürülebilirlik önlemlerinin alınması, yerel toplulukların Arkeopark Alanı'nın yarattığı döngüye dahil edilmelerinin sağlanması ve kültürel değerlerin korunması için etik standartların uygulanması önemlidir. Eksik veya etkisiz bir turizm yönetimi, olumsuz, yok edici sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilir.
- Ekonomik kalkınma ve turizmin getirdiği faaliyetlerinden yararlanma gibi unsurlar göz önünde bulundurulduğunda, yerel halkın kültürel mirasın koruyarak gelecek kuşaklara aktarılması söz konusu sit alanlarına, arkeolojik kalıntılara veya antik kentlere sahip çıkmaları ile ilişkilidir. Bu nedenle yerel halkın bu konuda bilinçlendirilmesi son derece önem taşır. İlgili paydaşlar yerel halkın katılımını da sağlayarak onları yabancılaştırmadan bu konuda çeşitli eğitim toplantıları, festivaller, müzik, film yarışmaları gibi etkinlikler ile Hasankeyf'in turizm sektöründe güncel olarak var olmasına destek olunmalıdır.

Bu çalışmamızda ele aldığımız Hasankeyf Arkeopark Alanı'na taşınan anıt eserlerin korunması ve turizme kazandırılması konusu, Güneydoğu Anadolu Bölgesi için olduğu kadar; ülkemiz kültürel mirası ve turizmi için de önemli bir konudur. Biliyoruz ki kültür turizmi, bir bölgenin turizme kazandırılmasında oldukça önemli bir role sahiptir. Anıt eserlerin korunması için geliştirilen projelerde temel amaç, kültürel mirasın korunarak yozlaşmadan, gelecek nesillere aktarılmasını sağlamaktır. Nitekim Hasankeyf Arkeopark Alanı'ndaki proje de aynı amacı gütmüştür. Ayrıca söz konusu Arkeopark Alanı turistlere Hasankeyf'in zengin tarihini ve kültürünü deneyimleme fırsatı da sunmak üzere tasarlanmıştır.

"**HASANKEYF ARKEOPARK ALANINA TAŞINAN ANIT ESERLER VE BUNLARIN YENIDEN TURIZME KAZANDIRILMASI**" başlıklı tezimizin "arkeopark" kapsamında kültürel mirasın korunması şeklinde gerçekleştirilecek benzer çalışmalar için bir model olmasının yanı sıra; koruma çalışmalarının da kültür varlıklarına bu çerçevede uygulanması ile turizm sektöründe sürdürülebilirlik göstermesine dair iyi bir örnek de oluşturacağını söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Aka İsmail. (1990). Diyarbakır'da Akkoyunlu Hâkimiyeti. Türk Kültürü s. 295-296.

Akgönül, S., & Eliüşük, M. (2016). Hasankeyf İmam Abdullah Zaviyesi Konservasyon ve Restorasyon Çalışmaları. Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi, 6(2/1), 193-227.

Akyol, A. A., & Yılmaz, M. (2020). Hasankeyf Sultan Süleyman Cami Minaresi Harç Örneklerinin Arkeometik Analizleri. Cedrus, 8, 643-658.

Albert Gabriel. (1933). Mardin ve Diyarbakır Vilayetlerinde İcra Olunmuş Bir Arkeolojya Seyahat Hakkında Rapor. Türk Tarih Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, 1, Temmuz, 1933. s. 62

Arık, M. O. (1967). Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri. Anadolu, (11), 57-100.

Arık, M. O. (1993). Hasankeyf Kazı ve Onarım Çalışmaları: 1991. 14. Kazı Sonuçları, 18-50.

Arık, M. O. (2003). Hasankeyf Üç Dünyanın Buluştuğu Kent. İstanbul, Türkiye: İş Bankası Kültür Yayınları. s.13-20.

Ataoğlu Remzi. (2009). Batman Yöresinde Kurulan Hısn-ı Keyfa Artuklu Devleti ve Hükümdarlarından Rukneddin Davud. I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, I, 310-315.

Baluken, Y. (2016). Hasankeyf Eyyubileri. Erzurum, Türkiye: Palu Yayıncılık. ss.54-62.

Bayraktar, S. (2010). Kentsel alanda arkeolojik park tasarımı: Küçükyalu ve Saraçhane Arkeolojik Parklarının değerlendirilmesi. İstanbul Teknik Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, İstanbul. s. 24

Cengiz, M. (2016). Yassıtepe Höyüğü Erken Tunç Çağı Yapısına Yönelik Arkeolojik Restorasyon Çalışmaları. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir, s.140.

Çardak, F. S. (2020). Arkeolojik Sit Alanlarının Kültürpark Olarak Değerlendirilmesi: Sıcılya Agrigento (Akragas) Örneği. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 9(1), 665-674.

Çelik, A. (2006). Hısn Keyfa Artukluları. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 161, s. 3.

Çelik, M. (1987). Süryani Kilisesi Tarihi, c.I. İstanbul, Türkiye: İstanbul Üniversitesi Yayınları. s.3.

Çulha, O. (2008). Kültür Turizmi Kapsamında Destekleyici Turistik Ürün Olarak Deve Güreşi Festivalleri Üzerinde Bir Alan Çalışması. Journal Of Yaşar University, 3(12), 1827-1852.

Demir, A. (2008). Eyyubiler Döneminde Hasankeyf ve Çevresi. I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, Batman, 15-17 Nisan 2008, 396.

Derin, Z. (2010). İzmir-Yeşilova Höyüğü'nde Yeni Bir Eğitim Yöntemi: Zaman Yolculuğu. TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi, (8), 263-274.

Doğan, B., & Doğanay, A. (2017). Akkoyunlu ve Karakoyunlu Devletlerinde Mimarî ve Sanat Üslûbu Üzerine Bir Değerlendirme. İnsan Ve Toplum Bilimleri

Araştırmaları Dergisi, 6(1), 659-660.
Ebû Bekr-i Tihranî. (2001). Kitab-ı Diyarbekriyye. (Mürsel Öztürk, Trans.). Ankara, Türkiye: Türk Tarih Kurumu Basımevi. s.35-310
Emir, O., & Avan, A. (2010). Yabancı Turistlerin Satın Alma Karar Sürecinde Kültürel Varlıkların Etkisi: Konya Örneği. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 24, 203-219.
Eres, Z. (2001). Tarihöncesi kazı yerlerinin kültür sektörüne kazandırılması için deneysel bir proje önerisi: Kırklareli- Aşağı Pınar Açık Hava Müzesi. Arkeoloji ve Sanat Dergisi, 23, İstanbul. s.101-102.
Eres, Z. (2016a). Kırklareli Aşağı Pınar ve Kanlıgeçit Kazılarının 20. yılında koruma ve alan yönetimi çalışmaları. Arkeoloji ve Sanat Dergisi, 152, 31-56.
Eres, Z. (2016b). Tarihöncesi kazı alanlarında koruma ve sergileme kavramının gelişimine kısa bir bakış. In Z. Eres (Ed.), Mimari ve Arkeolojik Koruma Kültürü Üzerine Yazılar (pp. 93-113). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 257s.
Evliyoğlu, S. (1989). Genel Turizm Bilgileri. Gazi Üniversitesi Basın Yayın Yayınevi: Ankara, 25.
Göyünç, N. (1969). XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı. İstanbul, Türkiye: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları. ss.16-17.
Günaltay, Ş. (1937). Yakın Şark Elam ve Mezopotamya. Ankara, Türkiye: Maarif Basımevi.
Gündüz, T. (1997). Anadolu'da Türkmen Aşiretleri. Ankara, Türkiye: Türk Tarih Kurumu Basımevi. s.32.
ICOMOS. (2008). The ICOMOS Charter for the Interpretation and Presentation of Cultural Heritage Sites, Canada.
İbnu'l Esir. (2008). el-Kâmil fi't – Târih, I – X. (Abdülkerim Özaydın, Ahmet Ağırakça, Eryarsoy Beşir, Zülfikar Tüccar, Yunus Apaydın, Abdullah Köşe, Trans.). İstanbul, Türkiye: Hikme Neşriyat. ss.467-468.
İbnu'l-Ezrak el-Fârikî, A. b. Y. (2014). Târîhu Meyyâfârikîn. (Karim Farouk el-Khouly ve Yusuf Baluken, Ed.). İstanbul, Türkiye: Turan Yayınevi.
İrken, V. (2022). Tarihi Kentlerde Turizm ve Kültürel Miras Yönetimi: Batı Karadeniz Örneği. (Yüksek Lisans Tezi, Kültürel Miras ve Miras Alan Yönetimi Ana Bilim Dalı). s. 30-40.
İsen, Z. (2014). Hasankeyf'in Şehircilik Tarihi. Yüksek Lisans Tezi, Batman. 10-98
Karul, N. (2015). Aktopraklık Açıkhava Müzesi ve Arkeoloji Okulu. Arkeoloji ve Sanat Dergisi (Journal of Archeology&Art), 150, XI-XXII.
Karul, N. (2017). Aktopraklık: Tasarlanmış Prehistorik Bir Köy. İstanbul: EgeYayınları, s. 80-90.
Kılıçı, A. (1987). Hasankeyf Vakıf Eserleri. Vakıf Haftası Dergisi, c.5, s. 159-188.
Kozak, N., Kozak, M. A., & Kozak, M. (2020). Genel Turizm İlkeler-Kavramlar. Detay Yayınları, 5.
Kozbe, G. (Ed.). (2017). Batman İli Kültür Envanteri. Cilt I. Ankara: Arkadaş Basım Ltd.Şti. S. Xii
Kozbe, G. (Ed.). (2017). Batman İli Kültür Envanteri. Cilt III. Ankara: Arkadaş Basım

Ltd.Şti. s.287-304
Kozbe, G.; Karadoğan, S. (2018). Batman İl Sınırları İçinde Kalan Ilısu Etkileşim Alanının Jeomorfolojisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Batman, s.349-373
Marciszewska, B. (2005). Cultural Tourism And Socioeconomic Development In Poland. In M. Smith, & M. Robinson (Eds.), Cultural Tourism In A Changing World: Politics, Participation And (Re)presentation (pp. 71-85). İngiltere: Channel View Publication.
Maximilian, S. (n.d.). Tûr Abdin. İA, XII/II, 97-98.
McKercher, B., Ho, P. S. Y., & Cros, H. D. (2012). Relationship Between Tourism and Cultural Heritage Management: Evidence from Hong Kong. Tourism Management, 26(4), 539–548.
Mıynat, A. (2008). Bir Ortaçağ Kenti: Hasankeyf. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir. s. 10-150
Mıynat, A., (2009), Batılı Seyyahların Gözüyle Hasankeyf, I.Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi Ve Kültürü Sempozyumu, 15-17 Nisan 2008, Batman, Esen Ofset Matbaacılık San. ve Tic. A.Ş., İstanbul, s.181-198.
Miyake, Y. (2018). Hasankeyf Höyük Kazısı. Batman Müzesi Ilısu Barajı Kurtarma Kazıları, 25-33.
Müneccimbaşı, Camiü'd Düvel. (2001). Ali Öngül (Ed. & Trans.), II. İzmir.
Oğuzoğlu, Y. (1997). Hasankeyf. DİA, XVI, s.364.
Oluş, A. (2001). Hasankeyf. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, s.13.
Ökse, A. T. (2019). Ilısu Barajı İnşaat Sahasının Arkeolojik Potansiyeli. Aras Türkiye Eski Yakın Doğu Araştırmaları Dergisi, 1, 42-61.
Plinius. (1999). Natural History, VI, 26. H. Rackham (Trans.). Loeb Classical Library, Cambridge.
Sevgi, S., Çakırlar, M., & Yılmaz, M. (2017). Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi'nin Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Projesi. Kargir Yapılarda Koruma ve Onarım Semineri IX Bildirileri, 35-36.
Sevgi, S.. Yılmaz, M. (2022). Hasankeyf Artuklu Hamamı Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Uygulama Çalışmaları. Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi, (84), 39-61.
Sevgi, S.. Yılmaz, M; Koparan, C. (2021) Hasankeyf, İmam Abdullah Zaviyesi Taşıma Ve Koruma Uygulamaları, Sanat Tarihi Dergisi, s.1089-1115.
Sinanoğlu, D., Siyako, M., Karadoğan, S., Erdem Özgen, N. (2017). Kültürel Jeoloji Açısından Hasankeyf (Batman) Yerleşmesi. Türkiye Jeoloji Bülten Geological Bulletin of Turkey, 60(1), 36-45.
Şeşen, R. (1983). Selahaddin Devrinde Eyyubi Devleti. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
Şeşen, R. (2007). Selahaddin'den Baybars'a Eyyubiler- Memluklar (1193-1260). İstanbul: Kitap Yayınevi.
Toprak, L. (2010). Entegre ve Sürdürülebilir Bir Kalkınma Anlayışı İle GAP. Mukaddime, 2 (2) , s. 189-210.
Türk E.; Başkaya Z. (2015) Barajların Olası Çevresel Ve Sosyo-Ekonomik Etkilerinin

Halkın Bakış Açısıyla Değerlendirilmesi: Ilısu Barajı ve Hasankeyf Örneği, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt: 8 Sayı: 40 Volume: 8 Issue: 40, s. 347-381

Türker, N., & YaÇar, Z. (2019). Batı Karadeniz Bölümü Antik Kentlerinin Kültürel Miras Turizmi Açısından Değerlendirilmesi. Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(1), 1-27.

Uluçam, A. (2006). Hasankeyf Kazısı. Kültür Ve Turizm Bakanlığı Dösimm Basımevi. 112

Uluçam, A. (2006). Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit alanı Araştırma, Kazı ve Kurtarma Projesi 2004-2005. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. 140-148

Uluçam, A. (2009). Hasankeyf'in Mimarlık Tarihi. I. Uluslararası Batman ve Çevresi Tarihi ve Kültürü Sempozyumu, 423-456.

Uluçam, A. (2010). Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit alanı Araştırma, Kazı ve Kurtarma Projesi 2008-2009. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Uluçam, A. (2013). Hasankeyf Kazıları (2004-2008). Ilısu Barajı ve Hes Projesi Arkeolojik Kazıları 2004-2008 Çalışmaları, 377-434. Diyarbakır: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Uluçam, A. (2013). Hasankeyf Tarihi ve Arkeolojik Sit alanı Araştırma, Kazı ve Kurtarma Projesi 2010-2012. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Uluçam, A. (2013). Zeynel Bey Türbesi. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, s. 44.

Uluçam, A. (2020). Hasankeyf Şehabiye Medresesi (Sultan Süleyman Külliyesi). Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi, 5, 37-58.

Uluçam, A., Eliüşük, M. (2018). Hasankeyf Kazıları 2004-2017. Batman Müzesi Ilısu Barajı Kurtarma Kazıları, 363-391.

Urfalı Mateos. (1962). Urfalı Mateos Vekâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1137–1162). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Yıldırım, A. (2004). Hasankeyf-Gerçüş ve Yakın Çevresinin Fiziki Coğrafyası, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, s.225-229

Yılmaz, M., & Sevgi, S. (2020). Hasankeyf Er Rızk Camisi Koruma Ve Kurtarma (Taşıma) Uygulama Çalışmaları. Akademik Sanat Dergisi, 5(10), 19-40.

Yılmaz, M., Sevgi, S. (2021). Hasankeyf Er Rızk Camisi Koruma ve Kurtarma (Taşıma) Uygulama Çalışmaları", Akademik Sanat, 10, 19-40.

Yılmaz, M., Sevgi, S., Koparan, C., & Çetin, O. (2021). Hasankeyf Orta Kapı'nın Korunması ve Taşınmasına Yönelik Uygulamalar. Lycus Dergisi, 0, 93-104.

Yılmaz, M., Sevgi, S., Koparan, C., & Çetin, O. (2022). Hasankeyf Kızlar (Eyyubi) Camii Koruma Ve Kurtarma (Taşıma) Uygulama Çalışmaları. Sanat ve Tasarım Dergisi, 29, 329-354.

Yurttaş, H. (1991). Hasankeyf Yapılarının Sanat Tarihimizdeki Yeri. Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi: Erzurum. s.84-198

Yurttaş, H. (1997). Hasankeyf Zeynel Bey Türbesi. Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi, 3, 110-122.

Zengin, B. (1994). Kaybolmakta Olan Şehir, Hasankeyf. Ankara: Tarihi ve Tarihi Eserleri, s. 167